

NYTT OM **KVINNE- FORSKNING**

Nr. 1/85

**KVINNER OG
ØKONOMI**

NYTT OM KVINNEFORSKNING

fra Norges allmennvitenskapelige forskningsråds
Sekretariat for kvinneforskning
Årgang 9, 1985

Redaksjon:

Sekretariatet for kvinneforskning

Ansvarlig redaktør: Aina Schiøtz

Omslag og layout: Josef Leupi

Trykk: GCS, Oslo

Sats: Jet-Z

ISSN: 033-0265

Utkommer med 4-6 nummer pr. år.

Ettertrykk tillatt når forfatteren samtykker og kilde oppgis.

Tillatelsen gjelder ikke illustrasjoner.

Løssalg: kr 15,-

Abonnement: kr 70,-

Postgiro: 5 14 71 60

Redaksjonens adresse:

Nytt om kvinneforskning

Munthes gt. 29, 0260 Oslo 2

Tlf. (02) 56 52 90

Omslagsillustrasjon:

Norges første kvinnelige student, Cecilie Thoresen.

Malt av Kalle Løchen 1885 (utsnitt).

Tilhører Nasjonalgalleriet.

Kjære leser!

Muligheten for økonomisk selvstendighet er av sentral betydning for kvinners levekår. Tilgang til egne penger og mulighet for å disponere økonomiske ressurser påvirker ikke bare levekårene rent materielt. Det påvirker også mulighetene for deltakelse og innflytelse i en rekke sammenhenger, både offentlig og privat.

Fordelingen av økonomiske ressurser påvirkes og bestemmes av flere forhold, dels av markedsmessig art, og dels gjennom offentlige tiltak, planlegging og politikk. Inntekt fra lønnet arbeid er en viktig kilde til penger, men det er ikke den eneste. Trygderegler, skatte- og overføringsordninger er også med på å bestemme hvor mye den enkelte har til disposisjon. Gjennom regelutformingen på disse områdene kan offentlig politikk mest direkte påvirke fordelingen av økonomiske ressurser i befolkningen.

Inntekten fra lønnet arbeid bestemmes primært gjennom arbeidsmarkedet, fordelingen av arbeidet og lønnssystemene. Men den enkeltes mulighet til å få arbeid, påvirkes også av næringsøkonomiske rammebetingelser og andre offentlige tiltak. Ikke minst har den offentlige sektors egen etterspørsel etter arbeidskraft hatt stor betydning for kvinners mulighet for lønnet arbeid.

Å klarlegge og forstå hvordan fordelingsmekanismene i samfunnet direkte og indirekte påvirker kvinners levekår, blir derfor en viktig oppgave for kvinneforskningen. Dette var utgangspunktet for at Se-

kretariatet for kvinneforskning arrangerte seminaret «Fordelingsteori og fordelingspolitikk i et kvinneperspektiv» i september i fjor.

Formålet med seminaret var tosidig: Dels ønsket vi rent konkret å rette søkelyset mot ulike områder og sektorer av offentlig politikk som har innflytelse på kvinners levekår, dels å stimulere til debatt og videre forskning på disse feltene. Tema og tidspunkt for seminaret var særlig aktuelt fordi flere viktige offentlige utredninger ble lagt fram i 1984. Innstillingene fra *Trygdefinansieringsutvalget*, *Skattekommisjonen*, *Bygdeutvalget* og *Befolkningsutvalget* tar alle opp spørsmål som berører kvinner.

Vi ønsket også å stimulere til teoretisk arbeid som kan bidra til en integrering av kvinneperspektivet i forskning og undervisning i de «harde» fagene økonomi og statsvitenskap. Kvinneperspektivet må i større grad bli gjort relevant i teori- og begrepsutvikling og i analyseopplegg i konkrete forskningsprosjekt. Vi mener dette i neste omgang vil føre til en økning av rekrutteringen av kvinner til studier og forskning – til en jevnere kjønnsfordeling på alle nivåer, også i arbeidslivet.

Under fellestittlen «Kvinner og økonomi» presenterer vi her artikler som er basert på innlegg på seminaret. Artiklene er dels rettet mot analyser av markedsøkonomiske og sysselsettingspolitiske tiltak, dels mot utformingen av trygdesystemet.*

I rekken av gledelige nyheter kan vi denne gangen fortelle at:

- Ida Blom er utnevnt til Norges første professor i kvinnehistorie – ved Universitetet i Bergen.
- Senter for humanistisk kvinneforskning ved samme universitet arbeider nå med å ansette forskningsleder og vitenskapelig assistent. Det er henholdsvis 5 og 9 søkere til stillingene.
- I Oslo har Universitetet vedtatt å opprette et flerfaglig senter for kvinneforskning, trolig lokalisert til Ullevålsvn. 105, som ligger i nærheten av Blindern. Kanskje kommer virksomheten i gang fra høstsemesteret -85?
- Forum for kvinner i forskning og planlegging er stiftet i Trondheim, og noen sysler med tanken om å danne et forum i Tromsø.

Verden går framover!

* I *Nytt om kvinneforskning* nr. 5/84 ga vi et oppsummerende referat fra hele seminaret. Seminarinnlegg som ikke er gjengitt her kommer i en egen rapport i vår arbeidsnotat-serie, med tittelen «Kvinner i velferdsstaten».

kvinder bryd ikke sammen

BRYD UD

Susanne Jørgensen, Collage, «Den grafiske himmel», København.

Innhold

Victor Norman:

Næringspolitikk og inntektsfordeling 4

Birgit Helene Jevnaker:

Næringsøkonomiske virkemidler – virker de for kvinner? 10

Halldis Valestrand:

Hva trenger distriktene mest – kvinner eller arbeid for kvinner? 19

Hege Torp:

Dagpenger under arbeidsløshet 26

Charlotte Koren:

Kvinner og folketrygdens pensjoner 31

Ellen M. Thorbjørnsrud:

Pasientrolle og kjønn 36

BOKOMTALER

Ludvig Holberg. Kvinnen og tiden. Tekster i utvalg og kommentarer 41

Sexism and God-Talk. Towards a Feminist Theology 44

Sisterhood is Global 47

In a different voice. Psychological Theory and Women's Development 49

Kvinner i psykologien. Portrett av ni pionerer 55

LITTERATURKOMMENTARER 57

MØTER, SEMINARER, KONFERANSER

Women, work and computerization 61

Kvinner i medisinsk forskning 64

UNESCO-ekspertmøte i Paris 67

Kvinner og arbeid 68

LITT AV HVERT 71

PUBLIKASJONER 81

Næringspolitikk og inntektsfordeling

Den næringspolitikk som blir ført i Norge er i høy grad motivert ut fra fordelingshensyn. Det er imidlertid ofte vanskelig å avgjøre hvilke interesser som faktisk blir tilgodesett. Victor Norman advarer i denne artikkelen mot å sette likhetstegn mellom gode intensjoner og gode resultater. Artikkelen gir dessuten viktig bakgrunnskunnskap om næringsøkonomiske virkemidler. – Kunnskap som er viktig når vi senere i bladet skal gå mer konkret inn på fordelingsvirkninger og arbeidsbetingelser for kvinner.

Artikkelen tar opp tre spørsmål:

- 1) På hvilken måte er næringspolitikken viktig for inntektsfordelingen?
- 2) I hvilken grad ligger fordelingshensyn til grunn for den næringspolitikk som faktisk føres – og hvilke fordelingshensyn er det som tilgodeses?
- 3) Hvor tungt bør fordelingshensyn veie ved utformingen av næringspolitikk?

Artikkelen er konsentrert om prinsippsspørsmål – i den grad faktiske forhold berøres, er det i form av eksempler og «casual empiricism», snarere enn i form av seriøs empiri.

Jeg vil bruke en nokså vid fortolkning av begrepet «næringspolitikk». Det vil si at begrepet ikke bare dekker politikk rettet inn mot enkelt næringer (som landbrukspolitikk og industripolitikk), men også

andre deler av den økonomiske politikk som direkte virker inn på næringsstrukturen – som handelspolitikk, kapitalmarkedspolitikk og deler av arbeidsmarkedspolitikken. Som avgrensning vil jeg si at næringspolitikk er tiltak som primært påvirker sammensetningen av produksjonen og allokeringen av innsatsfaktorer (kapital, arbeidskraft, energi) mellom sektorer.

Virkninger av næringspolitikk på inntektsfordelingen

Funksjonell inntektsfordeling

Et fellestrekk ved næringspolitiske tiltak er

at de egentlig bare påvirker den personlige inntektsfordeling indirekte – og da primært via avlønningen av innsatsfaktorene, altså via det som kalles den funksjonelle inntektsfordeling. I et samfunn som det norske, hvor skatter, trygde og frie offentlige tjenester kommer inn som et fordelingspolitisk korrektiv mellom den funksjonelle og den personlige inntektsfordeling, er det viktig å huske dette. Jeg skal komme tilbake til det senere.

Når man diskuterer den funksjonelle inntektsfordeling, har man lett for å konsentrere seg om fordelingen mellom lønns- tagere og kapitaleiere. Det skyldes kanskje at nettopp den fordelingen historisk og ideologisk har vært oppfattet som sentral. Det skyldes nok også at offentlig statistikk er bygget opp med nettopp det skillet som det sentrale.

Hvis det er denne grovfordelingen mellom arbeidere og kapitalister man er opptatt av, må man sannsynligvis slutte at næringspolitikken ikke betyr noe særlig for inntektsfordelingen. Fordelingen av verdiskapning mellom lønn og kapitalinntekt har vært forbløffende stabil over tid, og forskjellene mellom land har vært små. Stabiliteten har faktisk vært så stor at Nicholass Kaldor i slutten av 50-årene uttalte at en konstant lønnsandel var et «stylized fact» ved langsiktig økonomisk utvikling. Han overdrev – men noen store og systematiske variasjoner i lønnsandelen som følge av næringspolitiske forskjeller kan vanskelig observeres.

La meg ta et viktig forbehold her. I den grad myndighetene fører en næringspolitikk som innebærer favorisering av spesielt kapital- eller arbeidsintensive virksomheter på bekostning av virksomheter som har en annen sammensetning av innsatsfaktorb Bruken, kan det ha betydning for den relative avlønning av arbeid og kapital. Satsingen på skipsfart og kraftkrevende industri i 50- og 60-årene kan tjene som eksempel. Nor-

ge investerte da på en måte som førte med seg relativt få arbeidsplasser pr. investert krone. På den måten ble presset på arbeidsmarkedet mindre enn det hadde blitt om vi hadde investert i f.eks. teko- eller verkstedproduksjon. I den forstand bidro nok næringspolitikken til noe svakere lønnsvekst, og noe mindre fall i kapitalavkastningen, enn det vi kunne ha fått om skipsfart og prosessindustri hadde vært lavere prioritert.

Vi står overfor en lignende problemstilling i årene fremover, når høy norsk sparing skal kanaliseres til ulike typer investeringer. Om vi velger å kanalisere en betydelig del av sparingen til investeringer i utlandet (enten ved å fortsette å bygge opp valutareserver i Norges Bank eller ved å satse på en storstilt internasjonalisering av norsk næringsliv), må vi regne med at det vil føre til betydelig høyere kapitalinnteksandel enn om sparingen blir brukt til investeringer i fastlands-Norge.

Sektorspesifikke og mobile innsatsfaktorer

Allikevel er det en annen side ved den funksjonelle inntektsfordeling som i næringspolitisk sammenheng er langt mer interessant enn fordelingen arbeid/kapital. Det er fordelingen mellom innsatsfaktorer som er mobile mellom ulike anvendelser og faktorer som er bundet til en bestemt bruk (sektorspesifikke faktorer); og fordelingen mellom ulike sektorspesifikke faktorer.

Det er ikke lett å trekke et klart skille mellom sektorspesifikke og mobile innsatsfaktorer, men det er greit å eksemplifisere de to. Et aluminiumsverk er åpenbart en innsatsfaktor som bare kan brukes i en bestemt anvendelse; en reders shipping-know-how er det samme; jord på Hedmark kan være et tredje eksempel. Generelt er

natur-ressurser, know-how og fysisk produksjonsutstyr ofte sterkt sektorbundet; mens arbeidskraft og kapital (i betydningen sparing – altså før den investeres i håndfast produksjonsutstyr) er mer flyttbare. Spesielt når det gjelder arbeidskraft, er det imidlertid åpenbare forskjeller mellom ulike kategorier – ikke minst mellom alderskategorier av arbeidstagere.

Næringspolitikken har klar og stor betydning for avlønningen av sektorspesifikke innsatsfaktorer. Eierne av aluminiumsfabrikker har en åpenbar interesse av lave kraftpriser eller støtteordninger til prosessindustri; eiere av jord og skog er opplagt begunstiget av landbruksbeskyttelsen; osv.

Når næringspolitikken på denne måten er viktig for avlønningen av sektorspesifikke faktorer, er det sannsynligvis ikke først og fremst fordi den påvirker fordelingen mellom mobile og spesifikke faktorer – det er i første rekke fordi den påvirker fordelingen mellom eierne av ulike spesifikke faktorer. Det skyldes at mobiliteten i seg selv begrenser eventuelle virkninger på avlønningen av mobile faktorer, samtidig som mobiliteten skaper effekter for avlønningen av spesifikke faktorer i andre bransjer.

Dette blir svært abstrakt, så la meg illustrere med et eksempel. La oss dele økonomien inn i to hovedsektorer – landbruk og resten. La oss videre anta at det i hver sektor brukes to innsatsfaktorer – arbeidskraft (som er fullstendig mobil) og sektorspesifikt kapitalutstyr (jord, traktorer og bygninger i landbrukssektoren; fabrikker i resten av økonomien). Anta at vi i utgangspunktet har en likevekt med samme avlønning av arbeidskraft i begge sektorer, og at det så gjennomføres et jordbruksoppgjør som innebærer 10 prosent prisoppgang på landbruksprodukter. Det vil føre til at landbrukssektoren vil ekspandere og trekke til seg arbeidskraft fra annen produksjon. For at annen produksjon skal avgi den nødvendige mengde arbeidskraft, må

lønnsnivået stige. Det må imidlertid ikke stige så sterkt at landbruket allikevel ikke ønsker å bruke mer arbeidskraft enn før. Det innebærer at lønningene prosentvis ikke må stige så sterkt som landbruksprisene. Lønnsoppgangen må derfor bli på mellom 0 og 10 prosent.

Ikke arbeidstakernes gevinst

Hva er fordelingskonsekvensene av dette? Eierne av produksjonsutstyr i annen produksjon vil klart ha tapt – de må betale mer for arbeidskraft enn før, og samtidig – i den grad de er konsumenter – også betale mer for landbruksprodukter. Eierne av gårder og maskiner i landbrukssektoren vil klart ha tjent – de får 10 prosent bedre betalt for sine produkter, en gevinst som bare delvis blir oppspist av høyere lønnsnivå. Hvordan er det med arbeidstagerne? De får bedre betalt, men de stilles også – som forbrukere – overfor høyere priser på landbruksprodukter. Generelt er det ikke mulig å si om deres realinntekt vil stige eller falle – det avhenger av om lønnseffekten (på mellom 0 og 10 prosent) er større enn konsumprisindeksen (som er den andel av budsjettet som brukes på matvarer multiplisert med prisoppgangen på mat, og som derved også er på mellom 0 og 10 prosent).

Eksemplet er spesielt, men det illustrerer nok et mer generelt resultat: Næringspolitikken er viktigere for fordelingen av inntekt mellom eiere av sektorspesifikke innsatsfaktorer enn for fordelingen til og mellom mobile faktorer.

På denne bakgrunnen er det litt paradoksal at vi så ofte opplever at det er arbeidstagerinteresser som betones i krav om beskyttelse og støtte til bestemte bransjer. Jeg har selvfølgelig ikke vanskelig for å skjønne at arbeidstagere nødig vil miste arbeidsplassen sin, eller at det finnes store arbeidstagergrupper som av aldersmessige eller andre grunner ikke er mobile og derfor har

felles interesser med de som eier bedriftene i bransjen. Allikevel kan jeg ikke fri meg fra inntrykket av at realiteten av og til er at alt prat om å «bevare arbeidsplasser» mer betyr å bevare høy avlønning av eierinteresser enn å sikre arbeidstageres interesser.

Fordelingshensyn i den faktiske næringspolitikken

Det kan ikke være særlig tvil om at den næringspolitikk som faktisk blir ført – kan-skje spesielt i Norge – i svært stor grad er motivert ut fra fordelingshensyn. For landbruks- og fiskeripolitikken er jo faktisk fordelingsmotivasjonen så utpreget at formulering av politikken defineres som del av inntektsoppgjøret! Også når det gjelder distriktspolitikken og industripolitikken er fordelingsmålsettingen klart uttrykt. Det samme gjelder nok i noen grad kapital-markedspolitikken, hvor man tradisjonelt har vært varsom med tiltak for fri rentedannelse eller aksjemarkedsstimulerende tiltak fordi man har sett på det som noe som først og fremst ville favorisere kapitaleiere.

Det er vanskeligere å avgjøre hvilke fordelingsinteresser som faktisk blir tilgode-sett gjennom næringspolitikken. Som så ofte ellers er det her farlig å sette likhetstegn mellom gode intensjoner og gode resultater. De fordelingsmessige intensjoner bak næringspolitikken er nok stort sett gode, sett ut fra et utjevnings- og rettferdighetssynspunkt. Gjennom landbruks- og fiskeripolitikken ønsker man dels å overføre inntekt fra sentra til utkant, dels å overføre inntekt til lavinntektsgrupper blant bønder og fiskere. Gjennom teko-støtten ønsker man å støtte utsatte arbeidstagergrupper – i første rekke eldre, kvinnelige arbeidere; osv.

Grovkalibret virkemiddel

De faktiske fordelingskonsekvensene kan imidlertid være helt andre. Det er i hvert fall tre grunner til det:

For det første er næringspolitikk i beste fall et «grovkalibret» virkemiddel i fordelingssammenheng. I den grad favorisering av en næringsgren kommer de sektorspesifikke faktorer i bransjen til gode, kommer det alle sektorspesifikke faktorer der til gode. Det er neppe dette vi ser når landbruksstøtten i praksis betyr vel så mye for velstående gårdbrukere i flatbygdene som for marginalbrukerne langs kysten og i fjellbygdene. Det er det samme vi ser når teko-beskyttelsen gir store fordeler til de importgrossister som er så heldige å sitte på kvoter, i tillegg til å gi fordeler til de ansatte i teko-fabrikkene. Generelt vil det faktisk være slik at støtte til en bransje først og fremst kommer de intra-marginale aktører i bransjen til gode. Som sådan kan man, i tillegg til at støtten i noen grad hjelper marginale grupper, oppleve at man først og fremst hjelper grupper som man neppe ville ha høyt oppe på en liste over fordelingsprioriteter.

Fordelingsspill

For det andre er mange næringspolitiske tiltak i Norge ikke først og fremst et resultat av en overordnet fordelingspolitisk vurdering – de er vel så ofte resultat av et fordelingspolitisk spill hvor myndighetene er en aktiv, men manipulert, aktør. Norske myndigheter har langt på vei lagt forholdene til rette for et slikt spill, ved den vekt man legger på at myndighetene skal «ordne opp» i ethvert problem – uansett om de som har problemet, selv er skyld i det.

Vi ser denne typen fordelingspill klart

spesielt på to områder – nemlig i verfts- og offshore-industrien og innen grafisk industri. På begge områder har vi opplevd bransjespesifikk lønnsvekst langt utover det bedriftenes reelle lønnsevne skulle tilsi, på begge områder skulle det normalt ha skapt store vanskeligheter for bedriftene og tap av arbeidsplasser, og på begge områder har dette vært en fare man trygt kunne se bort fra fordi man kunne regne med at staten – gjennom tildelingen av anbud på Nordsjøoppdrag og gjennom pressestøtten – ville sikre arbeidsplassene. Dette har vært så utpreget at det er vanskelig å unngå karakteristikken «fordelingsspill». Bedrifter og fagforeninger har utnyttet det faktum at staten ville sikre arbeidsplassene til å sikre seg inntektsmessige fordeler.

«Rødseths teorem»

Den tredje grunnen til at det er vanskelig å vurdere om næringspolitikken bidrar til å oppfylle «ideelle» fordelingsmål, er at de ulike deler av næringspolitikken bidrar til å nøytralisere hverandre. Isolert sett bidrar landbruksstøtten til å favorisere bønder, teko-beskyttelsen til å favorisere sektor-interessene der, fortrinnsbehandlingen av offshore-industrien til å heve inntektene hos eierne av mekanisk industri og en del jern- og metallarbeidere, osv. Men i sum bidrar også alle disse støtte- og spesialordningene til å presse det generelle lønnsnivået oppover, slik at den ene særfordelen egentlig slår den andre ihjel. Vi kommer midt opp i «Rødseths teorem»: Det er ikke mulig å subsidiere mer enn alle menneskene i samfunnet minus en – og vi vet faktisk ikke hvem den ene er.

Selv om svært mye av næringspolitikken er fordelingsmessig motivert, er det derfor tilnærmet umulig å si hvilke interesser som

faktisk blir tilgodesett ved den næringspolitikk vi i praksis fører. Det burde være en prioritert forskningsoppgave å avklare det spørsmålet.

Næringspolitikk og andre former for fordelingspolitikk

Selv om vi ikke vet hva de faktiske fordelingskonsekvenser av næringspolitikken er, vet vi noe om hva slags effektivitetskonsekvenser en fordelingsmotivert næringspolitikk har. De er stort sett negative. Landbrukspolitikken bidrar til å fortrenge andre former for produksjon i mange deler av landet. Industripolitikken innebærer en lønnsomhetsforvridning i favør av prosess- og offshore-industri på bekostning av andre former for valutaproduksjon. Handelspolitikken favoriserer investeringer i kunstig skjermet tjenesteproduksjon (luftfart, bank og forsikring) på bekostning av investeringer i konkurranseutsatt vareproduksjon, osv. Og generelt bidrar hele systemet av støtte- og beskyttelsestiltak til å favorisere investeringer og sysselsetting i eksisterende virksomhet på bekostning av nye virksomheter.

Det er neppe mulig å tallfeste det inntekts- og samfunnet får som følge av slike lønnsomhetsforvridninger. I den grad ulike former for støtte og beskyttelse bare nøytraliserer hverandre, er det sannsynlig at tapet er lite. I den grad støtte og beskyttelse for eksisterende virksomhet forhindrer ny virksomhet i å vokse frem, kan tapet bli stort. Personlig tror jeg det siste er tilfellet – kanskje spesielt når det gjelder den del av støtten som går til virksomhet i distriktene. Hadde vi i stedet basert oss på å

oppretholde variert bosetting gjennom mer «markedskonforme» former for distriktstøtte – f.eks. generell arbeidskraftsubsidiering i utkantstrøk – tror jeg vi kunne ha oppnådd bosettingsmålene med langt mindre støtte enn det som i dag i sum gis til landbruk, fiske, kraftkrevende industri og alle de ferieanlegg som DU-avsetninger har ført med seg.

At det er et effektivitetstap som følge av den type fordelingsmotivert næringspolitikk som vi fører, er i alle fall klart. Når det i tillegg er slik at næringspolitikken i fordelingssammenheng er svært «grovkalibret», når fordelingskonsekvensene av politikken er uoversiktlige, og når mulighetene er til stede for å utnytte næringspolitikken til egen fordelingsfordel, er det naturlig å spørre om det i det hele tatt er riktig å bruke næringspolitiske tiltak som sentrale enheter i fordelingspolitikken. Det er gode grunner til å stille seg tvilende.

Skille mellom allokerings- og fordelingspolitikk?

Fra velferdsøkonomisk teori vet vi at det i prinsippet skulle være mulig å trekke et skille mellom allokeringspolitikk og fordelingspolitikk. Det skulle være mulig å føre en næringspolitikk som først og fremst er rettet inn mot å oppnå en effektiv fordeling av ressursene mellom sektorer og en

effektiv utnyttelse av ressursene i den enkelte sektor, og så bruke skatte- og trygdesystemet til å oppnå en rettferdig fordeling av produksjonsresultatene.

Nå er det strenge forutsetninger som må være oppfylt for at man skal kunne trekke et så klart skille mellom allokerings- og fordelingspolitikk. Selve produksjonsprosessen må ikke ha noen egenverdi for aktørene. (I praksis er det åpenbart at folk er interessert i arbeidet i seg selv, ikke bare i den inntekt arbeidet kan gi.) Videre må det ikke være koblinger mellom produksjon og forbruk (slik det er når bosted og arbeidssted naturlig må ligge i nærheten av hverandre), og omfordelingssystemet må ikke virke negativt tilbake på incitamentene til økonomisk effektivitet (slik det f.eks. ville gjøre om vi innførte 100% profittbeskatning).

I praksis betyr det at man i noen grad må se allokerings- og fordelingspolitikk i sammenheng. Allikevel kan det være grunn til å gå noe lenger enn vi gjør når det gjelder å skille de to. Vi har et meget velutviklet skatte- og trygdesystem som – om det i praksis ikke alltid bidrar til en rettferdig fordeling – i hvert fall i prinsippet kan brukes til å korrigere uheldige fordelingskonsekvenser av en næringspolitikk som primært er innrettet mot effektivitet. Det er naturlig å spørre om ikke ansvaret for inntektsfordelingen bør flyttes fra næringspolitikken til skatte- og trygdepolitikken.

*Victor Norman, professor,
Institutt for samfunnsøkonomi
Norges Handelshøyskole, Bergen*

Næringsøkonomiske virkemidler – virker de for kvinner?

Har de statlige overføringene til næringsformål noen kvinnepolitiske målsettinger? Og hvordan påvirker de kvinnesysselsettingen?

Birgit Helene Jevnakers artikkel er en kommentar til Bygdeutvalgets innstilling om statlig næringsstøtte i distriktene (NOU 1984: 21A). Innstillingen var nylig lagt fram da NAVF i høst arrangerte et seminar om fordelingsteori og fordelingspolitikk i et kvinneperspektiv. Artikkelen er en forkortet utgave av Jevnakers innlegg på seminaret.

Men det er også andre årsaker til at disse offentlige virkemidlene fortjener vår oppmerksomhet: *Ingen annen hovedgruppe av statlige utgifter har hatt en tilsvarende sterk vekst* (reell tredobling 1973–82). Pengene kunne alternativt ha vært brukt til andre formål, på andre måter osv. (f.eks. til barnehager, hjemmesykepleie o.l.).

Videre blir en svært stor del av denne støtten gitt gjennom *tilleggsproporsjoner utenom den ordinære budsjettprosessen*. De institusjonelle prosedyrene som benyttes ved fordeling av næringsstøtten, gir næringsorganisasjonene vesentlig innflytelse. I hvilken grad artikuleres kvinners interesser, og får de gjennomslag i dette blandingsadministrative forhandlingssys-

temet?

Problemene med styringen av den statlige næringsstøtten sett med kvinneyne, understreker poenget til Helga Maria Hernes om at kvinner er (i beste fall) *mottakere* og menn er *deltakere* i den politiske prosessen. Da kvinner ble integrert som borgere i det politiske systemet, var makt blitt «overført» fra parlamentariske organer til et korporativt system bestående av innslag fra sentraladministrasjon, fagorganisasjoner, næringsorganisasjoner osv. Vi kan si at når kvinner fikk sitte ved beslutningstakernes bord, så var det dekket mange nye «beslutningsbord» andre steder – med omfattende «menyer». Ved disse nye bordene er kvinners fravær fortsatt iøynefallende.

Derfor vil jeg spørre om kvinner er «mot-takere» av næringsstøtte i en eller annen forstand – og omtrent i hvilken utstrekning?

Fordeling av støtte til næringsformål

La oss først ta en titt på forsiden til Bygdeutvalgets innstilling (se faksimilen). Illustrasjonene omfatter fem yrkesgrupper eller yrkesområder. Hvor mange kvinner er det innenfor disse?

I midten ser vi en kvinne fra næringsmiddelindustrien. Konserveringsarbeidet er den eneste yrkesgruppen her som er balansert kjønnsmessig. I de andre yrkene

er kvinner nærmest «alene blant gutta» eller i klart mindretall.

Plasseringen av «kvinnen i midten» var forøvrig et lite kvinnekupp (!) i Bygdeutvalget. En så sentral plass har ikke kvinnene fått i Innstillingens tekst, men dette offentlige utvalget skal i alle fall berømmes for at de overhodet har «sett» kvinnene i de mange omfattende problemstillingene som skulle utredes.

Forsidebildene illustrerer imidlertid noe som ikke tas opp av Bygdeutvalget: Etter ni år med økende næringsstøtte, er kvinner fortsatt i stor grad spredt på andre yrker enn menn. Det har ikke tidligere vært utviklet noen offensiv strategi for å bryte dette mønsteret. Likestillingspolitikk og næringspolitikk har i stor grad vært sett som to atskilte sektorer.

Illustrasjonen er hentet fra omslaget til Bygdeutvalgets innstilling.

Næringsstøttens omfang og utvikling

I 1982 var de statlige overføringene til næringsformål på landsbasis over 16 milliarder kroner. Det utgjør 11% av statsbudsjettet og vel 4% av bruttonasjonalproduktet. Dessuten er ikke alle støtteformer til næringsvirksomheter med i tallene.¹ 16 milliarder er utvilsomt mange penger, som har fordelingsvirkninger for mottakerne – og for dem som ikke får støtte. I den statlige budsjettprosessen blir det bare i liten grad foretatt en avveining av den samlede næringsstøtten mot andre tiltak. Framveksten av mange ordninger er ikke resultat av omfattende planlegging og koordinering på tvers av næringssektorer (NOU 1984: 21A). Ulike fordelingsvirkninger etter kjønn kan derfor være delvis utilsiktede.

Mange formål – manglende presisering

Ikke alle former for støtte til næringsvirksomhet er opprettet for å tjene sysselsettings- og bosettingsformål. Overføringene kan likevel i stor grad sies å være «et uttrykk for en sterk og bred politisk vilje til å opprettholde sysselsetting, og få til utjamning mellom og innen grupper i alle deler av landet» (op. cit. s. 20). Dette gjelder særlig i tider med svak økonomisk vekst og økende køer hos arbeidskontorene. Kjønnsutjamning inngår ikke *eksplisitt* i noen av målformuleringene bak overføringsordningene, med unntak av landbrukspolitikken og enkelte tiltak i distriktspolitikken. Alle offentlige forvaltningsorgan – også de som forvalter næringsstøtten – er imidlertid pålagt å aktivt fremme arbeidet for likestilling, ifølge Likestillingsloven av 1978. Hvordan følges dette

opp i praksis?

Likestillingshensynet omtales av Bygdeutvalget i forbindelse med bosettingsmønster (op. cit. s. 84). Videre påpekes blant annet at det såkalte *bygdeutvalgsområdet* (distrikter der ordningen med investeringstilskudd gjelder) *fortsatt har lavere yrkesfrekvens for kvinner enn i landet som helhet* (op. cit. s. 10). Men utvalget gir ingen vurdering – så vidt jeg kan se – av næringsstøttens virkninger for kvinnene. Det avgrenser seg mot å analysere sosiale virkninger i særlig grad, og konsentrerer seg om de nærings- og sysselsettingsmessige sidene ved støtten (op. cit. s. 46).

Imidlertid understreker utvalget at avfolkning ikke lenger er den største trusselen mot distriktene, snarere undersysselsetting, byrdefull pendling og økonomisk avhengighet av staten (op. cit. s. 10). Den gruppen som tallmessig er størst blant de «undersysselsatte» er som kjent kvinnene. Den registrerte arbeidsledigheten i 1984 sank for menn, men *økte* for kvinner (Arbeidsdirektoratet, des. 1984). Til tross for «konsolidering» «rømmer» jentene fremdeles fra utkantkommunene fordi det ikke fins nok utdannings- og inntektsmuligheter i form av arbeidsplasser. Unge jenter flytter hyppigere enn unge gutter, og jentenes flyttemønster er annerledes. De flytter særlig til de store byene (DU's årsmelding 1982). Denne jenteflukten har utilsiktede konsekvenser: Der hvor jentene arbeider, er det også naturlig at de eventuelt etablerer seg med familie og barn.

Hvilke næringer får støtte?

Det framholdes i utredningen at problemet med kvinneunderskudd i enkelte aldersgrupper (20–29 år og 30–39 år) må sees i sammenheng med *distriktenes ulike næringsstruktur* (op. cit. s. 55): Fiskerikommunene har et ensidig sysselsettingstilbud

med få muligheter for kvinner, mens tjenesteytende næringer gjennomgående har stor kvinneandel.

Mens de fleste yrkesmenn og -kvinner på landsbasis er sysselsatt i tertiærnæringene, er bildet noe annerledes i *spredtbygde strøk*. Der er 64 prosent av yrkesaktive kvinner (1980) beskjeftiget med tjenesteyting, mens bare 1/3 av mennene arbeider i tertiærsektoren (Jevnaker, 1984).

La oss se på fordelingen av den samlede næringsstøtten (1982) i forhold til fordelingen av de yrkesaktive kvinnene på landsbasis (tabell 1). Jeg har luket vekk det offentlige som arbeidsgiver også i sysselsettingstallene, siden det her er snakk om støtte til privat næringsvirksomhet (samt statsaksjeselskapene). Tabell 1 viser klart at *fordelingene har tyngdepunkt i motsatt retning*: Primærnæringene får bortimot 2/3 av den samlede næringsstøtten, men sysselsetter bare 12 prosent av kvinnene.²

Selv om tabellen ikke må tolkes for langt, kan vi spørre om skjevfordelingen av den offentlige støtten mellom næringssek-

torer har utilsiktede virkninger med hensyn til stimulering av faktisk sett kvinnetypiske og mannstypiske arbeidsplasser. Tradisjonell vareproduksjon m.m. har totalt sett mindre betydning for kvinners enn for menns sysselsetting. Er det næringsstøttens innretning mot tradisjonelle næringer som fører til at den i liten grad ser ut til å stimulere moderne kvinnesysselsetting?

Bare 2 prosent av støtten er kanalisert til *privat tjenesteyting*, der nesten 2/3 av de yrkesaktive kvinnene jobber, og hvor vi finner mellom 40 og 50 prosent av alle sysselsatte i den *private sektor* (op. cit. s. 310). Næringsstøtten pr. årsverk er også minst i privat tjenesteyting.³ Det gamle synet på tjenesteyting som en tilleggsnæring som kom av seg selv i kjølvannet av «basisnæringene» er delvis forlatt i offentlig politikk. Likevel ser vi at virkemidlene i svært liten grad er blitt omorganisert med tanke på stimulering av sysselsetting i den private tjenestesektoren.⁴ Nå er det ikke sikkert at det er behov for omfattende statlig støtte her, men skjevfordelingen er i alle

Tabell 1. Yrkesaktive kvinner 1980 og statlig næringsstøtte 1982 i *privat sektor*, inkl. statsaksjeselskaper, etter næring. Prosent.

Næring	Prosent yrkesaktive kvinner 1980	Prosent statlig næringsstøtte ekskl. GI
Jordbruk, skogbruk, fiske	12%	62%
Industri og bergverk	25%	35%
Privat tjenesteyting	63%	2%
	100%	99%
	(N = 421.674) (1)	(N = 15.463,3 mill. kr) (2)

Kommentarer til tabellen:

(1) Egen utregning basert på Folke- og boligtellingen, 1980. Av *alle* yrkesaktive kvinner er 422.532 kvinner, dvs. halvdelen, ikke medregnet her. For å kunne sammenligne næringsfordelingen, har jeg benyttet samme inndelingskriterier som Bygdeutvalget, NOU 1984: 21A (s. 235). Offentlige og halv-offentlige tjenester er derfor ikke inkludert, heller ikke personer i bygg- og anlegg, samt de med uopp-gitt eller utilstrekkelig oppgitt næring. – Til sammenligning fant Randi Kjeldstad (1984) at 43,4% av yrkesaktive kvinner i 1980 anslagsvis hadde offentlig arbeidsgiver.

(2) Beregnet med utgangspunkt i tabell 5.6 og 5.12 i NOU 1984: 21A. Innfrielse gjennom Garantiinstituttet for skip og borefartøyer (GI) er ikke med i tabellen, siden transportnæringen på sysselsettings-siden er ekskludert.

fall et tankekors.

Sammenligner vi med utviklingen i næringsstrukturen, er det nettopp de sektorer som mottar mest næringsstøtte, som på landsbasis *stagnerer eller minker i sysselsettingsomfang*. Dette er råvareproduserende eller ekstraktive næringer (jordbruk, skogbruk, fiske og fangst) og tradisjonell vareproduksjon. Sett ut fra årsverk, kulminerte disse næringene allerede i 1950. Kanskje burde vi likevel være glad for at kvinner i dag stort sett befinner seg i andre næringer?

På den annen side har det i sytti- og åttiårene vært en markant omfordeling av *industriarbeidsplasser*. Det har vært vekst i distriktene til tross for nedgang i sentrale strøk. Hvordan dette har slått ut for kvinnesyssetningen, vet vi ikke direkte.⁵

Innen sekundærnæringene – spesielt industrien, er det derfor grunn til å spørre om det er bransjer med overvekt av kvinner eller menn som har fått tildelt mest næringsstøtte. For 1982 kan svaret gis klart. To tredjedeler av den samlede støtten til industrien gikk til statsaksjeselskapene, verftsindustrien og utbetalinger i forbindelse med Tofte (op. cit. s. 304).

Verftsstøtten går som kjent til typisk mannsindustri. Statsbedriftene på de ensidige industristedene er i hovedsak mannlig industri, selv om enkelte kvinner også er blitt rekruttert til arbeid «på golvet». Mange av disse stedene er preget av en sterk mangel på sysselsettingstilbud til kvinner (NOU 1983: 10, s. 37). Støtten på ca. 81 000 kroner pr. årsverk til statsselskapene er forøvrig omtrent det samme som en arbeidsledig koster samfunnet. Timestøtten til teko-industrien kommer kvinnene «til gode», men denne industrien har fått redusert betydning for kvinnesyssetningen.

Når det gjelder DU-virkemidlene, har disse hittil klart gått *vesentlig til manns-*

dominerte næringer. Av fondets samlede støtte (1981) gikk under en fjerdedel til virksomhet innen relativt kvinneintensive næringer (dvs. bransjer med over 40 prosent kvinnelige sysselsatte) som teko, varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet m.v. I enkelte lokalsamfunn kan imidlertid DU-støtten til bransjer som er mannsdominert på landsbasis, være meget viktig også for kvinnene, f.eks. innen fiskeforedling (DU's årsmelding 1982).

Næringsmiddelindustrien er faktisk landets største industribransje målt etter sysselsetting, og bransjen gir også arbeid til flest industrikvinner *absolutt* sett (28.250 kvinner i 1980). Både teko og næringsmidler må imidlertid omstille seg for å møte skjerpede konkurranseforhold. Det er neppe realistisk å regne med *økte* sysselsettingsmuligheter for kvinner i disse tradisjonelle (delvis) kvinnetypiske industriene.

Jordbruket vil også ha liten betydning som arbeidstilbyder i framtiden, selv om vi får flere ektepar med yrkeskombinasjoner i jordbruk og f.eks. tjenesteyting, og flere kvinner skulle benytte seg av sine rettigheter etter Odelsloven. Innen primærnæringene totalt i syttiårene har forøvrig reduksjonen av yrkesaktive kvinner vært relativt større enn reduksjonen av yrkesaktive menn. Dette til tross for betydelig statlig støtte til sektoren, noe som leder oppmerksomheten mot et nytt moment: Hvilken betydning har det at likestillingspolitikken overhodet ikke eller i liten grad følges opp i forbindelse med næringsstøtten til tradisjonelle næringer?

Hvorledes næringsstøtten har virket for kvinnesyssetningen fram til nå, vet vi ikke nok om. Vi har belyst noen sider av næringsstøtten slik den virker i dag. Det kan slås fast at innretning og praktisering av støtteordningene hittil gir oss lite håp om å kunne møte det økende arbeidstilbudet fra kvinner i framtiden.

Veksten som faktisk har skjedd i arbeidsplasser for kvinner i distriktene kan neppe forklares i særlig grad ut fra den private næringsstøtten. Snarere har det vært en utilsiktet – men positiv – virkning av velferdsstaten lokalt.

Virkemidlenes innretning

Hva så med virkemidlenes art og styringsform? Er det slik at tiltak som skal bidra til sysselsettingsformål, gjør dette på den mest effektive måten?

Bedriftens atferd påvirkes av virkemidlenes utforming. Men det styringsmessige opplegget bak virkemidlene kan av og til virke svakt i dette henseende. Støtten påvirker muligens feil – ved at tiltakene i stor grad er knyttet til *kapitalinvesteringer og støtte til drift* – istedenfor støtte til arbeidskraft. Disse tiltaksinnretningene dominerer innen industrien, jordbruket, skogbruket, fisket m.v. Overføringer som direkte reduserer kostnadene ved bruk av arbeidskraft, utgjør en relativt liten og synkende andel av den samlede næringsstøtten til f.eks. industrien. I 1982 var det bare 6,6 prosent av «total» næringsstøtte (inkl. statsselskapsstøtten) til industrien som gikk til å påvirke bedriftene i denne forbindelse (NOU 1984: 21A). Med andre ord kan vi si at innslaget av støtte til arbeidskraft er beskjedent relativt sett, samtidig som dette kan antas å være den mest effektive og «direkte» måten å påvirke sysselsettingen i bedriftene. Dette er også Bygdeutvalgets konklusjon, og det foreslår en omlegging mot sterkere bruk av virkemidler som er utformet for å støtte arbeidskraft.

Tilsvarende tar Bygdeutvalget opp *næringsinnretningen*: Innen et lokalsamfunn burde ulike virksomheter stilles mer likt med hensyn til støtteordninger. Hvis det er mer behov for eldreomsorg enn melk og

aluminium, hvorfor skal denne nærings-typen ha mindre stimulering til vekst?

Organisering av støtten er et viktig poeng i tillegg til virkemidlenes innretning. Mange av ordningene er små i omfang, og mange forutsetter et relativt ressurskrevende søknadssystem, der det vil oppstå terskelkostnader, ventekostnader etc. Nedre grenser for å søke tilskudd til investeringer kan blant annet være et hinder for kvinnelige etablerere som starter i det små ut fra idéer om å dekke lokale behov. Samtidig er kvinner kanskje mer avhengige av slik støtte for å komme i gang med ny virksomhet, pga. diskriminering i form av manglende tillit i det private kapitalmarkedet.

Det kan være vanskelig å holde seg orientert om hva som til enhver tid står på den offentlige virkemiddelmenyen. I industrien var det over 50 forskjellige ordninger i 1982. Mindre enn halvparten eksisterte i 1973. Også mannlige bedriftsledere bruker mellommenn for å få hjelp til å fylle ut skjemaer på rette måten osv. (Mjøs og Jevnaker, 1979.) Kanskje burde det finnes flere «mellomkvinner» som f.eks. kunne inngå i igangsatte, eller eventuelle planlagte regionale kompetansesentra? Denne typen kvinneperspektiv, bl.a. på samhandlingen mellom brukere og statlig støtteapparat, er ikke tatt opp i utredningen om næringsstøtten.

Forslag til endringer i Bygdeutvalget

Det anbefales ikke drastiske forandringer. Skritt for skritt skal man forsøke å redusere svakhetene ved dagens blandingsadministrative og korporative forhandlingssystem. Spesielt understrekes det at sysselsettingsperspektivet må kombineres med et *utviklingsperspektiv*, der blant annet konkurransedyktighet i framtiden er stikkord. Når

det gjelder utforming av tiltakene, tilrår Bygdeutvalget «en gradvis omlegging av næringsstøtten med mindre vekt på kapitalstøtte, større vekt på direkte arbeidskraftstøtte og større vekt på støtte til utvikling og opplæring» (NOU 1984: 21A s. 31). Funksjonene som skal styrkes er ledelse, økonomi og planlegging, markedsføring, produktutvikling og kvalifisering av personell.

Oppmerksomheten er rettet mot opplæring til konkurransedyktighet på bedriftsnivå og distriktsnivå. Men det samme kunne sies på individ/gruppenivå og distriktsnivå: Hvordan øke distriktskvinnenes kompetanse slik at de kan delta på morgendagens lønnsomme markeder? Det sies imidlertid eksplisitt (op. cit. s. 32): «I en strategi for å trygge *bosettingsmønsteret* er det nødvendig at det legges vekt på å skaffe sysselsettingsmuligheter til begge kjønn også i distriktene» (min utheving).

Hvilke sysselsettingsmuligheter, og hvordan næringsstøtten eventuelt kan omfordeles for å styrke kvinnesysselsettingen fremfor hovedsakelig mannsysselsettingen, sies det lite om. Kanskje kunne et skift i oppmerksomhet her føre til velferdsgvinster for distriktene i Pareto-forstand?

En del av tiltakene som foreslås, kan være særlig viktig for kvinner å være oppmerksom på i diskusjonen framover. Det gjelder eventuell støtte til tjenesteytende næringer, støtte til bruk av arbeidskraft, prøveprogrammer for offensiv arbeidskraftstøtte, lokalt tiltaksarbeid og alle forslag som går på kompetanseheving og opplæring i distriktsbedriftene. Alle disse forslagene kan i utgangspunktet synes positive for å bedre distriktskvinnens sysselsettingssituasjon, men det er også mulighet for at kvinner igjen faller utenfor hvis en ikke tenker mer bevisst på målgruppe(r) i prosjektene. Her har en erfaringer fra utviklingsprosjekter i U-land å lære fra, men også gryende lærdom fra praktiseringen av

det norske tiltaksarbeidet. Foreløpig har dette for det meste fanget opp mannlige etablerersøkere, selv om potensialet skulle være vel så stort blant kvinner.

Valg av midler ut fra mål og omgivelser

For å bryte det kjønnssegregerte mønsteret i yrker og næringer, tror jeg det må flere og til dels helt andre virkemidler til. Ambisjonsnivå og virkemidlenes innretning må ta utgangspunkt i at *omgivelsene endres*. De som er «innenfor» i støttesystemet, må ikke få anledning til å trekke stigen opp etter seg.

Argumentet i denne artikkelen er ikke at kvinneintensive sektorer i like stor grad som mannsintensive «bør få støtte». Fornyelsesperspektiv i forhold til framtidig behovsdekning må ikke forsvinne i forhold til et statisk rettferdighetsargument. Også fornyelse kan innebære omfordeling og endrede prosesser i bl.a. det offentlige støttesystemet. Aktivisering av kvinner både som entreprenører og intraprenører (ny-skaper innen bedriften), er her et kjernepunkt. For å oppnå dette, må *mulighetsstrukturen* rundt kvinner bygges ut, slik at kvinner får muligheter til å handle – skape nye virksomheter eller forbedre sin sysselsettingssituasjon. Dette gjelder innen privat så vel som offentlig sektor.

Det er imidlertid vanskelig å få i gang nye tiltak og utvikle fornyende strategier – framfor å administrere etablerte ordninger. Selv små skritt i omstilling av det offentlige virkemiddelapparatet synes å møte sterk motstand fra hevdvunne, godt organiserte næringsinteresser.

Er det da egentlig vits i å ta opp hansken fra Bygdeutvalget og se om den kan passe på en kvinnehånd? Ja, spiren til økt oppmerksomhet mot kvinnesysselsettingen er

allerede grodd fram i Distriktenes Utbyggingsfond. Videre har den faktiske fordeling av statens ressurser viktige konsekvenser for kvinners interesser. For det første i form av virkninger av *bruken av offentlige midler* eller hvordan staten forøvrig griper inn (jfr. også offentlig sektors egen rolle som «motor» i kvinnesyssetningen i syttiårene). For det andre i form av *alternativ anvendelse* av ressursene til

andre formål, f.eks. på nye saksområder som kvinner arbeider for å oppvurdere.

Input-siden av den offentlige politikken bør derfor vurderes i sammenheng med output-siden. Næringspolitikken kan vurderes i lys av likestillingspolitikken «næringsaspekter». Hva slags utviklingsstrategi ønsker kvinner og menn her?

*Birgit Helene Jevnaker, forsker,
Industriøkonomisk institutt, Bergen*

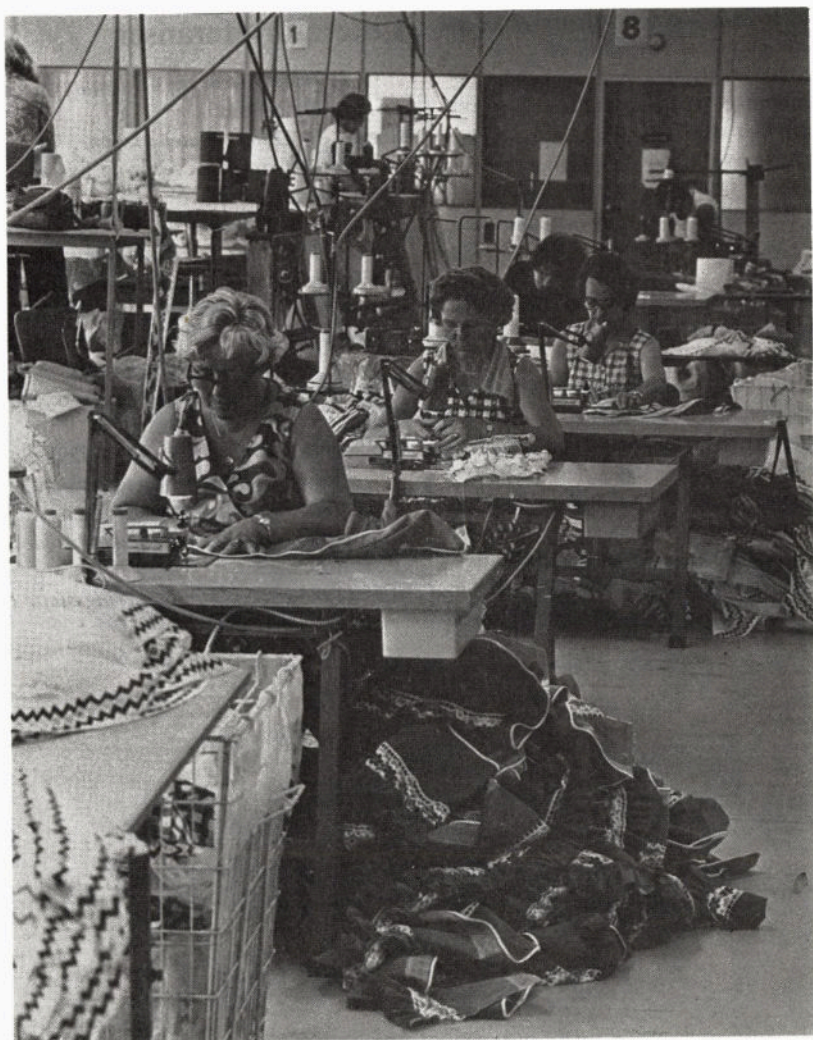

Foto: Samfoto 4/s

Noter

1. Dette er blant annet ordninger utenom statsbudsjettet som innebærer subsidiering eller indirekte «støtte», f.eks. Distriktsskatteloven, kvotereguleringer på import av klær, jordbruksprodukter etc. Slike offentlige inngrep påvirker markedstilpasningen til produsentene. Videre er rene arbeidsmarkedstiltak i bedrifter ikke medregnet, og overføringer innen offentlig sektor til f.eks. kommunene, er ikke inkludert.
2. Kvinneandelen er forøvrig 31 prosent i primærsektoren. Det er antakelig underregistrering av kvinners arbeid i jordbruket. Likevel er det relativt få totalt sett som arbeider her, i forhold til andre sektorer – selv om det er flere kvinner enn de registrerte som lever av jordbruket.
3. Støtten pr. årsverk (1982) varierer mellom næringene. Jordbruket får f.eks. mellom 62–72.000 kr. alt etter hva man tar med i regnestykket. Industrien mottar vel 15.000 kr., men skiller vi ut statsselskapene, får privat industri «bare» ca. 10.000 kr. Privat tjenesteyting får igjen minst: vel 1.000 kr. i støtte for ett årsverk (NOU 1984: 21A).
4. Det vesentlige av støtten består av DUs virkemidler (støtte til bl.a. hoteller) og den reduserte arbeidsgiveravgiften i deler av landet.
5. Industristatistikken er ikke kjønnsinndelt. En lokalsamfunnsstudie i 20 kommuner, utført for Bygdeutvalget, viser imidlertid en betydelig økning av antall kvinner i industrien fra 1970 til 1980, spesielt i utkant- og såkalte mellomkommuner. Denne veksten skyldes ene og alene nyrekruttering av kvinner som ikke var yrkesaktive i 1980. Studien antyder også at industrien kan virke som en første introduksjon til markedsarbeid

for kvinner, før en del av dem går over i andre næringer. – På landsbasis har kvinner i industrien økt med 12% i perioden 1970–80, mens mannlige industrisyssettsatte minket med 2% (egen beregning/folketellingsdata). Kvinneandelen har med andre ord økt noe, fra 22 til 25% av de industrisyssettsatte (inkl. korttidsansatte). Bak disse nettotallene ligger det mer interessante bruttotall, som viser nedgang i tradisjonelle kvinneindustrier som teko, og økning av kvinner i verkstedindustrien.

Litteraturreferanser

- D.U. (1983): *Distriktenes Utbyggingsfond. Årsmelding 1982*. Oslo.
- Hernes, H. (1983): *Staten - kvinner ingen adgang?* I serien «Kvinnerns levekår og livsløp», Universitetsforlaget, Oslo.
- Jevnaker, B. H. (1984 a): *Næringsøkonomiske virkemidler i lys av målet om kjønnsutjevning*. (Kommer som IØI-diskusjonsnotat nr. 6/84.)
- Jevnaker, B. H. (1984 b): «Jente i bygda». *Konstatering av jentenes situasjon i distrikt-Norge, framtidsmuligheter og behov for tiltak*. Foredrag på høstkonferansen til Norges Bygdeungdomslag, 15. sept. 1984.
- Mjøs, L. & Jevnaker, B. H. (1979): *Samarbeid i Osterøy-industrien*. Arbeidsrapport nr. 22, Industriøkonomisk institutt, Bergen.
- NOU (1983: 10): *Ensidige industristeder*. Industriutvalget.
- NOU (1984: 21A): *Statlig næringsstøtte i distriktene*. Bygdeutvalget.

Hva trenger distriktene mest – kvinner eller arbeid for kvinner?

Politikerne bekymrer seg for virkningene av kvinneunderskuddet i bygde-Norge, men de synes lite opptatt av årsakene til dette. I denne artikkelen hevder Halldis Valestrand at avgjørende for å stoppe utflyttingen er å sikre kvinner lønnet arbeid. Her er det imidlertid ikke bare spørsmål om distriktpolitiske virkemidler. Problemene må ses i en større politisk sammenheng, der kvinners interesser må stilles mer i fokus.

«Behovet for arbeid blant kvinner i distriktene vil trolig øke i tiden fremover, samtidig som sysselsettingsmulighetene ikke synes å ville øke i samme grad. For å forhindre unge kvinners utflytting og økt skjevhet i befolkningen i distriktene mener styret at det er behov for tiltak med sikte på å styrke kvinnesysselsettingen i distriktene som ledd i en politikk for å bevare hovedtrekkene i bosetningen.» (Distriktenes Utbyggingsfond, Årsmelding 1982, s. 5.)

Slik oppfattes en side av distriktsproblemet av styret i Distriktenes Utbyggingsfond (DU). Det er ikke bare i DU en er opptatt av at fremtiden i distriktene i stor grad er avhengig av kvinnene; også i Stortinget og blant lokale politikere oppfattes dette som et problem.

Men er det «problemet distriktskvinner»,

eller problemet for distriktsbosatte kvinner, som skal løses? Hvis det er det første, er det kanskje like godt å flytte hele «problemet» til byer og tettsteder der det finnes bedre arbeidsmuligheter. Hvis det er det andre, så må parolen om «arbeidsplasser for kvinner i distriktene» flyttes fra symbolplanet til praktisk politikk.

Distriktsproblemet arbeidsplasser

Vi har et regionalt ulikhetsproblem her i landet. Mens mange hevder at de sosiale ulikhetene i Norge er noen av de minste som finnes i moderne industriland, er det ingen som våger å si dette om de regionale.

Når det gjelder forhold på arbeidsmarkedet, levekår og næringsliv, oppfattes utkantdistriktene som «problemet», ved at en der *mangler* nettopp noen av de goder, f.eks. i form av arbeidsplasser, som vårt velferdssamfunn er bygget på. Det eksisterer regionale forskjeller for befolkningen bosatt forskjellige steder i landet, som det er mulig å gjøre noe med gjennom konkrete politiske vedtak og påfølgende oppfølging. Eller en kan nøye seg med å hevde dette synspunktet på symbolplanet. Samlebe-tegnelsen for denne typen målsetninger er *regional- og distriktpolitikk*. Førstnevnte har som målsetting å utjevne regionale forskjeller i hele landet (pressproblemer såvel som utkantproblemer), mens distriktpolitikken spesielt skal rettes mot svakerestilte områder for å prøve å få i gang en utvikling.¹ Det er vanligvis distriktpolitikk i denne mer snevre definisjonen vi mener når vi er opptatt av distriktsproblemer og deres løsninger, selv om begrepene ofte brukes om hverandre. For å hjelpe svakerestilte distrikter er det opprettet en del *distriktspolitiske virkemidler*, de fleste forvaltes gjennom DU (etablert i 1960). Disse virkemidlene har endret karakter over tid, men er i all hovedsak bedriftsorientert, og består av ulike former for kapitalstøtte: lån, investeringsstøtte osv.² I tillegg har vi også noen andre, mer generelle virkemidler, i form av differensiert arbeidsgiveravgift o.l.

Selv om det vanligvis er distriktpolitikken en tenker på når det er snakk om distriktsproblemer, er det avgjørelser i andre sektorer i samfunnet som får atskillig større distriktspolitiske konsekvenser i betydningen antall arbeidsplasser. I særlig grad gjelder dette næringene industri, fiske og jordbruk, noe som nylig ble lagt fram i meldingene fra Bygdeutvalget (NOU 1984: 21A, Om statlig næringsstøtte i distriktene). Men også andre faktorer som utdannings-, helse- og arbeidsmarkeds-

politikk, har svært stor distriktpolitisk betydning, i første rekke når det gjelder etablering og opprettholdelse av arbeidsplasser i servicesektoren.

Spørsmålet er hvordan *distriktskvinnene* plasserer seg i dette bildet.

Fra «Per Bufast» til «Kari Bosettingsmønster»

Et gjennomgående trekk i det meste av norsk distriktpolitisk argumentasjon de siste 15 årene har vært at en skal opprettholde bosettingsmønsteret, uten at det er blitt spesifisert *hvordan* det skal se ut, eller *hva* som må gjøres for å oppfylle dette målet.³ Det er i denne forbindelse en har oppdaget *kvinnene* og deres betydning for bosettingen i utkantkommuner. Ved en gjennomgang av distriktspolitiske meldinger og utredninger fant vi at kvinnene «kom med» i siste halvdel av 70-tallet.⁴ Inntil da var norske distriktspolitiske målsetninger basert på «Per Bufast»-ideologien, med mannens arbeid og bosted som grunnlag, selv om pendlertilværelsen etter hvert måtte aksepteres. I det siste er det altså blitt ofret relativt stor politisk oppmerksomhet på «Kari Bosettingsmønster», at kvinnebefolkningen må sikres om bygdene skal overleve.

Vi har visst lenge at det eksisterer et regionalt ulikhetsproblem for norske kvinner. Utkantkvinner kommer dårligere ut på de fleste av de såkalte levekårsindikatorne, både i forhold til de utkantbosatte menn og i forhold til mer sentralt bosatte kvinner. Dette er blitt dokumentert bl.a. i Levekårsundersøkelsen (NOU 1976: 28, Levekårsundersøkelsens sluttrapport). Distriktsbosatte kvinner har lavere utdanningsnivå, lavere yrkesdeltakelse osv. Det er disse kvinnene som i store skarer «løser» sitt problem ved å *flytte*. Det har de gjort i et slikt omfang at det blir for få av dem igjen

til å opprettholde bosettingsmønsteret i normalvarianten, med mor, far og to barn i husbankhuset. I stedet får vi ungkarsbygder, som i og for seg opprettholder bosettingen, men hvor lenge? En mye brukt indikator for å illustrere dette utkantproblemet er antall kvinner pr. 100 menn i en aldersgruppe. Selv om kvinneunderskuddet er minket noe de siste årene, er det fremdeles stor utflytting av kvinner mellom 20 og 39 år i mange utkantområder. I Troms var det f.eks. i 1981 i to kommuner, Gratangen og Lavangen, 67 kvinner pr. 100 menn i denne aldersgruppen.⁵

Det er altså *mangelen* på kvinner som er blitt et politisk problem, i alle fall slik det oppfattes fra politikerplanet, og ved at det er skapt offentlighet omkring det, som f.eks. publiseringen av statistiske kart i SSBs Fylkeshefter med nettopp denne indikatoren. Her kan man lett finne frem til kvinneunderskuddskommunene. Men denne bekymringen for kvinnes tilstedeværelse er ikke en bekymring for kvinnene, om de har jobb eller har det bra, men for å få dem til å bli, slik at de kan være «nålen» som fester nettopp *det* husholdet til bosettingskartet. Når alt kommer til alt er det vel kvinnes rolle som potensielle *mødre*, og derved produsenter av neste generasjon som er det sentrale for å vedlikeholde bosettingsmønsteret. De store regionale variasjonene i fødselstallet er også i ferd med å forsvinne, noe som gjør barnetallet til en meget sentral variabel i denne sammenhengen. Kvinnene i Finnmark hadde i 1968–69 en fruktbarhet på 3.40, den høyeste i landet. I Oslo var tallet samme år 2.0, mens gjennomsnitt for hele landet var 2.72. I 1982 var gjennomsnittet for landet 1.71, i Oslo var det 1.39 og i Finnmark 1.69 (SSB: Folkemengdens bevegelse, 1982). De store fødselsoverskuddene kunne tidligere «eksporteres» uten at det fikk så store følger for folketallet. I dag viser tallene en

ganske annen situasjon.

Spørsmålet er da hva distriktspolitikken kan gjøre med dette, i form av spesielle virkemidler. Eller om det ikke heller handler om befolkningspolitikk, barnehageutbygging, muligheter for bedre omsorgspermisjoner, redusert arbeidstid osv., *kombinert* med en bedre distrikts- og næringspolitikk?

Om politikerne nå motvillig har gitt opp «Per Bufast»-ideologien og peker på viktigheten av «Kari Bosettingsmønster», hva gjøres så innenfor de relevante politikkfeltene? Gjøres det noe konkret for å sikre kvinner sysselsetting i distriktene slik at de blir boende, eller blir det bare symbolske uttalelser?

Kvinnearbeidsplasser

Fra mange hold blir det stadig pekt på viktigheten av at kvinner sikres lønnet arbeid i distriktene. Strukturrasjonaliseringen i etterkrigstiden førte bl.a. til en spesialisering av arbeidsoppgavene i primærnæringene. For mange kvinner ble det en spesialisering fra en aktiv deltakelse i produksjonen (sjelden lønnet) til en ren husmortilpasning uten andre muligheter til lønnet arbeid. Kvinnene på mange ensidige industristeder kom fra utkantsområder med en slik tilpasning, til en industriarbeiderkonetilværelse. Heller ikke på slike steder er det særlig mye arbeid for kvinner. (De ensidige industristedene regnes også til distriktene.)

Ved siden av stor utpendling, er et uddifferensiert arbeidsmarked et av de sikreste kjennetegn på det som ofte kalles et næringsvakt distrikt. De ulikhetene mellom kvinner og menn som vi finner på arbeidsmarkedet generelt (med kvinnene konsentrert innenfor få og avgrensede yrkesfelt, lavest i stillingshierarkiet osv.) forsterkes på et lite, lokalt arbeidsmarked.

Distriktsarbeidsmarkeder er ofte karakterisert ved å ha en stor grad av *ensidighet* både når det gjelder bransjer og typen arbeid. Innenfor produktiv virksomhet er de aller fleste distriktsbedriftene små, og mange av dem er filialer eller datterbedrifter som har hovedkontorer andre steder. Dette betyr at de har liten eller ingen administrasjon, og relativt stor andel produksjonsarbeidere. Og det betyr også at en mangler store deler av det arbeidsmarkedet kvinner tradisjonelt har søkt seg til, selv om det finnes noen unntak, som fiskeindustrien og enkelte andre bransjer der en finner mange kvinner.⁶

De fleste kvinner er å finne innenfor spesielle deler av servicenæringene, det gjelder på landsbasis såvel som i distriktene. Utbyggingen av offentlig tjenesteyting til en nasjonal standard har relativt sett betydd *mer* for distriktsbosatte kvinners yrkesdeltaking enn all verdens distrikts- og næringspolitiske virkemidler.

Hjemmehjelpsordninger, nye gamle- og sykehjem, undervisning osv. har sysselsatt mange kvinner som trolig ellers ville vært i flyttekøene, alene eller med hele familien.

Skaper distriktpolitikken arbeidsplasser for kvinner?

Når målsettingen er at hovedtrekkene i bo-settingsmønsteret skal bevares, og kvinnene med det, må det skaffes lønnet arbeid til distriktskvinnene. Derfor blir distriktpolitikken jobbskapende og -fordelende virkninger for kvinner viktig for oss. Så enkelt er det resonnementet. Problemet i dag, til forskjell for bare for 6-7 år siden, er at det er liten eller ingen ekspansjon i arbeidsmarkedet generelt. Det er krisetendenser i

Distriktene trenger alternative kvinnearbeidsplasser. (Foto: Samfoto)

økonomien og stor arbeidsledighet. I enkelte distrikter er den registrerte arbeidsledigheten oppe i 10%. Dette er ofte distrikter som har vært preget av stor grad av ensidighet og avhengighet av eksportmarkedene.

Innsjone bak vår distriktpolitikk har vært å *fordele* ekspansjonen i økonomien. Ved hjelp av positive virkemidler skulle en trekke nyetableringer og utflyttinger/knoppskytinger til distrikter der det var særlig stort behov for arbeidsplasser. Disse arbeidsplassene har så å si uten unntak vært mannsarbeidsplasser. Ut fra en gryende erkjennelse av at kvinner i distriktene også må skaffes arbeid, ble det midt på 70-tallet foreslått en del kjønnsstyrende virkemidler for å få kvinner inn, og spredt, på arbeidsmarkedet. Den arbeidsgruppen som la frem meldingen «Arbeid for kvinner» (NOU 1978: 6) fikk som mandat bl.a.: «Arbeidsgruppen bør spesielt se på tiltak i de strøk av landet hvor kvinnelig yrkesdeltaking er særlig lav og der det er særlig vanskelig for kvinner å finne høvelig arbeid» (NOU 1978: 6, s. 7).

Blant tiltakene gruppen foreslo var et forslag om å innføre *kjønnskvolter* knyttet til støtte fra DU. Selv med en rekke muligheter for dispensasjoner ble ikke dette forslaget vedtatt. Det ble for radikalt for mange. I stedet er en nå i ferd med å innføre mer «positive» tiltak, som gradering av opplæringstilskudd, gradering av DUs finansieringsandel o.l.⁷ De distriktpolitiske virkemidlene forvaltes som nevnt av DU, og det er kanskje det offentlige forvaltningsorgan som er kommet lengst når det gjelder konkrete likestillingstiltak som får betydning på arbeidsmarkedet. Men, så gjenstår på den ene siden: *iverksettingen* av tiltakene, og på den andre siden, viktigheten av de politikfeltene som *ikke* er underlagt DU, som den generelle næringspolitikken.

Den generelle næringspolitikken betydning

Den næringspolitikken som nå føres har først og fremst til hensikt å sikre dem som allerede er innenfor. Distriktpolitiske argumenter blir brukt dersom det er høvelig i de enkelte sakene. Problemet er spesielt aktuelt i den nedbyggingsperiode mange distrikter er midt inne i, eller står foran. Jeg tenker da først og fremst på ensidige industristeder, hvis begrensninger er krisen i verdensøkonomien, men også fiskeriområder og jordbruksstrøk er berørt, på grunn av kvotereguleringer, ressursproblemer, og ikke minst sektorinterne forhandlinger og styrkeprøver (konsesjoner i fiskeriene, toprisordning for melk osv.). Kvinnespørsmål må en derfor forvente som temmelig perifere, noe som også er tilfellet. Når kjønnskvolter som forutsetning for støtte fra DU ble avvist for 5–6 år siden, hvordan skal en da forvente at det oppfattes som et viktig spørsmål i tider med så stor permanent arbeidsledighet som vi har nå?

Fra *statens* side er det blitt pøst inn milliardbeløp (nærmere bestemt 16 mrd i 1982) til de ulike næringene på basis av regler og forhandlinger. Distriktperspektivet har vært inne i varierende grad. Spesielt har det blitt brukt som argument i forbindelse med overføringer til konkurs-truede bedrifter som sysselsetter mange (mannlige) arbeidstakere. Bygdeutvalget har satt fingeren på den distriktsmessige betydningen av milliardoverføringene (NOU 1984: 21A), mens andre av oss peker på den kjønnsmessige forfordeling av midlene.⁸ (Men vi har ikke fått noe offentlig utvalg til å se på *det*!)

I forbindelse med milliardoverføringene til statsbedrifter i krise (Tyssedalsaken,

Jernverket i Mo, $\frac{1}{2}$ Sydvaranger, osv.) ble det nedsatt et offentlig utvalg som skulle utrede hvordan denne industrien, og arbeidsplassene på ensidige industristeder, kunne omstruktureres. I meldingen om de ensidige industristedenes problemer (NOU 1983: 10) foreslås at regjeringen skal bevilge penger til *omstillingsfond*. Dette bekreftes av stortingsmeldingen om samme sak (St.m. nr. 78, 1983–84, Om ensidige industrikommuner).⁹ Her vil det kunne bli snakk om store beløp for å omstille næringslivet, for ikke å snakke om drakampen en kan se for seg om hvem, og hvilke steder, som skal sikres slike bevilgninger.

Kvinnerns interesser

Hvordan skal *kvinnerns interesser* (her forstått som arbeidsplasser for kvinner) hevdes i et slikt «vepsebol»? Ingen vet i dag nøyaktig hvordan slike omstillinger vil komme til å arte seg, men både i den prosessen, og i arbeidet for å skaffe arbeids-

plasser til spredt bosatte (primærnærings)distrikter, vil det nok komme til å dreie seg om forsøk på nyetableringer av egeninitierte arbeidsplasser (ulike former for tiltaksarbeid), opplæring og omskoleing. Dette, kombinert med signalene om at det blir stopp i ekspansjonen i den offentlige tjenesteyting, gjør at det blir interessant å følge med i hva som vil skje på distriktsarbeidsmarkedene i tiden som kommer. Vil det bokstavelig talt bli *kamp* mellom kvinner og menn om offentlig støtte og ressurser, eller vil kanskje kvinner gå sine egne veier og etablere seg selv som selvstendige næringsutøvere?¹⁰ For rollen som «Kari Bosettingsmønster» er på ingen måte selvinitiert, og vil forhåpentligvis strykes av politikernes rolleliste. Det er tvilsomt om det vil bli en lykkelig slutt om ikke rollen omdefineres, og trekkes ned fra symbolplanet til praktisk politikk på *alle* felt.

*Haldis Valestrand, forsker
Institutt for samfunnsvitenskap
Universitetet i Tromsø*

Må kvinner i distriktene fortsatt reise ut for å få arbeid? (Foto: NTB)

Noter

1. Begrepet «distrikter» brukes vanligvis nokså usystematisk. For en tilnærmet definisjon som har betydning i praktisk politikk kan henvises til de kommuner hvor en kan motta støtte fra DU. I dag er det i 327 kommuner. Nærmere om dette bl.a. i DUs årsmeldinger. En kan bare tenke seg at det blir mer og mer attraktivt å komme på denne listen ettersom de økonomiske krisetendensene brer seg, i det siste har det vært stor oppmerksomhet om storbyenes «distriktsproblemer». En kan sette seg inn i hovedtrekkene i norsk distriktspolitikk ved å lese St.meld. nr. 55 (1980–81), «Om regional utvikling og distriktspolitikk». En oppsummering og kritikk av distriktspolitikken i etterkrigstiden finner en i Hersoug B./Leonhardsen D. (1979): *Bygger de landet*. For kvinnepolitiske synspunkter på feltet, se: Fredriksen S. (1981): *Kjønnspolitikk og distriktsutbygging* og Valestrand H. (1984): «Likestillings-, distrikts- og næringspolitikk – inkommensurable størrelser?», Arbeidsrapport nr. 4, ISV UiTø.
2. Detaljerte opplysninger finnes bl.a. i DUs årsmeldinger.
3. Bosettingsmålsettingen ble mer uttalt fra begynnelsen av 70-tallet. Da hadde Ottar Brox' bok *Hva skjer i Nord-Norge* (1966), der han tar et oppgjør med vekstideologien i norsk distriktspolitikk, blitt kjent. Vi hadde også EF-strid og utbyggingen av velferdsstaten slo ut i høyere levestandard over hele landet. I dag er det bl.a. fylkenes utbyggingsavdelinger som sliter med denne målsettingen fordi det er de som står for fylkesplanleggingen.
4. Valestrand H. (1985): «Dobbeltkopling eller frikopling – om kvinner og regional utvikling». Arbeidsrapport nr. 2, ISV, UiTø (kommer). For en nærmere orientering om RFSP-prosjektet Siri Gerrard, Torill Nyseth og undertegnede arbeider med, se: «Kvinner, nærings- og distriktspolitikk, teknologi og foretaksstrategier», Arbeidsnotat nr. 3/84. NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Oslo.
5. Tallene er hentet fra SSB: «Statistisk Fylkeshefte for Troms, 1983». Nå skal en være klar over at tallene gjelder *kommunenivå*, situasjonen er enda verre om en ser på forholdene innad i en kommune, f.eks. i kommunesenteret og utkantbygdene.
6. For en gjennomgang av kvinnebransjene i distriktsindustrien, se Valestrand H. (1983): «Industrikvinner – kvinneindustrier – distriktsindustrier – kvinnedistrikter?» i Norsk Samfunnsgeografisk Forenings kompendium nr. 11: *Industri og Samfunn*, UiB.
7. Det redegjøres for disse tiltakene i: Rapport fra en konferanse i Distriktenes Utbyggingsfond om «Sysselsettingsmuligheter for kvinner i distriktene», DU, juni 1984, Oslo.
8. Valestrand H. (1983): «Er industripolitikken kvinnefiendtlig?», i *Kontrast* nr. 3/83, og Jevnaker, B. H. (1984): «Næringsøkonomiske virkemidler i lys av målet om kjønnsutjevning» og Valestrand H. (1984): «Fordelingspolitikk i et regionalt perspektiv, barrierer og muligheter for kvinner», begge innlegg på NAVFs konferanse om fordelingspolitikk i et kvinneperspektiv, Oslo, 1984.
9. Regjeringen har omdefinert ensidige industristeder til ensidige *industrikommuner* på veien fra NOU'en til stortingsmelding. Det er et interessant poeng, fordi flere av stedene ikke samtidig er kommunesentra, noe som legger grunn for eventuelle konflikter innad i kommunene. Et eksempel på det er Sulitjelma, som ikke er sentrum i Fauske kommune. Hvor vil en sette inn tiltak fra en slik bevilgning? I Sulis, som har drevet den politiske kampen, eller i kommunesenteret Fauske? Det er H. Kr. Hernes som har gjort meg oppmerksom på dette poenget.
10. Om tiltaksarbeid for kvinner, se: Sandvig A.M.: «Etablererskolen for kvinner», Hedmark Fylke, STI, Oslo 1984.

Dagpenger under arbeidsløshet

Noen momenter for en drøfting av fordelingsvirkninger i et kvinneperspektiv

Grunnlovens § 110 pålegger staten å legge forholdene til rette slik at arbeidsdyktige kan skaffe seg utkomme til å leve av ved eget arbeid. Dette er i varierende grad oppfylt for ulike grupper av befolkningen. Den nest-beste løsningen som samfunnet tilbyr, er kontantstønad til livsopphold – dagpenger – når høvelig arbeid ikke kan skaffes. Her synes det å være opplagt at kvinner kommer dårligere ut enn menn, skriver stipendiat Hege Torp.

Dette er forhold som bl.a. jurister tilknyttet Avdeling for kvinnerett ved Det juridiske fakultet i Oslo er opptatt av.* Lovreglene og forskriftene om dagpenger under arbeidsløshet er kjønnsnøytrale, men i den kjønnsbestemte virkeligheten har reglene ulik virkning for menn og kvinner.

I denne artikkelen vil oppmerksomheten være konsentrert om de økonomiske fordelingsvirkningene av dagpengeordningen innenfor den norske arbeidsløshetstrygden (som er en del av Folketrygden). Juridiske og sosiale aspekter ved utbetalingsreglene

vil ikke bli berørt; heller ikke selve arbeidsløshetsproblemet. Ved å trekke fram enkelte kjennetegn ved kvinners situasjon på arbeidsmarkedet får vi fram fordelingsvirkninger av utbetalingsreglene som synes spesielt relevante for kvinner.

For å kunne si noe om fordelingsvirkningene av et gitt dagpengesystem, må vi ha et alternativ å sammenlikne med. Som alternativ til den norske a-trygden kunne vi tenke oss at arbeidsløse arbeidstakere enten måtte leve av egne oppsparte midler eller at det fantes frivillige forsikringsordninger.

Frivillige forsikringsordninger kan for eksempel være et system med markedsomsette, private forsikringskontrakter mot inntektsbortfall under arbeidsløshet, eller (delvis) offentlig finansierte arbeidsløshetskasser – eventuelt knyttet til medlemskap i fagbevegelsen eller organisert innenfor den enkelte bedrift.

I det følgende skal vi begrense oss til å sammenlikne dagens system med alternative utforminger av utbetalingsreglene for dagpenger under arbeidsløshet.

Videre skal vi konsentrere oss om de *direkte* fordelingsvirkningene; det vil si hvordan reglene virker for en gitt fordeling av arbeidsløsheten. De *indirekte* virkningene kan vi si noe om i den grad vi vet hvordan reglene påvirker arbeidsmarkedsdeltakernes atferd og hvordan dette igjen påvirker arbeidsløshetsfordelingen.

Kvalifikasjonskravet

Dette er et krav om forutgående tilknytning til arbeidsmarkedet som deler de arbeidsløse i to hovedgrupper: Arbeidstakere som har rett til dagpenger og arbeidstakere som ikke har rett til dagpenger. Under gjeldende norske regler er kvalifikasjonskravet knyttet til tidligere arbeidsinntekt. Arbeidstakeren må ha tjent minimum 75 prosent (50 prosent for deltidsarbeidende) av grunnbeløpet i folketrygden siste kalenderår – eller som et gjennomsnitt siste tre år. Grunnbeløpet utgjør kr 24.200 (pr. 1.5.84). På det tidspunktet arbeidstakeren blir arbeidsløs må hun ta tidligere inntekt som et datum. På noe lengre sikt vil retten til dagpenger være et resultat av arbeidstakerens egen atferd, og utformingen av kvalifikasjonskravet kan dermed påvirke arbeidstakernes atferd.

Selv om kvalifikasjonskravet setter en relativt lav grense for minimumsinntekten,

holder det nyrekruttede fra utdannings-systemet, tidligere hjemmearbeidende uten inntekt og noen av de deltidsarbeidende, utenfor kretsen av arbeidstakere som har rett til dagpenger under arbeidsløshet.

Den første gruppen omfatter både kvinner og menn. De to andre domineres av kvinner. Kvinner (og menn) med fødsels- og omsorgsavbrekk på 3 år i yrkeskarrieren, mister alle tidligere opptjente rettigheter til dagpenger under arbeidsløshet. Gjeldende kvalifikasjonskrav har altså fordelingsvirkninger som kan synes å føre til at arbeidsløse kvinner ofte kommer dårligere ut enn menn.

Forutgående markedstilknytning som et absolutt krav for å få dagpenger, begrunnes med at dagpenger bare er en erstatning, en midlertidig nest-best løsning, når det ikke er mulig å skaffe arbeidstakeren høvelig arbeid. Mot denne begrunnelsen kan det argumenteres at også «nye» arbeidstakere trenger en erstatning for arbeidsinntekter når høvelig arbeid ikke kan skaffes.

Vilkårskravene

Dette er betingelser for utbetaling av dagpenger knyttet til arbeidstakerens atferd rett forut for at arbeidsløsheten inntraff, og under arbeidsløsheten: Gjeldende regler sier blant annet at arbeidstakeren må la seg registrere, melde seg jevnlig, være arbeidsfør, arbeidsvillig og uten egen skyld i arbeidsløsheten. Disse reglene innebærer at en arbeidsløs arbeidstaker ikke kan disponere sin tid helt fritt (all disponibel tid er ikke fritid). De setter også grenser for hva slags jobbtilbud arbeidstakeren kan si nei til uten å miste dagpengene.

Vilkårskravene er utformet med sikte på å få til en effektiv utnyttelse av arbeidskraften gjennom arbeidskraftformidling og ved å stimulere arbeidstakeren til selv å

søke aktivt etter nytt arbeid. Lempeligere vilkårskrav vil være en fordel for arbeidsløse arbeidstakere som er lite mobile – yrkesmessig og geografisk – og som derfor finner det vanskelig å akseptere visse typer jobbtilbud.

Omsorgsansvar for barn gir rett til å være *lokal* arbeidssøker. Forøvrig er vilkårene at både kvinner og menn må akseptere jobbtilbudet som kan innebære lang daglig arbeidsreise, ukependling, flytting eller skifte av yrke.

Hvorvidt vilkårskravene virker strengere for kvinner enn for menn, avhenger av lokale arbeidsmarkedsforhold. I noen distrikter av landet er det svært få arbeidsplasser innenfor typiske kvinneyrker. I andre områder – og i visse perioder – er det spesielt stor arbeidsløshet i mannsdominerte næringer.

De tre siste årene har gjennomsnittlig 4000 arbeidsløse arbeidstakere *mistet* dagpengene; oftest som følge av at de har unnlatt å melde seg eller nektet å ta høvelig arbeid. (Jeg har dessverre ikke funnet tall for kvinner som mister dagpengene.)

Vilkårskravenes effektivitetsgevinst ligger i det å knytte den arbeidsløse nærmere arbeidsmarkedet og i kontakt med arbeidsgivere. Alternativt kunne vilkårskravene være utformet med sikte på å *øke arbeidstakerens markedsverdi; øke arbeidstakerens fremtidige sysselsettingsmuligheter*. Dette kan skje gjennom arbeidstrening og omskolering. Tradisjonelt «nødsarbeid» vil neppe gi særlig stor gevinst. Opplæring i eller utenfor det ordinære undervisningssystemet og arbeidsplasser i *ordinære virksomheter*, privat eller offentlig, vil trolig være mer effektivt.

I stedet for at slike arbeidsmarkedstiltak tilbys et fåtall av de arbeidsløse, bør det vurderes om ikke deltakelse i slike tiltak skal være *et vilkår* for å få dagpenger. (Svaret avhenger selvsagt av forholdet mellom hva man oppnår i form av bedre

fordeling og effektiv utnyttelse av arbeidskraften – og kostnadene knyttet til å gjennomføre tiltakene.)

Når vi vet at kvinner – også arbeidsløse kvinner – har kortere utdanning, kortere yrkeserfaring og «smalere spekter» av yrke/utdanning enn menn, må vi anta at en endring av vilkårskravene i denne retningen vil ha fordelingsvirkninger til fordel for kvinner.

Stønadsperioden

Gjeldende norske regler om *avgrensning av stønadsperioden* gir rett til dagpenger først etter tre dager og maksimalt 80 uker sammenhengende eller innenfor 2 kalenderår. I den grad arbeidstakeren selv har innflytelse over ledighetens varighet, vil disse reglene påvirke arbeidstakerens atferd. Hun vil trolig prøve å unngå korte ledighetsperioder (for eksempel ved jobbskifte) der de tre karensdagene utgjør en stor andel av hele perioden. Enda viktigere vil det være å unngå lange ledighetsperioder, – utover maksimumsgrensen for dagpenger.

En minimumsgrense for ledighetsperioden synes fornuftig ut fra effektivitets hensyn, og den har trolig små fordelingsvirkninger; med viktige unntak for arbeidstakere som skifter arbeidsplass svært ofte eller som hyppig permitteres for kortere perioder. Maksimumsgrensen er vanskelig å begrunne, men kan tjene som et signal til myndighetene om at arbeidstakeren har helt spesielle problemer på arbeidsmarkedet. (Men slike signaler burde kanskje komme før det er gått 80 uker?) Dersom dagpengene ikke erstattes av en annen støtteordning, vil maksimumsgrensen gi en svært ulik inntektssituasjon for korttids- og langtidsledige arbeidstakere.

Gjennomsnittlig har kvinner kortere ledighetsperioder enn menn. De relativt få

tilfellene til nå der 80-ukers-regelen er overskredet, har så vidt jeg vet, bare vært menn.

Beregningsreglene for dagpenger

Disse reglene inneholder to sentrale bestemmelser. For det første er reglene slik at den arbeidsløse får et fast beløp pr. dag; det samlede stønadsbeløpet er altså proporsjonalt med ledighetens varighet innenfor stønadsperioden. (Det gis ikke dagpenger for søndager.) For det andre er reglene slik at dagpengene utgjør en viss andel av et beregningsgrunnlag som igjen er bestemt av tidligere gjennomsnittlig årsinntekt. Dette inntektsbegrepet omfatter arbeidsinntekt, sykepenger og dagpenger. Bare inntekt opp til seks ganger grunnbeløpet (kr 145 200) teller med i beregningsgrunnlaget. Dagpengestatusen utgjør 2 promille av beregningsgrunnlaget. Dagpenger 6 dager i uken gir omlag *to tredjedeler* av inntekten; eller mindre dersom beregningsgrunnlaget er lavere enn inntekten. Dagpengene er skattepliktige, men progressiv inntektsskatt og den relativt lave kompensasjonsgraden fører til at gjennomsnittsskatten reduseres. Det gis også et fast kronebeløp (6 kr.) for forsørgede barn under 18 år.

Dagpengenivået er altså knyttet til tidligere inntekt og må derfor på kort sikt betraktes som gitt og uavhengig av arbeidstakerens atferd. For lave og midlere inntekter vil disse beregningsreglene gi omtrent samme relative inntektsfordeling for en gitt gruppe dagpengemottakere som arbeidsinntektene deres ville gi. Det skjer imidlertid en viss utjevning på toppen av inntektsskalaen.

Gitt at det er menn som dominerer toppen og kvinner som dominerer bunnen av

inntektsskalaen, vil høyere minimums- og lavere maksimumsgrenser for dagpenger være relativt mer fordelaktig for kvinner enn for menn.

I dag er maksimalt dagpengebeløp kr 290,—. Heller ikke *det* er mye å leve for, men to tredeler av inntekten blir «umulig» å leve for når også inntekten er lav i utgangspunktet: Årsinntekt på 80 000 gir kr 160,— pr. dag.

Ut fra effektivitetshensyn kan det argumenteres mot *høyere kompensasjonsgrad* ved å vise til at gunstige dagpengereordninger reduserer de arbeidsløse arbeidstakernes motivasjon til å søke i arbeidsmarkedet og til å akseptere et gitt jobbtillbud. (Det er imidlertid vanskelig å finne entydig empirisk støtte for denne hypotesen.)

Oppsummering

Endringer i utbetalingsreglene for dagpenger under arbeidsløshet med sikte på å oppnå en jevnere inntektsfordeling, kan ofte synes å komme i konflikt med effektivitetshensynet.

Regelendringer som vil gi jevnere inntektsfordeling mellom grupper av arbeidsløse og mellom sysselsatte og arbeidsløse, kan for eksempel være å oppheve kvalifikasjonskravet. Videre gjøre vilkårskravene lempeligere eller endre dem, gjøre dagpengene flatere (samme sats for alle) og/eller øke kompensasjonsgraden. Dersom slike regelendringer fører til at arbeidstakerne søker mindre energisk, mister motivasjon til å omskolere seg og/eller sjeldnere kommer i kontakt med arbeidskraftformidlingsapparatet, kan det tenkes at *ledighetsperiodene blir lengre*. Alt annet likt, vil en økning i ledighetens varighet være ufordelaktig for arbeidstakeren og gir en samfunnsøkonomisk sett dårligere utnyttelse av arbeidskraftressursene.

Reformforslag med positive fordelingsvirkninger – og som eventuelt også innebærer administrative forenklinger – bør imidlertid vurderes seriøst før de forkastes på grunnlag av *usikre* og kanskje *små* nega-

tive effektivitetsvirkninger.

Hege Torp, stipendiat
Sosialøkonomisk institutt,
Universitetet i Oslo

Kvinnerns levekår og livsløp

Denne serien oppsummerer de siste års ekspansive kvinneforskning, og legger grunnlag for framtidig forskning, tenking og handling.

Helga Maria Hernes STATEN – KVINNER INGEN ADGANG?	kr 95,00
Kari Wærness KVINNEPERSPEKTIVER PÅ SOSIALPOLITIKKEN	kr 92,00
Harriet Holter (red.) KVINNER I FELLESSKAP	kr 173,00
Runa Haukaa, Marit Hoel, Hanne Haavind (red.) KVINNEFORSKNING: BIDRAG TIL SAMFUNNSTEORI	kr 141,00
Kari Skrede og Kristin Tornes (red.) STUDIER I KVINNERS LIVSLØP	kr 170,00
Cato Wadel m.fl. DAGLIGLIVETS ORGANISERING	kr 85,00
Marit Hoel DEN KVINNELIGE ARBEIDERKLASSEN	kr 115,00
Marianne Gullestad KITCHEN-TABLE SOCIETY	kr 180,00
Tor Rødseth og Kristin Dale Titlestad (red.) KVINNER I ARBEID	kr 180,00
Ingrid Rudie (red.) MYK START – HARD LANDING	
Om forvaltning av kjønnsidentitet i en endringsprosess	kr 180,00
Trine Anstorp, Eva Axelsen, Reidun Ingebretsen KVINNE(P)SYKE	kr 160,00
* * *	
Utenom selve serien: Harriet Holter (ed) PATRIARCHY IN A WELFARE SOCIETY	kr 195,00

UNIVERSITETSFORLAGET

Kvinner og folketrygdens pensjoner

I stadig økende grad er minstepensjonister blitt kvinnepensjonister. Folketrygdens regelverk viderefører inntektsforskjellene mellom kvinner og menn. Charlotte Koren tar i denne artikkelen for seg beregningsreglene og ser spesielt på deres konsekvenser for kvinner.

Inntektsforskjellene mellom kvinner og menn videreføres i folketrygdens pensjoner. Til tross for at kvinnens arbeidsdag har vært minst like lang som mannens, til tross for at inntektsforskjeller mellom ektefeller kan jevnes ut ved forbruk i felles husholdning, til tross for at behovene som pensjonist burde være de samme: Kvinnelige pensjonister har langt dårligere økonomi enn mannlige. Minstepensjonistene er kvinnepensjonister.

I denne artikkelen vil jeg se nærmere på folketrygdens langtidsytelser: alders- og uførepensjoner, etterlattepensjoner og overgangsstønad til enslige forsørgere. Hvem er pensjonister, hvordan beregnes pensjonene? Ettersom pensjonene avhenger av tidligere arbeidsinntekt, og arbeid i hjemmet ikke er pensjonsgivende, vil vi se at kvinner og menn møter pensjonssystemet med ulike forutsetninger.

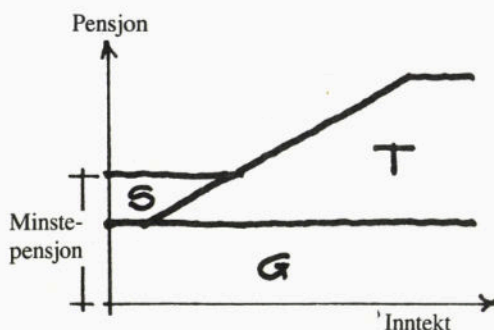
Tabell 1. Stønadmottakere med pensjon/overgangsstønad pr. 31/12-82.

	I alt	Menn	Kvinner	Kvinneandel %
Alderspensjonister	541 810	222 452	319 358	58,9
Uførepensjonister	165 017	77 996	87 021	52,7
Etterlatte ektefeller	41 830	846	40 984	98,0
Etterlatte familiepleier	1 570	232	1 338	85,2
Enslig forsørger	25 571	249	25 322	99,0
I alt	775 798	301 775	474 023	61,1

Bortimot en femtedel av Norges befolkning har pensjoner/overgangsstønad som en vesentlig inntektskilde. Kvinner er i flertall i alle grupper. Fra alderspensjonister kan den høye kvinneandelen forklares ut fra forskjell i levealder. Blant uførepensjonistene er kjønnsforskjellene minst. Etterlatte ektefeller og enslige forsørgere (ugifte, skilte og separerte) er så å si utelukkende kvinner. I den lille gruppen etterlatte familiepleiere er det et visst innslag av menn.

Hvordan beregnes pensjonene?

Folketrygdens pensjoner skal gi økonomisk trygghet ved inntektsbortfall som skyldes alder, uførhet eller tap av forsørgere. Vi skal være sikret en solid minsteytelse, uansett tidligere inntekt. Videre er det en målsetting at vi som pensjonister skal oppnå et inntektsnivå som står i forhold til tidligere tilvendt inntekt. Pensjonene er derfor bygget opp av to deler, grunnpensjon (G) og tilleggspensjon (T). For pensjonister som ikke har hatt mulighet til å tjene opp tilleggspensjon, gis et særtillegg (S), en slags «minstetilleggspensjon».

Figur 1 illustrerer hvordan pensjonen avhenger av inntekten man har hatt som yrkesaktiv. Alle får *grunnpensjon* (G), men pensjonen reduseres med 1/4 for pensjonister gift med en annen pensjonist. *Tilleggspensjonen* avhenger av tidligere arbeidsinntekter, målt ved årlige opparbeidede pensjonspoeng. Formelen for tilleggspensjon tar hensyn til fødselsår, pensjonspoeng og antall poengår. Tilleggspensjonen avhenger altså ikke bare av inntektsnivået man har hatt som yrkesaktiv, men også av hvor mange år man har tjent opp pensjonspoeng. *Særtillegget* (S) er en ekstra ytelse til dem som av ulike grunner ikke har tjent opp tilleggspensjon. *Minstepensjon* er grunnpensjon pluss særtillegg ($G + S$). Særtillegget avkortes *krone mot krone* mot evt. tilleggspensjon – man må altså ha tilleggspensjon større enn særtillegget for å få høyere pensjon enn minstepensjonen.

Egen tilleggspensjon ytes bare til alders- og uførepensjonister. For etterlatte ektefeller fastsettes tilleggspensjonen som 55 prosent av tilleggspensjonen avdøde ville ha hatt. Etterlatte alderspensjonister kan velge mellom å beholde sin egen tilleggspensjon eller å gå over på 55 prosent av summen av ektefellenes tilleggspensjoner.

Overgangsstønad til ugifte, skilte og separerte forsørgere består bare av grunnpensjon og særtillegg, det samme gjelder etterlatte familiepleiere. For disse gruppene hvor stønadmottakerne i alt vesentlig er kvinner, ytes det altså bare minstepensjon.

Mer om minstepensjonistene

Hvem er så minstepensjonistene? Stort sett faller de i to grupper: De eldste pensjonistene som ikke hadde tid til å tjene opp tilstrekkelig pensjonspoeng før de nådde pensjonsalder, og kvinner.

Da særtillegget ble innført tenkte man seg at det ville forsvinne etter hvert som stadig flere tjente opp større tilleggspensjoner. Utviklingen ble en annen. Minstepensjonistene er blitt en viktig politisk målgruppe, og særtillegget et virkemiddel til å øke deres inntekter. Særtilleggssatsen har derfor stadig økt. Som en følge av hver økning av særtilleggssatsen, oppstår det nye minstepensjonister.

Folketrygdens pensjonssystem er ennå i oppbyggingsfasen. Nye alderspensjonistkull har høyere tilleggspensjoner enn de foregående, fordi de har hatt lengre opptjeningsstid. En økende del av alderspensjonistene har tilleggspensjon, og gjennomsnittlig tilleggspensjon har økt den tiden vi har hatt trygden. De eldste kullene, som bare består av minstepensjonister, dør ut. Alt i alt fører dette til at andelen av pensjonister som har minstepensjon, er synkende.

Men dette gjelder mest for menn. Kvinnene har stort sett så lave tilleggspensjoner at de stadig blir liggende under særtillegget. Når særtilleggssatsen øker, oppstår det nye minstepensjonister. Flertallet av disse er kvinner. *Andelen av minstepensjonistene som er kvinner har vært økende gjennom 70- og 80-årene. I dag er ca. 75 prosent av minstepensjonistene kvinner.*

Tabell 2. Andelen av minstepensjonistene som er kvinner pr. 31/12-83

Alderspensjonister	73,3
Uførepensjonister	70,7
Etterlatte ektefeller	95,0

Kilde: RTV.

Mer om tilleggspensjonen

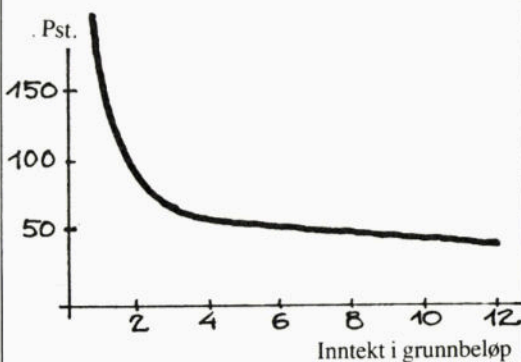
Når folketrygden blir fullt utbygget vil tilleggspensjonen bli beregnet etter formelen

$$T = .45 \cdot GB \cdot SP \cdot P\ddot{A}/40$$

GB er grunnbeløpet, pr. i dag kr 24 200. SP er pensjonistenes sluttpoengstall – beregnet som gjennomsnittet av de beste 20 pensjonspoeng. PÅ er antall poengår, dvs. antall år i yrkesaktiv alder pensjonisten har hatt pensjongivende inntekt over grunnbeløpet.

Vi skal ta for oss hvert enkelt ledd i formelen, og se på hva det betyr for forskjellen i menns og kvinners pensjoner.

Koeffisienten .45 bestemmer graden av inntektsutjevning i pensjonssystemet. Pensjonsdekningen, dvs. pensjon i forhold til inntekt før pensjonering, faller med økende inntekt. Figur 2 viser pensjonsdekningen når trygden er fullt utbygget. Det er forutsatt at pensjonisten har hatt jevn inntekt i forhold til grunnbeløpet gjennom hele opptjeningsperioden.

Figur 2. Pensjonsdekning ved fullt utbygget alderspensjonssystem.

Pensjonsdekningen ved lave inntekter er høy – har man hatt inntekter under minstepensjonen gjennom hele opptjeningsperioden, vil pensjonen selvsagt bli høyere enn inntekten var. For husmødre som aldri har hatt egen arbeidsinntekt, går pensjonsdekningen mot uendelig.

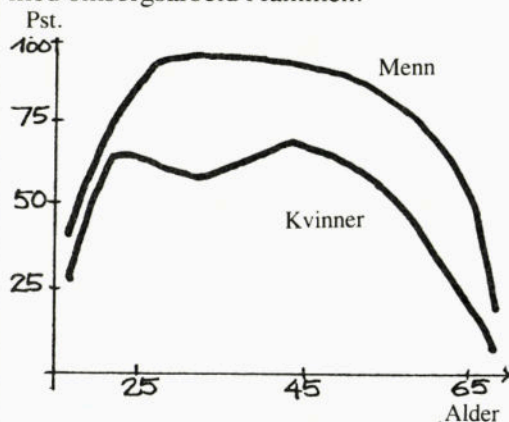
Faktoren SP i formelen for tilleggspensjon representerer inntekt som yrkesaktiv. Sluttpoengtallet beregnes som gjennomsnitt av de *beste* 20 pensjonspoeng (eller av alle poeng for dem som har færre enn 20 poengår). Denne regelen begunstiger dem som har hatt varierende inntekter som yrkesaktiv.

Det jeg har sett av data fra RTV's poengregister tyder på at kvinner har *mer* varierende poengrekke enn menn. Kvinner har oftere perioder med deltidsarbeid, for så å gå tilbake til full stilling. Så sant de har såpass inntekt at de får registrert hvert år som poengår, kan de tillate seg mange år med lave inntekter uten at det går ut over tilleggspensjonen. (Eksempel: 4 pensjonspoeng hvert år i 40 år gir samme pensjon som 4 poeng i 20 år og 1 poeng i de øvrige årene.) Kvinner som tilpasser seg dels som heltidsarbeidende, dels deltidsarbeidende, er altså tjent med 20-års regelen.

Kravet om 40 års opptjeningstid er verre for kvinner å fylle. Hvert år man har pensjonsgivende inntekt som er lavere enn grunnbeløpet, mister man poengår og dermed 1/40 av tilleggspensjonen. Data fra Rikstrygdeverket over gjennomsnittlig opptjeningstid blant dem som er pensjonister i dag, viser at kvinner på alle inntektstrinn har *færre* poengår enn menn med samme sluttpoengtall.

At kvinner oppnår færre poengår illustreres også i figur 3 som viser andelen av befolkningen som tjente opp pensjonspoeng i 1981, i prosent av befolkningen i samme alder.

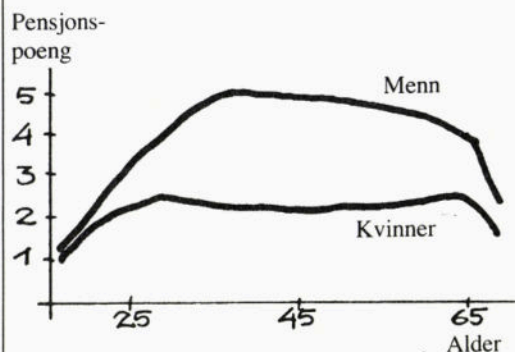
alle menn er yrkesaktive over et langt aldersspenn – flesteparten klarer nok sine 40 år. «Dumpen» i kvinnes kurve gjenkjenner vi som den perioden kvinner er opptatt med omsorgsarbeid i familien.

Figur 3. Personer som tjente opp pensjonspoeng i 1981, i prosent av befolkningen i samme alder.

Kilde: RTV's årsmelding 1982.

Kurvene gir et tidssbilde av 1981, og må ikke forveksles med yrkesfrekvens over livet til et fødselskull. For menn er det neppe stor forskjell. For kvinner har yrkesfrekvensen steget sterkt, og av dagens unge vil nok flere tjene poeng ettersom de blir eldre, enn det som i dag er vanlig blant høyere årsklasser.

Figur 4. Gjennomsnittlig opptjent poeng etter alder. 1981.

Kilde: RTV's årsmelding 1982.

Tilleggs pensjonen er proporsjonal med sluttpoengtallet, som igjen avhenger av inntekten. Figur 4 viser gjennomsnittlig pensjonspoeng for menn og kvinner i 1981. Dette gjelder bare de som hadde såpass inntekt at det ble registrert poengår, dvs. at de hadde inntekt høyere enn grunnbeløpet. Skulle man ta gjennomsnitt for *alle*, også dem uten poengopptjening, hadde forskjellen mellom menn og kvinne vært enda større. Blant poengopptjenerne oppnår altså menn dobbelt så høye poeng som kvinner. Denne forskjellen har bare økt gjennom de 15 årene vi har hatt folketrygden, noe som antakelig kan forklares med økningen av kvinner med deltidsinntekter.

Av figurene 3 og 4 ser vi at både antall poengår og nivået på poengene medvirker til at menn har høyere tilleggspensjon enn kvinner. For de yngste alderspensjonistkullene ligger i dag mennenes gjennomsnittlige tilleggspensjon 80–85% over kvinnenenes. I tillegg er det flere menn som har tilleggspensjon i det hele tatt.

Avgift og poengberegning på lave inntekter

Tilleggs pensjonen oppfattes gjerne som noe man har opparbeidet og selv betalt for

gjennom pensjonsavgiften. Avgiften har en øvre inntektsgrense, som svarer til øvre grense for poengopptjening, og det har vært ganske skarp debatt når det har vært foreslått å betale avgift for inntekter over grensen. Mindre påaktet er uoverensstemmelsen mellom avgift og opparbeidede rettigheter for de laveste inntektene. For å få registrert poengår må pensjongivende inntekt *overstige* grunnbeløpet. Inntekter under 17 000 (1984) er fritatt for avgift. Har man en inntekt mellom 17 000 og 24 200 betaler man pensjonsavgift av *hele* inntekten uten å få godskrevet verken poeng eller år. Siste år vi har statistikk for, som beskriver dette, er 1981. Det året hadde 137 000 personer, 47 000 menn og 90 000 kvinner, en inntekt mellom nedre grense for pensjonsavgift og grunnbeløpet.

Dette er en gruppe vi hører lite om. Mennene er vesentlig unge – de lave inntektene kommer fra bijobber ved siden av skole og studier. Kvinnene finner vi i alle aldre, de fleste er som regel gifte og felleslignede med ektemannen. Avgiften fører til at disse kvinnenenes inntekter omkring 20 000 kroner rammes av en marginalsatt på opptil 85 prosent. Så høye marginalskatter finner vi ikke på noen andre inntekter.

*Charlotte Koren, forsker,
Statistisk Sentralbyrå, Oslo*

Pasientrolle og kjønn

Myten om syke menn og kvinner sier at menn klager og kvinnen er tålmodig. Hvordan stemmer dette med virkeligheten i et sykehus? Oppfatningen blant pleiepersonalet bryter med myten, skriver Ellen M. Thorbjørnsrud, og drøfter mulige forklaringer på menns og kvinners forskjellige utforming av pasientrollen.

I forbindelse med min magistergradsavhandling i sosiologi intervjuet jeg høsten 1982 31 pasienter (15 kvinner, 13 menn, 3 barn) på en somatisk sykehusavdeling. Det slo meg at menn og kvinner hadde en ulik opplevelse og utforming av pasientrollen.

I sosiologisk teori brukes rollebegrepet om de forventninger i form av plikter og rettigheter, som rettes mot en person som følge av stilling eller posisjon. Det å være syk har blant annet av Parson* blitt beskrevet som å tre inn i en rolle, sykerollen. Visse krav stilles til den/de som skal tre inn i denne rollen. Fagpersoner (leger) «godkjenner» om de foreskrevne krav er oppfylt, og hvor lenge den aktuelle person hører hjemme i den tilskrevne rolle. Egen følelse eller opplevelse av å være syk er altså ikke tilstrekkelig til å kunne nyte godt av sykerollens rettigheter.

Pasientrolle og sykerolle

Jeg har valgt å skille mellom sykerolle og pasientrolle. Den sistnevnte kan betraktes som en mulig eller spesiell variant av sykerollen. Pasientrollen kan karakteriseres som det formelle aspekt ved sykerollen,

mens sykerollen rommer både det formelle og det uformelle aspekt.

Pasientrollen avgrenses derfor til å gjelde for de syke som havner innenfor organisasjoner med profesjonelle yrkesutøvere. Det karakteristiske trekk her er at de profesjonelle overtar hovedansvaret for helbredelsen av den syke. Pasientrollen krever tilpasning til ukjente omgivelser og rutiner, i motsetning til det å være syk i hjemme- eller familiesituasjon.

Sykdom danner grunnlaget for å gå inn i pasientrollen. Det er viktig å skille mellom den syke tilstand og legenes «sertifisering» av denne. Pasientrollen innebærer at en slipper å fylle daglige forpliktelser i eventuell jobb- og familiesammenheng.

«Deilig å bli puslet med»

Forskjellige mennesker opplever overgangen til pasientrollen på ulike måter. Noen poengterer positive sider definert som alt en slipper å gjøre. For andre vil manglene ved det samme, det at de ikke kan gjøre det de er vant til, telle mest. Av de jeg intervjuet var det ingen menn som framhevet

bare positive sider ved det å være pasient. De fleste framhevet ensidig de begrensende sider, to poengterte både positive og negative sider. Av kvinnene var det litt over halvparten som framhevet bare positive sider ved pasientrollen. De barna jeg intervjuet syntes for det meste det var kjedelig, selv om de ga uttrykk for at det av og til var litt spennende å være på sykehus.

I selve intervju-situasjonen var det over halvparten av mennene som hadde stått opp av senga og satt i en stol, enten privatkledd eller i morgenkåpe. Av de kvinnelige pasientene lå samtlige til sengs under intervjuet.

For enkelte, både menn og kvinner, var de så syke at senga var det naturlige tilholdssted. Det var likevel ikke slik at samtlige kvinner var sykere enn mennene.

Typiske utsagn fra menn la vekt på at det var *kjedelig* å være pasient. Kvinner derimot framhevet at det var *deilig* å bli puslet med». Noen av de yngre kvinnene la imidlertid også vekt på de begrensende sider ved pasientrollen.

Menn og kvinner legger tilsynelatende vekt på noe ulike sider ved det å være pasient. Disse forskjeller i opplevelse av pasientrollen stemmer godt overens med tradisjonelle kjønnsrolleoppfatninger. Menn er aktive, kvinner passive og aksepterende. Ved sykdom mer alment synes situasjonen imidlertid å være noe annerledes. Menn og kvinners utforming av sykerollen varierer mellom de to kjønn, avhengig av om de er på sykehus eller hjemme.

Myter om den syke mann og kvinne

Myter eller «vanlig oppfatning» om syke menn er at de klager og maser. Kvinner derimot tåler sykdom bedre, klager mindre og er tålmodige. Denne oppfatning er spe-

sielt gjeldende for sykdom i en familiesituasjon. Karikaturen av den syke ekte-mann/familiefar er velkjent. Han blir som et barn og overdriver sterkt sin sykdomstilstand. Dette er et yndet tema for vitser og komiske historier. Den tålmodige hustru/husmor, som oppfyller sine plikter til tross for feber/alvorlig sykdom, er likeledes en troverdig framstilling av den syke kvinne i familien.

Den gjengse oppfatning blant pleiepersonalet i sykehus avviker fra dette bildet når det gjelder hvilket kjønn som «klager mest». Jeg bygger her på erfaringer over flere år som sykepleier og diverse samtaler med kolleger. I sykehuset er det den kvinnelige pasient som «maser og klager». Menn derimot er «kjekke og greie», ordner opp selv og krever lite ekstra hjelp. Dette er spissformulert og ingen nyansert framstilling. Min erfaring tyder på en tendens til at kvinner i sykehus sykeliggjøres mer enn menn. Noen menn trer også inn i en tilsvarende rolle, men de er i mindretall.

Hvordan kan disse divergerende bilder av syke menn og kvinner i familie- og sykehus-situasjon forklares? Tradisjonelt er menn mer vant med deltakelse i den offentlige sfære enn kvinner. I den grad sykehuset oppfattes som tilhørende denne sfære, vil det muligens være mindre fremmed for menn enn kvinner. Kvinner er i dag i økende grad yrkesaktive, selv om de befinner seg i en familiesituasjon. I mitt utvalg var det kun en som betegnet seg selv som husmor uten noen arbeidslivstilknytning. De gifte kvinnene med barn hadde ofte deltidsstillinger, ingen av mennene hadde dette.

Sykehusets «myke og harde verdier»

Til tross for kvinners sterkere tilknytning til yrkeslivet, oppleves familie og hjem fortsatt i sterkere grad som deres område enn

menns. Hvis sykehuset betraktes som tilhørende en sfære dominert av «myke verdier» som omsorg, hjelpsomhet, forståelse osv., skulle dette tilsi større nærhet til de tradisjonelle kvinnespesifikke verdier.

Sykehuset kan etter min mening sies å representere verdier fra begge sfærer. På den ene side er det en formell organisasjon med klare administrative og økonomiske hensyn. Teknologi trekkes inn i økende grad i behandling og utredning, og verdiene representeres av instrumentell objektivitet og rasjonell effektivitet. Hovedtyngden av de ansatte i stillinger som ivaretar disse sider ved sykehusets drift, er menn. De er administratorene, forskerne og legene.

Sykehuset er på den annen side også et slags hjem for pasienten i den tida vedkommende er der. Behovet for mat, søvn og omsorg ivaretas av pleiepersonalet. Pleiepersonalet er i all hovedsak kvinner.

Verdier, yrkesgrupper og identifikasjon

Sykdommen er legitimeringsgrunnlaget for innleggelse i sykehuset. Å være syk er i seg selv en uformell tilstand som avhenger av og varierer med den sykes individualitet. Sykdomstilstanden gir rom/mulighet for uformelle og høyst subjektive reaksjoner på opplevelsen av det å være syk, institusjonen som sådan og personalet.

Pasientene møter sykehusets to sider via ulike yrkesgrupper, disse er i tillegg som oftest dominert av hvert sitt kjønn.

Den mannlige pasient

For menn vil verdier preget av den offentlige sfære representeres av deres eget kjønn. I og med at menn tradisjonelt har hatt sin hovedforankring i denne sfære vil dette kunne gi mulighet for en viss forståelse og identifikasjon. Betydningen av denne

mulige identifikasjon må imidlertid ikke overdrives. Legerollen er omgitt av for mange spesielle forventninger for de fleste til å kunne skape følelse av identifikasjon og fellesskap. Det oppleves derfor som lite relevant å sammenligne seg med legen. En del av det instrumentelle, rasjonelle osv. ved legens væremåte, vil imidlertid være verdier menn er fortrolige med i større grad enn kvinner. Menn vil ofte være bedre trent i å beherske det formelle aspekt ved sykehuset. Den som er syk må kunne snakke om sin sykdom/tilstand på en slik måte at legen kan godta/akseptere det som sies som relevant informasjon. Menn vil som følge av sin sterkere forankring i arbeidsliv og offentlig sfære ha lært dette bedre enn kvinner. Tidligere sykehuserfaring vil også kunne være en ressurs i så måte.

Sykehusets mykere verdier representeres via yrkesgrupper med hovedsakelig kvinnelige yrkesutøvere. Menn møter i denne sammenheng verdier de vanligvis bare forbinder med relasjoner til nære venner/familie. Disse verdier representeres i tillegg av yrkesutøvere av motsatt kjønn.

Den væremåte/oppførsel myten om den syke mann hevder er i liten grad forenlig med trekk tilskrevet tradisjonell mannsrolle i møte/interaksjon med ukjente kvinner. Mitt bilde av mannlige pasienter må forstås ut fra hvordan de oppfattet meg. Min erfaring er basert på arbeid som sykepleier gjennom flere år i tillegg til selve intervjusituasjonen. Begge disse situasjonene er preget av at jeg selv er kvinne og ukjent person for den/de aktuelle mannlige pasienter.

Den tradisjonelle mannsrolle gir liten mulighet for, eller stimulering til å vise følelser og gi uttrykk for svakhet i andre sammenhenger enn i svært nære relasjoner som for eksempel overfor kone og barn. I hvilken grad trekk/sider som samsvarer med «myten om den syke mann» kommer fram i visittida, kan jeg ikke uttale meg om

ut fra mitt materiale eller min erfaring.

Den kvinnelige pasient

Tendenser til at yngre kvinner i mitt materiale framhever begrensninger ved pasientrollen i større grad enn de eldre kvinnene, kan delvis forklares via kvinners økende arbeidslivstilknytning. De levde i tillegg i mindre tradisjonelle familiemønster og forankring i studier/jobb ble opplevd som viktig. Kvinners forhold til arbeid og familie har endret seg mye i Norge de siste 25 år. For de fleste mennesker avtar vel også aktivitetsbehovet noe med stigende alder.

Selv om kvinner har en økende tilknytning til offentlig sfære via arbeid, er kvinners arbeidsplasser i større grad preget av såkalte kvinnelige verdier. Dette kan delvis forklares ved at kvinner gir sin arbeidsplass en slik utforming, men også ut fra at kvinner arbeider i yrker hvor slike verdier blir ansett som viktige.

Som pasienter møter kvinner sykehusets «offentlige sfære» via yrkesutøvere som er menn. Dette vil for de fleste representere liten grad av identifikasjon eller fortrolighet, men samtidig ikke være særlig forskjellig fra den verden de kjenner utenfor sykehuset.

Sannsynligvis bekrefter sykehusets kjønns spesifikk arbeidsdeling erfaringer fra samfunnet utenfor sykehuset om hvilket kjønn som representerer hvilke verdier og stillinger. Overfor pleiepersonalet vil kvinner i større grad være blant «sine egne». Omsorgsrollen er relativt godt kjent for de fleste kvinner, selv om de ikke har gjort den til en yrkesrolle. Kvinner er tradisjonelt opplært til å være «eksperte» på omsorg, de har erfaring på dette området og kan være kritiske. De vet hva som kan kreves og hvordan de kan oppnå det. Kvinner synes å være mer vant til å yte omsorg overfor andre enn til selv å motta omsorg. Som pasienter føler de det imidlertid som

legitimt å være mottaker av andres omsorg, noe som oppleves som deilig av mange. Flere hevdet at de aldri hadde blitt «stelt og puslet» om før.

Det ligger få insentiver i den kvinnelige pasientrolle overfor kvinnelig pleiepersonale om å være produktiv eller aktiv. Identifikasjonen med slitne kvinnelige pleiere kan imidlertid føre til en økende grad av egenaktivitet og mindre krav om profesjonell støtte og omsorg.

Menn i konflikt

For de fleste mennesker i situasjoner hvor de føler seg subjektivt syke og elendige vil det oppleves som godt/positivt å overlate ansvaret og aktiviteten til andre. I forhold til leger vil dette være mindre problematisk enn overfor pleiepersonalet. Leger tilskrives ansvar på grunn av sin autoritet og ekspertise på sykdom og smerte. Pleiepersonalets arbeidsoppgaver betraktes ikke som avhengig av utdanning og kunnskap på samme måte, deres arbeid har en lavere prestisje enn legenes. Den mannlige pasient vil muligens ikke la sin følelse av sykdom og hjelpeløshet komme fullt til uttrykk overfor kvinnelige pleiere. Selv om pleiepersonalets ekspertise kan sies å være nettopp pleie og omsorg, er det lettere å be om eller motta rent teknisk instrumentell hjelp. Menn kommer i en konflikt overfor hva som er legitimt som pasient overfor kvinnelige pleiere og hva som er legitimt som mann overfor ukjente/fremmede kvinner. Økende grad av subjektiv sykdomsfølelse vil sannsynligvis minske den sistnevnte konflikt.

Ulik forankring til offentlig og privat sfære og tilhørende verdier kan altså muligens forklare noe av forskjellene mellom menns og kvinners utforming av pasient-/sykerolle på sykehus og hjemme. Den kjønns spesifikk arbeidsdeling i sykehus

og rådende kjønnsrolleoppfatning i vårt samfunn er likeledes etter min mening av avgjørende betydning.

Person eller pasient?

I hvilken grad personalet behandler mannlige og kvinnelige pasienter ulikt kommer jeg ikke inn på fordi mine data sier lite eller ikke noe om dette. Hvorvidt for eksempel legen har lettere for å betrakte en mannlig pasient som *person* og ikke som *representant for en kategori*, kunne imidlertid vært

en interessant problemstilling. personalets eventuelle kjønns spesifikke holdninger og forventninger til pasienter, vil kunne være med på å gi ulike utforminger av pasientrollen for kvinner og menn. Mitt hovedinntrykk er likevel at de jeg intervjuet opplevde sykehuspersonalets forventninger og krav til dem *som pasienter og ikke personer*.

*Ellen M. Thorbjørnsrud
sosiolog og sykepleier
(nå ansatt som konsulent ved Medisinsk
avdeling, Ullevål sykehus)*

Foto: Samfoto

Holberg og kvinnen

Ved Elisabeth Aasen

At jubiléer er av det gode, er Holberg et utmerket bevis på. Komediene er levedyktige, vi humrer oss gjennom Pernilles vidd, vi gremmes litt ved én Nille, og vi føler med en annen. De unge elskende får hverandre til tross for grumme (og dumme) fedre.

Men Holberg var mer enn komedianten. Den lærde professor med det sunne vett brukte nok komedier like meget som folkeopplysning som forlystelse, og både før og etter de poetiske raptuser gav han ut mangfoldige skrifter, som ofte tok for seg beslektede temaer i en annen form.

Naturlig nok har 300-års jubileet i 1984 inspirert flere til å se nærmere på Holbergs mangfoldighet, og interessant nok er det en mann, Ladislav von Reznicek, som har studert jubilentens syn på kvinnen. Resultatet foreligger i *Ludvig Holberg. Kvinnen og tiden. Tekster i utvalg og kommentarer* ved Ladislav v. Reznicek. Kanskje er det

Holbergs europeiske legning som har fått en universitetsbibliotekar fra Praha til å bli interessert i den gamle herre? Ladislav von Reznicek er bosatt i Norge og har også i tidligere arbeider vist sin interesse for norsk litteratur og kulturhistorie. Han røper inngående kjennskap til Holbergs store produksjon, og utvalget har nok ikke vært lett å foreta, selv om enkelte tekster var opplagte, som *Zille Hans Dotters Gynai-cologia eller Forsvars Skrift for Qvinde-Kiønnet*, 1722.

Her er ordet overlatt til Zille Hans Dotter, som i innledningen, en epistel til «Hans Mikkelsen», sier: «Thi hvad er meer latterligt end at bevise Fruentimmerets Herlighed deraf, at de saa net kand sy og brodere, som en vis Skribent haver giort, og tilskrive Naturen udi sær det, som kommer af Vanen og Optugtelsen?» Dette synet på natur og sosialisering – som vi stadig sliter

med – viser opplysnings- og naturretts-mennesket Holberg. Han lar Zille argumentere med fornuft og logikk at intelligens ikke er betinget av kjønn:

Jeg sagde: lad min Broder Frantz.

Mit Pund som ey har inde,

Til Bogen ingen Lyst og Sands,

Lad ham i min Sted spinde.

og et radikalt forslag følger: Hvorfor ikke vente med å gi barnet navn til man «Tegn til Hierne seer»? Har gutten «Rokke-Hierne», får han et pikenavn, og viser piken tegn på visdom og klokskap, ja, så får hun et gutte- navn. Like absurd er det altså når piker ikke får slippe til og bruke sin hjerne. Og naturen støtter oppunder, hvordan kan treet bære frukter når det felles?

Von Reznicek har i sin kommentar til dette skriftet trukket fram den bergenske, sprenglærde Cille Gad som overveiende sannsynlig bakgrunn for Holbergs Zille, og det gjør han utvilsomt rett i. Cille Gad var ca. ni år eldre enn Holberg, og han har nok kjent til både hennes lærde meritter – omfattende kunnskaper i latin, gresk og hebraisk – og hennes dramatiske liv. Selv for lærde kvinner ble biologi skjebne. Hun fikk et barn som døde, og usikre omstendigheter – for tidlig født? dødfødt eller . . . ? – gjorde at hun ble anklaget for barnedrap og dødsdømt. Hun ble til slutt frikjent etter flere bøtteskrifter, visstnok fordi hun var så lærd. Etter utvisning fra Bergen dukket hun opp i København og var kjent i universitetskretser der. Holberg hadde god grunn til å fundere over naturen og «Optugtelsen» av Fruentimmer.

Historikeren Holberg skrev også om *Naturen og Folke-Rettens Kundskap*, og i utdrag derfra drøftes ekteskap og skikker i ulike samfunn, besvangring av «uberygtet Møe», syndefall og polygami. Om kvinners underdanighet er det å si, at det bygger på skriftens ord og på hevd, «hvorudover

de fare meget vildt, som paastaae, at saadan Herredømme kommer af Naturen».

Naturlig nok har von Reznicek tatt med utdrag fra *Niels Klims underjordiske reise*, sin tids science fiction-roman, der det ikke er noe merkelig å finne kvinner eller hun-kjønnsvesener av artene i ledende posisjoner. Humoristen Holberg viser seg i epigrammene, som ofte er pikante og tyder på sans for erotiske gleder – men selv avstod han altså fra ekteskapet. I flere epistler tar han opp det temaet, og angir flere grunner. Før 40 år hadde han ikke råd, og etter den tid var han redd for å få horn. Riktignok trives han i fruentimmerselskap, men han liker tydeligvis også å kunne trekke seg tilbake til sine sysler i fred og ro. (Han har et poeng der; studier er ikke lett å kombinere med en livlig familie, og det er kanskje den vesentligste grunnen til hans ung-karsstand . . .)

Det er meget å glede seg over i denne boken. Holbergs mangfoldighet og hans nøkterne syn på kvinner, basert på natur og rettferdighet, kommer godt fram. Til og med om «Amning af Børn» uttaler han seg. Det er mot naturen å leie en amme til sitt barn, og han kritiserer sterkt den franske skikken med å sende nyfødte barn på landet til ammer (det som Elisabeth Baidinter tar opp i sin bok *Det naturligste av verden? Om morskjærlighetens historie*, på norsk 1981).

En utgiver av eldre tekster vil alltid stå overfor et dilemma som selve utvelgelsen er. Noe må kuttes, andre kunne ha ønsket andre valg. Selv synes jeg at teksten «Poeten raader sin gamle Ven Jens Larsen fra at gifte sig» ikke er interessant nok til å få 14 sider, men det er spørsmål om skjønn og interesse.

Leseren fornemmer en mellom-europeisk lærdomstradisjon i Ladislav von Rezniceks kommentarer, og her skulle en ønske at han ikke hadde vært så beskjedent.

Ludvig Holberg. Illustrasjon fra boka.

Han kunne utvilsomt ha formidlet enda mer om Holberg og hans samtid, ikke minst i europeisk perspektiv. Von Reznicek har valgt å la Holberg få ordet, og det må vi akseptere – med en viss beklagelse. I alle fall er det prisverdig at han har påtatt seg dette arbeidet, og at Gyldendal har sett det som en kulturoppgave å gi ut disse Holberg-tekstene, som så avgjort fortjener å bli gjenoppdaget.

Tekstene er gjengitt i original språkform, som gir både historisk perspektiv og tidskoloritt, men som nok også virker som en barriere. Forlaget burde ha latt det være en veksling i det minste mellom original og

moderne språkbruk. Det er et beklagelig faktum at eldre språkform avviser en del lesere i utgangspunktet. Dessverre.

Men at Holberg er en støttespiller i dagens arbeid for kvinners likeverd, er hevet over tvil: «Jeg har paavist at man bør lægge mere Vægt paa gode Egenskaber end paa Navne, og at Kvinderne ikke kun paa Grund af deres Køn bør udelukkes fra alle de Erhverv der kræver Hjerne».

Ludvig Holberg. Kvinnen og tiden. Tekster i utvalg og kommentarer.

Ved Ladislav von Reznicek.
Gyldendal 1984.

En tradisjonsfornyende «Kirkemor»

Ved Kari Elisabeth Børresen

Den amerikanske kvinneteolog Rosemary Radford Ruether gjestet høsten 1984 skandinaviske universiteter, også Oslo. I Norge er hun kjent som redaktør av antologiene *Religion and Sexism* (1974) og *Women of Spirit* (1979). Disse gir oversikt over menns kvinnesyn i jødisk-kristen tradisjon og viser kvinners alternative innsats. I 1983 utkom *Sex and God-Talk*, ifølge undertittelen ingen teologisk *Summa*, men en «feminist theology». I 1985 kommer hennes *Womanguides: Texts for Feminist theology*, på samme forlag. Som de anførte samleverk vil disse to være nyttige for idéfagene.

Ruether er opprinnelig idéhistoriker, med doktoravhandling i patristikk. I tiden 1965–75 underviste hun på Howard University, Washington DC. Herfra deltok hun aktivt i borgerrettsbevegelse, «black liberation» og frigjøringssteologi. Hennes «feminist theology» har altså både historisk forankring og samtidspolitisk sikte.

Ruether har en spesiell evne til å gi klare, sammenfattende fremstillinger, hvor man sjelden griper henne i feil. Det viser at hun bygger på grundige materialstudier. Nettopp derfor ville det være ønskelig om hun kunne få anledning til å publisere mer dyptpløyende arbeider, som i høy grad trenges i kvinneteologi.

Ruether er blitt kalt «radical reformist», og med at hun bevisst står i jødisk-kristen

sammenheng. Fra 1975 er hun *Georgia Harkness* professor i teologi ved *Garrett-Evangelical Theological Seminary* i Evanston, Illinois. Det er betegnende at de fleste amerikanske kvinneteologer er ansatt ved protestantiske, interkonfesjonelle læresteder, selv om mange av dem er romersk-katolske. Paradoksalt nok klamrer en «post-Christian» Mary Daly seg til sitt professorat på jesuittenes Boston College! Hermed får ledende kvinneteologer som Elisabeth Schüssler Fiorenza og Rosemary Radford Ruether pionéroppgaver i egen kirke, selv om de foreløpig er avskåret fra å bidra direkte til romersk-katolsk presteutdannelse.

Sexism and God-Talk bygger på forelesningsrekker fra 1980 og 1982, og er derfor noe løst oppbygget. Hovedemne er samspillet mellom Gudsbegrep og menneskesyn. Her påviser Ruether jødisk-kristen androsentrisme, hvor mannen defineres som Gudbilledlig mønstermenneske og Gud beskrives som mannsbilledlig. Tradisjonell teologi er menns tale om Gud, basert på menns erfaring, ut fra patriarkalsk samfunnskontekst. Dette gjelder både skrift og tradisjon, i betydningen historisk skiftende skriftfortolkning. Androsentrismens sammenbrudd i vår kulturkrets medfører følgelig en omveltning av gjeldende symbolikk og doktriner, for å skape ny *God-Talk* på bakgrunn av kvinners og

menns erfaring.

Ruethers egen «feminist theology» tar utgangspunkt i jødisk-kristen tradisjon, men lar seg ikke ensidig begrense av denne. Hun trekker inn både før-bibelske og ikke-kristne elementer, og knytter likeledes an til politisk tenkning fra 1600-tallet og fremover. Hovedprinsippet er likevel bibelsk, hun kaller det «prophetic principle». Her setter hun profetisme inn i samtidig frigjøringssteologisk perspektiv, som «God's defense and vindication of the oppressed».

Ruethers rettesnor er hva jeg kaller *sola pars scripturae*, ikke skriften alene, men *del* av skriften, applisert på en tidsbestemt politisk situasjon. Dette er forståelig ut fra hennes amerikanske bakgrunn, men jeg ser en slik fremgangsmåte som klart begrenset. Riktignok kan liberasjons-Jesus forsvare sin plass i teologihistorien, på linje med annen i kulturent Kristologi: semantikkens verdenshersker, middelalderens pasjonsfigur, barokkens Jesu-Hjerte og opplysningstidens moralist.

Jeg stiller meg imidlertid skeptisk til politisert «feminist theology», fordi jeg anser denne angrepsvinkel for ensidig, både i tid og rom. Kvinneteologi representerer etter mitt skjønn en mer grunnleggende utfordring i kristendommens historie. Jeg savner derfor, hos Ruether kanskje mindre enn hos mange andre kvinneteologer, en hermeneutisk diskusjon: hvorledes kan vi som kvinner håndtere det androsentriske samsvar mellom skrift og tradisjon?

Rosemary Ruether er «kirkemor» i den forstand at hun ubesværet tar sin plass i kirkefedrenes tradisjonshistoriske sammenheng. Hun deler deres intensjon om å formulere Kristus-budskapet i samtidens språk. Hun har som kirkefedrene en optimistisk teologisk antropologi, hvor menneskehetens historie er ledd i Guds *oikonomia*, en dynamisk prosess fra skapelse til

frelsesverk. Ruethers åpenbaringsbegrep er likeledes patristisk, i skriften taler Gud på en for mennesker fattbar måte. Eller som det meget adekvat heter i et rabbinsk ordtak: «Skriftene taler Adams sprog.» Tradisjon er ikke ren overlevering, men nyskapende skriftfortolkning i form av kontinuerlig inkulturasjon. Den er følgelig determinert av skiftende tiders historiske kontekst. I vår situasjon må teologien også tale Evas sprog!

På bakgrunn av denne matristiske tenkning hos Ruether, ville det etter min mening være vel så fruktbart for henne å formulere ny *God-Talk* i tradisjonsdynamisk perspektiv. Hermed vil kvinneteologien finne sin plass i frelseshistorisk sammenheng, som menneskelig tale om Gud, under den hellige Ånds ledelse. En slik «feminist theology» vil anfekte det mannsvidde *establishment* på en mer konstruktiv måte.

På et par viktige punkter er Ruethers kvinneteologiske kritikk ikke tilstrekkelig klartskuende. På side 94 hevder hun at kristen tradisjon «never went so far as to completely deny women's participation in the image of God». Det medfører dessverre ikke riktighet. Har hun glemt Paulus' fortolkning av Adams primære skapelse i 1. Kor. 11,7? Denne tekst blir av kirkefedrene oppfattet som eksplisitt benektelse av kvinners Gudbilledlighet, en lære som var normgivende helt til 400-tallet. Gjennom den såkalte Ambrosiaster (slutten av det 4. århundre) levet mannens eksklusive *imago Dei* videre i tidlig middelalder, og fikk ved Gratians dekret (ca. 1146) innpass i kirkeretten. Her ble læren brukt til å begrunne kvinners Gudgitte underordning i kirke og samfunn. Argumentet forsvant først med den nye *Codex Iuris Canonici* fra 1917!

Når vi i dag som en selvfølge tolker 1. Mos. 1, 6–27 b i betydningen av at kvinner og menn er skapt i Guds bilde, bygger vi på

tradisjonen fra et par «feministiske» kirkefedre, som i denne sammenheng bør påskjønnnes. Ifølge mitt materiale er Clemens av Alexandria (død før 215) den første som knytter kjønnsdifferensieringen i 1,27 b: «mannlig og kvinnelig skapte han dem», til Gudbilledlighetsteksten i 1,26–27a. Denne tolkes ellers i tilknytning til Adams skapelse i 1. Mos. 2,7, med implisitt forutsetning av at *han* er Gudlik, Eva ikke. Clemens ignorerer 1. Kor. 11,7 og støtter seg til Gal. 3,28: «det er ikke mannlig og kvinnelig». Hermed definerer han menneskelig Gudlikhet som en fornuftsmessig og moralsk kvalitet, knyttet til den ulegemlige, asekuelle sjel. Følgelig er også kvinner Gudbilledlige, i og med at kvinnelighet er en ren kroppslig egenskap. Clemens oppgir altså ikke de selvsagte premiss i jødisk-kristen tradisjon, nemlig at guddommelighet og kvinnelighet er inkommensurable.

Ruethers Augustin-sitat på side 95 må forstås i denne sammenheng. Med utgangspunkt i Clemens' inklusive tolkning av 1. Mos. 1,26–27 b, er han den første kirkefar som direkte affronterer 1. Kor. 11,7: «En mann derimot skal ikke dekke sitt hode, for han er Guds bilde og ære, men kvinnen er mannens ære». Augustin nøytraliserer Paulus ved hjelp av allegorisk eksegesi. Her symboliserer den Gudlike mann sjelens høyere del, skapt i Guds bilde, mens kvinnen symboliserer sjelens lavere, ikke teomorfe del. Denne løsning betyr at kvinnen som menneske har begge sjelsdeler, følgelig er hun også skapt i Guds bilde, men som underordnet kvinne kan hun ikke symbolisere sin egen Gudbilledlighet. Dette resonnement har logisk sett ikke noe med Evas rolle i syndefallet å gjøre, slik Ruether synes å mene. Tvert imot bygger Augustin her på det klare premiss i jødisk-kristen tradisjon: patriarkalsk kjønnshierarki er Gudvillet skaperordning.

Først i den kommende verden realiseres frelserens likeverd fullt ut. Når Clemens' og Augustins asekuelle *imago Dei* definisjon blir enerådende fra høymiddelalderen, rokkes derfor ikke kirkens institusjonelle *apartheid* for kvinner av den grunn.

Ruethers mariologi er likeledes noe flytende. Det er viktig å være klar over at læren om Maria oppstår i sammenheng med at mannen alene er Gudbilledlig. I typologien er Adam forbilde på den kommende Kristus, mens Maria/kirken er den nye Eva. Hermed transporteres skapergitt kjønnshierarki til frelsesordningen, hvor menneskehetens Gudsavhengighet fremstilles kvinnebilledlig. Mariaskikkelsen er altså en patriarkalsk projeksjon *par excellence*, symbolikken blir meningsløs uten androsentrisk forankring. Følgelig kan Maria ikke brukes som modell for kvinners frigjøring. Jeg vil benytte anledningen til å advare mot feministisk bruk av mariologi, som Ruether ikke helt gjennomskuer, jfr. hennes bok *Mary, the Feminine Face of the Church* (1977). Maria glir her gradvis over i den divine sfære som normalteologien nettopp avgrenser henne fra.

Poenget med Mariadogmene er at Maria i utgangspunktet er underlagt menneskelivets vilkår, som unnfangelse og død. Derfor utvikles læren om guddommelig inn gripen, for å hindre arvesyndoverføring og kroppslig forråtnelse. Når Ruether på side 151 sier at: «From this it follows that she could not have really died», så er det feilaktig. Pius XII skal visstnok ha hatt denne oppfatning, men her overskrider han rett troenhetens grenser! *Assumptio*-dogmets innhold er en foregripende, legemlig oppstandelse, slik at Maria straks etter døden kan innta sin himmelske plass.

Rosemary Ruether vil skape en *God-Talk* ut fra kvinnelig erfaring. Først når teologien taler om Gud på kvinners og menns sprog blir den fullt ut menneskelig. I

dette helhetlige perspektiv gir hun en adekvat kritikk av kvinnevridd «feminist theology», slik den representeres av Mary Daly. Her er menn ansett som onde, i en slags ny, gnostisk dualisme. Man kan trekke en parallell til vulgærtradisjonens sammenblanding av androsentrisme og misogyni, hvor kvinnehat forsterker patriarkalsk undertrykkelse. Ruether avviser også gudinnebevegelsens kvinnelige Gudsurrogater. Hun viser at man ikke kan gjenopplive døde modergudinner, som hvis de har eksistert, var tilpasset andre kulturer enn vår.

Kristendommens teologiske kjønnsroller kan derimot oppheves ved å beskrive Gud både med kvinnelige og mannlige metaforer. I moderne teologisk antropologi er

Augustins aseksuelle feminisme avløst av helhetlig *imago Dei* definisjon, hvor kvinner og menn ikke lenger spaltes mellom Gudbilledlighet og kjønnsdifferensiering. Interaksjon mellom Gudsbegrep og menneskesyn fører da til at Gud må fremstilles både som kvinnebilledlig og mannsbilledlig, men her er det nødvendig å korrigere patriarkalske kjønnsmodeller. Det gjør Rosemary Ruether i sin *God-Talk*, uten *Sexism*, den er verken mannsvridd eller kvinnevridd. Les selv!

Rosemary Radford Ruether,
Sexism and God-Talk. Towards a Feminist Theology.
Boston 1983 (Beacon Press), London 1983 (SCM Press)

«Sisterhood Is Global»

Ved Berit Ås

Den 19. november 1984 lanserte Anchor Press/Doubleday 2 bøker av Robin Morgan. Den ene er *Anatomy of Freedom*, som fortjener sin egen anmeldelse. Den andre er *Sisterhood Is Global: The International Women's Movement Anthology*.

I 1970 skrev Robin Morgan *Sisterhood Is Powerful*. Den ble solgt i 400 000 eksemplarer og ble spredt i den engelsktalende verden. Det hennes første bok sto for i nasjonal sammenheng, antar en at denne siste vil oppnå internasjonalt. Robin Morgan har samlet og redigert artikler av ledende feminister fra 70 land – fra Afghanistan til Zimbabwe, fra Nepal til Kuwait.

Blant bidragsyterne til dette store oppslagsverket er Simone de Beauvoir fra Frankrike, Ama Ata Aidoo fra Ghana, Margareta Papandreou fra Hellas og Maria de Lourdes Pintasilgo (tidligere statsminister i Portugal), så vel som kvinner i eksil, og kvinner fra undergrunnsbevegelser i flere land. Arbeidet med boka har tatt 13 år.

Hver av artiklene innledes med informasjon og statistikk, og opplysninger som aldri tidligere har vært tilgjengelige og offentliggjort. Opplysningene omfatter de forskjellige vilkår som kvinnene i landet lever under, inkludert:

- Befolkningsstatistikk, fødselsrater, spedbarnsdødelighet, analfabetisme, forventet livslengde – alt med forholdstall kvinner/menn.
- Befruktningshindrende midler, abortpraksis og lovgivning om barn født utenfor ekteskap.
- Prosent av kvinner i utdanning, politiske organer og i arbeidsliv.
- Kvinnenes religiøse, offentlige, utdannelsesmessige og arbeidslivs-rettigheter.

I tillegg til dette gis det opplysninger om tradisjoner og nåværende forhold vedrørende ekteskapsinngåelse, uskyld, homoseksualitet, fødsler, arverettigheter, prostitusjon, voldtekt, skilsmisser, incest, hustrumishandling, velferdstiltak og seksuell mishandling. I innledningen til kapitlet om det mer moderne og aktuelle stoffet, gis det referanser til en serie av statistiske verker og internasjonale rapporter, som finnes listet bak i boka.

Etter hver individuell artikkel, finnes det noen få opplysninger om forfatteren og en rekke henvisninger til litteratur som belyser det enkelte lands kvinnekamp og kvinnespørsmål gjennom litteratur, fortrinnsvis i bøker som er oversatt til engelsk.

Utgivelsen av dette 815 siders verket er støttet av en rekke fond og institusjoner. Av disse er Ford Foundation en av de viktigste. Før avslutningsmøtet i Nairobi bør alle ha lest denne boka. Den blir muligens den mest informative av alle dokumenter som finnes der.

For tiden er det snakk om å få den oversatt til mellom 8 og 10 språk, blant disse japansk, arabisk og spansk.

I forbindelse med lanseringen ble det holdt en ukes konferanse for 24 av forfatterne. De kom fra alle verdensdelene og fra land så forskjellige som Norge og Nepal, India og Palestina. Simone de Beauvoir, som ikke kunne komme pga. en operasjon,

sendte hilsninger til møtet og pressekonferansen:

«Dette er en historisk hendelse – den første internasjonale «think-tank» som noensinne har blitt sammenkalt for å analysere internasjonal politikk fra et kvinneperspektiv,» skriver hun.

Shulamit Aloni sendte sine hilsninger fra Knesset. Hun kunne ikke være til stede på *strategimøtet* fordi hun i disse dager mottok Kreiskys fredspris for sin aktivitet for menneskerettigheter.

Strategimøtet hadde til hensikt å vurdere hva som kunne oppnås i Nairobi, og hvorvidt det var mulig å legge opp bestemte aksjoner for å oppnå noe. To kvinner fra FN-organisasjonen (henholdsvis fra Belgia og Thailand) og den finske generalsekretæren, analyserte verdensorganisasjonens forhold til kvinnepolitikk de siste årtier. En rekke av deltagerne var der inkognito, da de enten sto på lister over folk som skulle likvideres, eller de hadde blitt «kvittert ut» av sine land til vitenskapelige konferanser, og slettes ikke til en feminist-«tenkegruppe». Bildet ble forøvrig ganske klart for de fleste tilstedeværende: I øst-europeiske land er feminisme et borgerlig og kapitalistisk påfunn. I vestlige land anses feminister å være forankret i idealer og politiske grupperinger langt ute på venstresida.

Strategimøtet, eller ukekonferansen, fant sted to timers reise utenfor New York og var lukket for pressen. Dette møtet var også finansiert av Ford og Scagg, av Den amerikanske metodistkirken, av enkeltindivider og bidrag fra den norske regjering. Både deltagere fra India, Karibien og Nigeria hadde vært i Norge og hadde meget interessante synspunkter på norsk bistandspolitikk. U-landsministerens handlingsplan, som angir at en tredjedel av forskningen på bistandsvirkninger skal være kvinneforskning, vakte også oppmerksomhet.

Gloria Steinem, Liv Ullmann og Alice Walker har allerede uttalt seg i respekt og med begeistring om Robin Morgans innsats.

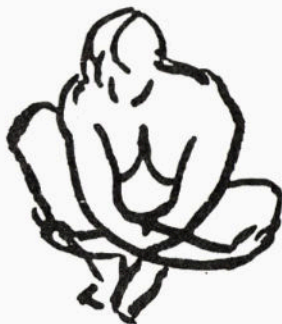
Antologien bør være i alle internasjonale

feministers bokhyller.

Robin Morgan:

Sisterhood Is Global

Anchor Press/Doubleday, 1984

Om kvinners utvikling – «med en annen stemme»

Ved Finn Tschudi

Selv-utvikling er et høyere mål enn selv-oppofrelse.

Dette sa Elizabeth Cady Stanton til en reporter etter den første feministkongress i Seneca Falls i 1848. Kravene om fullstendig likestilling fra disse pionerer i feminisms historie ble forankret i de stolte ord fra uavhengighetsdeklarasjonen i 1776:

«Vi holder disse sannheter som selvinnlysende; at alle menn og kvinner er skapt like; at de fra sin Skaper er utstyrt med visse ukrenkelige rettigheter; at blant disse er liv, frihet og søken etter lykke.»

Men som vi vet er det til og med i dag på ingen måte «selv-innlysende» at kvinner

har samme rett som menn til å søke «selv-utvikling» (en forbausende moderne formulering av «frihet og søken etter lykke»).

For en psykolog er det da naturlig å spørre om teorier om menneskers utvikling kan gi kart som kan være til hjelp, for kvinner så vel som for menn, til å få oppfylt de «ukrenkelige rettigheter».

Dette er utgangspunktet for Carol Gilligan's bok *In a different voice. Psychological Theory and Women's Development*.

Boka er en delrapport fra et større forskningsprosjekt som rommer en stor mengde intervjuer over både hypotetiske og aktuelle moralske dilemmaer og «livsvalg».

Både kvinner og menn er intervjuet, alder spenner fra 6 til 60 år, men boka konsentrerer seg om kvinnes svar. Det som blir hyppigst tatt opp er de moralske problem som oppstår for kvinner i en abortsøkende situasjon.

Det er sikkert ikke overraskende for lesere av dette tidsskrift at Gilligan kommer frem til at de dominerende utviklingsteorier så å si fullstendig er skrevet på menns premisser og at kvinner fremstilles i et negativt lys, som et unntak fra almene lov-messigheter. Hun tar spesielt for seg moralsk utvikling og gjennomgår Piaget, Freud og Kohlbergs teorier. Piaget ofret liten oppmerksomhet på jenters moralutvikling. Han la stor vekt på sans for lover og regler og bemerket at: «sans for lovers betydning er langt mindre utviklet hos jenter enn hos gutter», mens derimot jenter la større vekt på sosiale relasjoner. Freud kom til en lignende konklusjon: «kvinner viser mindre sans for rettferdighet enn menn». Forøvrig begynner vel nå Freuds kvinnehat å bli alment erkjent, mens det kanskje er mindre kjent at det kan ligge en alvorlig slagside i Kohlbergs teori om moralsk utvikling.

Siden denne teorien er et sentralt utgangspunkt for Gilligan (det er interessant at hun i forordet takker Kohlberg for å ha «belyst for meg studiet av moralitet og som gjennom mange år har vært en god lærer og venn»), er det nødvendig med en rask skisse av Kohlbergs tre hovedfaser i moralsk utvikling:

- *prekonvensjonell* – et individuelt perspektiv, en egosentrisk forståelse av rettferdighet basert på individuelle behov.
- *konvensjonell* – et samfunnsmessig perspektiv forankret i felles konvensjoner om sosial enighet hvor utgangspunktet er ligningen «godt = riktig» og hvor opprettholdelsen av eksisterende sosiale normer og verdier er sentralt.
- *postkonvensjonell* – et universelt per-

spektiv som leder til konstruksjon av moralske prinsipper som kan anvendes helt alment. Dette forutsetter et reflektert syn på samfunnsmessige verdier og hviler på en frittstående logikk om likhet og gjensidighet.

For å illustrere hva Gilligan ser som svakheten i Kohlbergs teori og samtidig forsøke å formidle «den andre stemmen» som toner fram gjennom hennes bok, skal vi først se på hennes analyse av to elleveåringers svar på kanskje det mest kjente av de moralske dilemmaer Kohlberg brukte for å måle moralsk utvikling. Skal Heintz stjele et legemiddel som han ikke har råd til å kjøpe, men som er helt nødvendig for å redde hustruens liv? Apotekeren nekter å selge det til en pris som Heintz har råd til, trass i at dette likevel ville gitt ham en rimelig fortjeneste.

Jake synes Heintz skulle stjele legemidlet. I konflikten mellom verdien av et menneskeliv og verdien av eiendom må verdien av et menneskeliv telle mest. Han ser det som «et slags matte-problem med mennesker». Konfrontert med at dette jo er et lovbrudd svarer han: «loven har sine feil – du kan ikke skrive en lov som dekker alle tenkelige tilfeller». Selv om Jake ville blitt skåret som «konvensjonell» på Kohlbergs skala kan vi i hans syn på «loven» ane kimen til det universelle perspektiv, som for Kohlberg blir kvintessensen av «modenhet».

Sammenlignet med Jakes selvsikre tro på sin egen logikk virker Amy usikker og unnvikende. Hun synes ikke Heintz skulle stjele. Kanskje han da måtte i fengsel, så kunne hustruen bli syk igjen, og ingen kunne hjelpe henne da. De måtte snakke mer om det og finne en annen måte å skaffe penger på.

For Amy er ikke dette noe «matte-problem med mennesker», men spørsmålet om hustruen skal overleve blir sett på som et

spørsmål om å bevare relasjoner. Kohlberg har, ifølge Gilligans analyse, bygget inn et premiss om at dilemmaet er et problem i moralsk logikk. Dette premisset aksepterer ikke Amy. For henne er mennesker knyttet sammen i relasjoner, ikke frittstående. Mens Jake bygger på en *rettferdighetslogikk*, legger Amy en *omsorgsetikk* til grunn. Hun svarer ikke på det intenderte spørsmålet:

- skulle Heintz stjele legemidlet?
- men på *hvordan* Heintz skulle handle:
- skulle Heintz *stjele* legemidlet?

Vi kan føye til at Gilligan her antyder en fundamental metodisk kritikk av Kohlberg, en lignende type kritikk av Piaget finnes i Karsten Hundeides nye bok *Barns livsverden* som kommer på Cappelen i år. Både for Gilligan og Hundeide blir det et sentralt poeng at mange konvensjonelle måter å legge undersøkelser til rette på, hviler på implisitte premisser som har som konsekvens at vesentlige fenomener faller utenfor teoriene.

Spørsmålet blir da: «Hva ser Amy som Jake ikke ser?» Her er Kohlbergs teori stum. For ham ligger Amys svar utenfor det moralske domene. Den videre oppgaven blir så å skissere et perspektiv som ikke bare tar vare på Amys svar, men som mer alment kan være en ramme for å forstå kvinners psykologiske utvikling på kvinners egne premisser. Våre gjengse teorier er i all hovedsak av menn, for menn og om menn. Men Gilligan er selvsagt klar over at en teori bare om kvinner må bli ufullstendig, like fullt som «mannsteorier» må bli det. I et avsluttende kapittel, «Visions of maturity», forsøker hun så en syntese.

I likhet med Kohlberg beskriver hun tre faser, men vi må (foreløpig?) gi avkall på klare operasjonelle kriterier for identifisering av fasene, for ikke å snakke om statistiske data om hvor mange kvinner som når hvilke stadier etc. Nedenfor har

jeg, i stikkords form, forsøkt å trekke ut sentrale sider ved hver av fasene:

- *selviskhet* – hovedvekten er her på overlevelse og selvbeskyttelse, seg selv er det eneste en bryr seg om.
- *ansvarlighet* – essensen er her ansvar for andre. Det «gode» er å vise omsorg for andre og fremfor alt unngå at andre blir skadet.
- *integritet* – reflektert syn på ansvar; her utvides ansvar til også å gjelde seg selv. Selv-interesse blir moralsk legitimt. Dyp erkjennelse av gjensidig avhengighet selv og andre; omsorg må kunne fremme begge parter interesser. *Sannhet* og *ærlighet* – ikke skyve til side egne interesser i konflikter; kunne «snu seg innover» – følsom for en «indre stemme».

Gilligan antyder også en utviklingsteori, inspirert av Piaget og Erikson, om hvordan indre motsetninger innen et perspektiv (en fase) kan sette i gang *kriser* som så kan løses ved å utvikle et mer omfattende perspektiv. Hun illustrerer med en rekke eksempler fra sine intervjuer hvordan mange kvinner ser moralske dilemmaer som en konflikt mellom å være «selvisk» eller «ansvarlig». En variant av denne konflikten, «lidenskap» vs. «plikt», er et velkjent tema i litteraturen. Vi får interessante analyser særlig av George Eliots *The mill on the floss*, men også av senere romaner skrevet av kvinner.

Vi kan trygt slå fast, selv om det ikke understrekes, at fase 2 tilsvarer det konvensjonelle syn på kvinnens ansvar og oppgaver. Gilligans hovedanliggende er å gi en ramme for å forstå overgangen fra fase 2 til fase 3, altså å fremme den målsetning som Stanton så konsist uttrykker – se sitatet vi valgte som innledning til denne artikkelen.

I overgangen fra «ansvar» til «integritet» er det sentralt å erkjenne at omsorg for andre også krever omsorg for seg selv, et

tema som utmerket illustreres ved en rekke av intervjuene, særlig kommer det klart frem hos mange av de abortsøkende. Videre er det flere eksempler på hvordan «selvoppofring» i intime relasjoner har som paradoksalt effekt at relasjonen som skulle bevares nettopp undergraves ved «selvoppofringen». Erkjennelse av dette blir så en spore til videre utvikling. Noen kvinner kan da oppleve at Kohlbergs «frittstående logikk om likhet og gjensidighet» blir en utilstrekkelig veiviser i moralske problemer siden dette perspektivet «ikke tar hensyn til realiteten av forhold . . . individuelle liv er knyttet sammen og forankret i en sosial kontekst av relasjoner . . . moralsk perspektiv utvides til å omfatte en forestilling om 'kollektivt liv'» (fra s. 147).

Hvor viktig det er å beskrive denne overgangen kan ikke understrekes sterkt nok. I den grad kvinnen er ekskludert fra psykologien, mangler det også et språk til å beskrive hennes dilemmaer. I Stein Bråtnes terminologi har menn hatt «modellmonopol» (se *Dialogens plass i datasamfunnet*, Universitetsforlaget, 1983), og hans teori kaster lys over hvor undertrykkende dette kan være for dem som må underkaste seg dette monopolet. Det blir langt vanskeligere for kvinnen å takle problemer og konflikter, hun vil lettere kunne bli et offer for omgivelsenes press som svært ofte vil gi seg uttrykk i en terminologi hvor polene utgjør «selviskhets/ansvar». Gilligan gir en rekke eksempler på dette. Følgelig kan hennes bok være et utmerket utgangspunkt for psykologiundervisning hvor også «selv-utvikling» er et mål. Hennes mange eksempler på hvordan andre kvinner reflekterer over sin situasjon kan være til terapeutisk hjelp for kvinner som er låst fast i lignende situasjoner.

I det siste kapitlet tegner Gilligan også et bilde av menns utvikling. Hovedsaken går her fra *tilknytning* (til mor eller primær omsorgsperson) til *atskillete* hvor identitet

(på egne premisser) og arbeid blir sentrale områder. En rekke studier av menns livsløp viser at relasjoner spiller en underordnet rolle. Kvinner kan nok være viktige som bakkepersonell, men hvis menn opplever at de står i veien for en drøm, en visjon, er de dessverre alt for villige til å ofre relasjonen eller undertrykke hennes behov. Et sterkt dikterisk uttrykk for dette har vi her hjemme i Ibsens *Brand*, hvor jo Brands visjoner ledet til at han ofret både hustru og barn. Gilligan gjennomgår Eriksons studie av Gandhis liv hvor det er et lignende hovedtema (om enn ikke i fullt så sterk form!).

Hennes visjon blir så at to forskjellige utviklingslinjer *kan* møtes. Mens menn gir avkall på tilknytning til fordel for fri selvutfoldelse, finner hun at kvinner for å beskytte og bevare forhold gir avkall på selvutfoldelse. Men et videre mulig stadium for menn er Eriksons «generativitet», «voksent liv sentrert rundt relasjoner og viet til omsorg» (s. 153). Dette synes å falle sammen med «integritet», og Gilligan har jo en rekke vitnesbyrd om kvinners vei til integritet. Trass i en optimistisk grunntone i det siste kapitlet, kan en imidlertid spørre hvor godt underbygget denne er. Hvor mange finner egentlig veien til «integritet»?

I siste kapitlet sammenligner hun kvinners og menns svar på et av de sentrale spørsmål hun har stilt: «Hvordan vil du beskrive deg selv for deg selv?» I kvinnes svar finner vi stikkord som «moderlighet», «ansvarlig», «en som ikke skader andre», og Gilligan ser «sammensmelting av intimitet og identitet» (s. 159) som et sentralt tema. Hun kommenterer videre: «når relasjoner sikres ved å maskere ønsker og konflikter blir unngått ved tvetydighet, oppstår det forvirring om kilde til ansvar og sannhet» (s. 164). Jeg fortolker dette som at «integritet» ikke uten videre kan sees som et stadium som mange kvinner når, men heller noe som en hele livet må kjempe

for, en kamp med både nederlag og seire.

I mennenes svar finner vi beskrivelser som «logisk», «arrogant», «intelligent», og hun kommenterer: «I stedet for tilknytning er det individuelle bedrifter som preger mannlige fantasier» (s. 163). Dette befester jo Gilligans resymé av litteraturen. Det eneste unntak vi får høre om er Alex når han etter en krise i et forhold oppdaget hvor fjern han hadde vært i et forhold han hadde trodd var nært, og at hans moralske verdier snarere hadde vært: «en barriere for intimitet snarere enn et bolverk for personlig integritet... Mennesker har reelle emosjonelle behov for å være knyttet til noe, og likhet gir deg ikke tilknytning. Likhet brenner opp samfunnet og gir hver enkelt byrden å stå på sine egne føtter,» sier han (s. 166–167). Ved å se hvor begrenset «likhet» og «rettferdighet» er som idealer, går også han ut over de rammer Kohlberg trekker opp.

Det er viktig å være klar over at Gilligan omtrent utelukkende baserer seg på amerikanske studier opp til syttiårene. Hvor godt kart kan dette gi for norsk virkelighet i åttiårene? Ville vi komme til de samme konklusjoner om f.eks. hvor langt vi er fra «modenhet» som jeg synes tvinger seg frem i Gilligans bok? Jeg har tidligere nevnt hvor grunnleggende det er å lage kart for kvinners utvikling, og for at de skal bli så dekkende som mulig er det helt nødvendig med norske undersøkelser som kan gi oss vår egen oversikt over det terrenget Gilligan staker opp. Slike undersøkelser bør også ta opp de perspektiver på «ansvarsrasjonalitet» som særlig Bjørg Aase Sørensen har utviklet, se artikler i boka *Kvinner i fellesskap*, Universitetsforlaget, 1982. Videre er Berit Ås' velkjente arbeider om «kvinnekultur» av sentral betydning.

Gilligans teori om tre utviklingsfaser reiser imidlertid videre spørsmål som også bør tas opp. Trass i at hun legger stor vekt

på kvinners sosiale forankring, savner jeg et perspektiv som mer eksplisitt tar utgangspunkt i *begge* parter i konflikter og dilemmaer. For å illustrere dette kan vi ta utgangspunkt i Emilys situasjon (s. 140–143). Da hun skulle studere medisin, insisterte foreldrene på at hun skulle velge et universitet nær hjemstedet, mens Emily mente hun ville «vokse mer» ved å velge et helt annet sted. Imidlertid ga hun etter for foreldrene fordi det «ville være selvisk (å reise vekk) siden de ville bli såret». Hun er altså fanget inn i fase 2 og rammes av kritikk: «hun setter til side sin egen fortolkning av ansvarsmoralitet... hun setter seg selv til side». Og prisen Emily må betale er å måtte se seg selv «i drift», uten fast forankring. For Gilligan er idealet at: «Begrepet omsorg må utvide seg fra det lamrende påbudet om ikke å skade andre til et påbud om å handle ansvarlig både mot seg selv og andre og dermed å opprettholde sosiale bånd» (s. 149).

Dette høres riktig vakkert ut, men jeg savner en analyse av vanskene ved en slik utvikling hvis den andre part er urokelig forankret i et fase 2 perspektiv. Sett at Emilys foreldre var ute av stand til å se annet enn «selviskhet/ansvar». Dette ville gi skrinne grobunn for Emilys videre utvikling. Hvis hun likevel klarte å oppnå «personlig integritet», fra Gilligans synsvinkel, kunne vi ha den situasjon at hun fra *foreldrenes* side ble opplevet som «selvisk». Ville ikke dette skape problemer for å «opprettholde sosiale bånd»?

Det store problemet her er om (moralisk) utvikling ikke krever gjensidighet. I hvilken grad kan en utvikle seg i et vakuum? I hvilken grad er det mulig å utvikle seg til et høyere nivå enn det nivået de mennesker en er knyttet til, befinner seg på? Dette tar ikke Gilligan opp. Slike spørsmål er også viktige for videre utdypning av det kriseperspektiv Gilligan antyder for utvikling. I den ubalansen som oppstår på fase 2 når

kvinnen oppdager at «omsorg» som utelukker henne selv knapt er en ekte omsorg, er det mulighet ikke bare til videre vekst, men også til regresjon – til en tilbakevending til selviskhet, til isolasjon og bitterhet. Mange feministiske romaner i vår tid gir sterke vitnesbyrd om hvor smertefulle slike konflikter er og hvor usikker, ja av og til håpløs, veien til videre vekst kan fortone seg.

For å kaste videre lys over slike problemer er det nødvendig å ta opp begge parter perspektiver i konflikter som enten kan gi vekst, stagnasjon eller til og med regresjon. Her finnes viktige utfordringer til forskningsbidrag ikke bare fra ekte-skapsterapeuter, men også til å forske sammen med kvinner og menn som ikke går i terapi. Det kan være på sin plass å betone et viktig metodologisk poeng hos Gilligan. Med rette er hun skeptisk til verdien av *hypotetiske* dilemmaer (som er Kohlbergs utgangspunkt). I hennes utviklingsperspektiv står definering og omdefinering av selvet og selvets relasjon til omgivelsene helt sentralt. For å forstå en slik utvikling er det derfor av avgjørende betydning å ta opp *reelle* dilemmaer som nettopp problematiserer disse relasjonene. Denne metodiske kritikk av Kohlberg rammer også eksperimentelle studier av «kommunikasjonskonflikter» og bringes herved videre som en utfordring til den tradisjonen Rolv Blakar har startet. Studiet av kommunikasjon og konflikt i strukturerte situasjoner må suppleres med analyser av hvordan kvinner og menn kommuniserer når det gjelder sentrale problemer som ofte kan innebære konflikter: skal vi ha barn, skal vi flytte, osv.

For å få et fullstendig perspektiv på mo-

ralsk utvikling er det imidlertid nødvendig å kaste nettet så det favner enda videre. Gilligan tar ikke opp ansvar som går ut over nære sosiale relasjoner. Dette er imidlertid et påtrengende problem som ofte diskuteres under overskrifter som «problemer med gratispassasjerer», «fangens dilemma» eller mer alment «egeninteresser» vs. «kollektive interesser», jfr. Freuds «ubehaget i kulturen». I vår tids debatt om velferdsstaten har vi en tendens til å konsentrere oss om det offentliges ansvar for enkeltpersoner, men glemmer lett hva Christian Vennerød så treffende har kalt «individets ansvar for kollektivet» (Gate-avisa, desember 1984). Vender vi tilbake til Gandhi, må han med rette beundres for sin *universelle* omsorg for sine medmennesker, mens det derimot er all grunn til å sette spørsmål ved hans omsorg overfor sine nærmeste. Og Gilligan ville trolig stille seg ytterst skeptisk til Ibsen da han sa: «Brand er meg selv i mine beste stunder.» Det videre spørsmål blir da på hvilke måter visjoner eller «universell omsorg» kan forenes med omsorg i nære relasjoner. Her har menn sviktet, både i teori og praksis.

Gilligan påpeker at vi gjennom århundrer bare har lyttet til menns stemmer og deres utviklingsteorier, og peker på hvor vanskelig det er å høre hva kvinner sier når de snakker. Her kan jeg ha sviktet, men jeg ser frem til at kvinners stemmer kan bidra til en større harmoni som vi alle så sårt trenger i vårt «kollektive liv».

Carol Gilligan

In a different voice. Psychological Theory and Women's Development.

Harvard University Press, 1982.

Kvinner i psykologien

Ved Tone Schou Wetlesen

100-årsjubileet for kvinners adgang til å studere ved Universitetet i Norge ble markert på flere måter høsten 1982. Ved psykologisk institutt ble det holdt en serie forelesninger om fagets kvinnelige grunnleggere og banebrytere som Anna Freud, Margarethe Mahler, Karen Horney med flere. Forelesningene er nå samlet og utgitt i bokform. Det er en prisverdig formidlingsinnsats redaktørene og de øvrige forfatterne har gjort. Vitenskapshistorisk og biografisk materiale presenteres på en integrert måte slik at både forskeren og mennesket trer frem med klare konturer. Og

som det sies i forordet: Temaene og problemstillingene har en forfriskende aktualitet.

Når det gjelder det biografiske stoffet, har noen av bidragsyterne kunnet nyttiggjøre seg fyldige biografier, som Anna von der Lippes kapittel om Karen Horney eller Gudrun Eckblads Montessori-kapittel. Andre har måttet klare seg med høyst sparsomme biografiske opplysninger, som Anne Marit Sletten Duves fremstilling av M. Mahler. Eva Nordland har derimot hatt fordel av å kjenne sin pionér, Helga Engh, personlig som universitetslærer. Det

er naturligvis begrenset hva et enkelt kapittel kan romme, men jeg spør meg om personlighetenes mangfold har fått komme tilstrekkelig til uttrykk med de konstruktive så vel som de mer problematiske sider. Muligens har en smule skjønning funnet sted. Imidlertid er det all grunn til å glede seg over stolte tradisjoner fra de formødre som her er omtalt.

De færreste var utdannet i det fag de bidro til å fornye. Klein var humanist. Mahler, Deutsch, Horney og Montessori var medisiner. Anna Freud og Helga Engh var lærerutdannet. Slike vitnesbyrd lærer oss noe om betydningen av ydmykhet på profesjonenes vegne og mottakelighet overfor bestrebelser som går på tvers av etablerte faggrenser.

Selv om utvalget ikke er fullt ut systematisk bestemt, har boken likevel et enhetlig preg. Dette skyldes vel for en del at så mange av de ni var forankret i psykoanalyse og freudiansk teori. De to pedagogene Engh og Montessori sto imidlertid i andre faglige tradisjoner. Engh bl.a. i kunstpedagogikken, mens Montessori bygget videre på Seguins metoder.

Et ledemotiv for de fleste er barnet og barns utvikling. Dette gjelder Mahlers studier av det lille barnets tilknytnings- og løsrivelsesprosesser, Anna Freuds studier av separasjonserfaringer til krigsrammede barn og barns utvikling under mer normale betingelser, såvel som Åse Gruda Skards populærvitenskapelige innsats med sikte på å bedre barns muligheter for utvikling og mental helse. Kvinners psykologi er et annet tema som står sentralt, særlig hos Karen Horney og Helene Deutsch.

Et annet felles trekk ved de ni er den nære forbindelsen mellom forskningsinteresser og livserfaring. Ofte er det ikke bare den individuelle livshistorie som gjenspeiles i forskningen, men også et sosialt engasjement. Anna Freuds arbeid blant

krigsrammede barn i London illustrerer dette, likeledes Montessoris arbeid blant barn i Roms slumstrøk. Her forskes det ikke først og fremst for den akademiske anerkjennelses og prestisjes skyld. Forskingen springer ut av medmenneskelige oppgaver og problemer. Et treffende bilde fra Eva Nordlands artikkel om Helga Engh passer for flere av pionerene: De bidro til at kvinners interesseområder kom med på det vitenskapelige kart.

Flere av de ni synes imidlertid å ha møtt problemer med å kombinere sin faglige innsats med et harmonisk samliv og omsorg for egne barn. Så har vel også de færreste hatt en mann de kunne dele ansvaret med.

Til tross for vanskeligheter med økonomi, ansettelsesforhold eller landflyktighet for tysk-jødiske emigranter, greide likevel de fleste å etablere seg og vinne anerkjennelse mens de ennå var aktive forskere. Muligens skyldes dette at de fleste arbeidet innenfor og fornyet tradisjoner som mannlige autoriteter hadde etablert.

Boken om de ni bør bli obligatorisk lesning for alle psykologistuderende som her får stimulans og nyttige referanser til oppfølging og fordyping i originaltekstene. For kvinneforskningsinteresserte og andre med interesse for vitenskapsteori og historie, anbefales den på det varmeste.

Blant de norske pionerene savnet jeg et kapittel om Nic Waals innsats i barnepsykiatri og familierapi. Jeg savnet også en diskusjon av sammenhenger og forbindelseslinjer mellom Helga Enghs og Åse Gruda Skards arbeider. Her er ennå noe å gjøre for den som vil ta fatt.

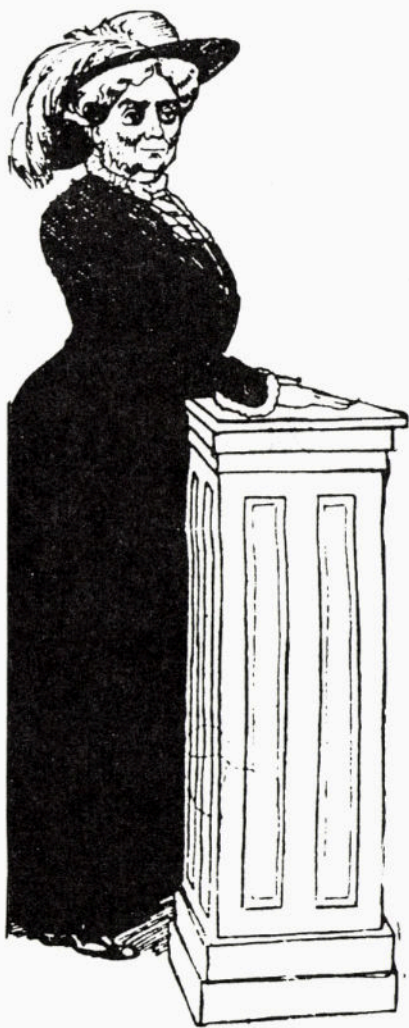
Siri Gullestad og Anna Louise von der Lippe (red.):

Kvinner i psykologien.

Portrett av ni pionerer.

Universitetsforlaget 1984.

Litteraturkommentarer

Gina Krog. Fra «Hvepsen» 14/2-1914.

Illustrasjon fra «Kvinnesaks-nytt»

Kvinnesaks-nytt

Norsk kvinnesaksforening fylte 100 år i 1984, og i den forbindelse kom *Kvinnesaks-nytt* med et fyldig jubileumsnummer. Bladet tar spesielt for seg flere av pionerene og foreningens startfase. Virksomheten følges framover til vår egen tid som preges av det offentlige likestillingsarbeidet med likestillingsråd og -lov. I strid med hva mange ventet seg, har dette imidlertid ikke gjort Kvinnesaksforeningen overflødig. Det er snarere blitt klart hvilke begrensninger som ligger i formelle likestillingsvedtak og hvor nødvendig det er at kvinneorganisasjonene stadig engasjerer seg for å bedre kvinnes stilling.

I 30-åra var kampen om gifte kvinners rett til lønnsarbeid sentral. Et intervju med Åse Gruda Skard tar opp dette, og et sitat herfra kan stå som illustrasjon på at kampen ikke er slutt sjøl om denne *formelle* retten nå er sikret: «Nei, jeg var ikke akkurat så mye personlig berørt. Jeg hadde sju forskjellige jobber som jeg sprang mellom i de årene. – Jeg sprang og sprang! Det var jo ikke noe mannfolk som ville ha det slik, kan du skjønne! Det var ingen som konkurrerte med meg!»

Aslaug Moksnes har spesielt tatt for seg stiftelsen av kvinnesaksforeningen i boka «Likestilling eller særstilling? Norsk Kvinnesaksforening 1884–1913». Boka er gitt ut på Gyldendal i forbindelse med jubileet, og vi vil komme med en nærmere omtale av den i et av de første numre av *Nytt om kvinneforskning*.

Kvinnesaks-nytt 1-2/84

Norsk kvinnesaksforening
Kvinnehuset, Rådhusgt. 2
0151 Oslo 1

Innvandrerkvinner levetår i Norge

Forskningsprosjektet «Innvandrerkvinner arbeids- og livssituasjon» har vært et felles prosjekt mellom amanuensis Suzanne Lie og Diakonhjemmets Sosialhøgskoles forskningsavdeling. I Kommunal- og arbeidsdepartementets skriftserie om innvandrerforskning foreligger nå et sammen- drag av forskningsrapporten.

Undersøkelsen omfatter britiske, jugo- slaviske og chilenske kvinner, representa- ter fra såvel Vesten som den tredje verden, arbeidsmigranter og politiske flyktninger.

Analysen viser stor uoverensstemmelse mellom målsettingen for innvandringspoli- tikken og den virkelighet innvandrerkvinnene opplever. Det ble avdekket påfallende nasjonale og klassespesifikke ulikheter.

I massemedia tegnes ofte bildet av den passive og ressursfattige innvandrerkvinn- ne. Dette bekreftes ikke av undersøkelsen. Tvert imot viser den at innvandrerkvinnene er aktive deltakere i flere samfunnssektorer.

Publikasjonen kan fås gratis fra Kom- munal- og arbeidsdepartementet, Innvand- rerseksjonen, Pb. 8112 Dep., 0032 Oslo 1 – tlf. (02) 20 22 70.

«I Nielsines fotspor» – kvinnelige leger i Danmark

Danmark fikk sin første kvinnelige lege, Nielsine Nielsen, for 100 år siden. Dette markeres med en bok der kvinnelige leger beskriver sin inntreden på dette manns- dominerte arbeidsfeltet.

Bidragstjerne skriver humoristisk og engasjerende og vi følger utviklingen fra utstrakte fordommer og forsøk på å tilpasse seg vilkårene, til fag- og kvinnepolitisk

organisering for å få innflytelse på viktige kvinneområder og bedre de kvinnelige le- genes arbeidsvilkår. Men vi får også et klart inntrykk av hvor vanskelig det er å oppnå aksept for kvinner i et «mannsfag».

Kristine Borum m.fl. (red.)

I Nielsines fotspor

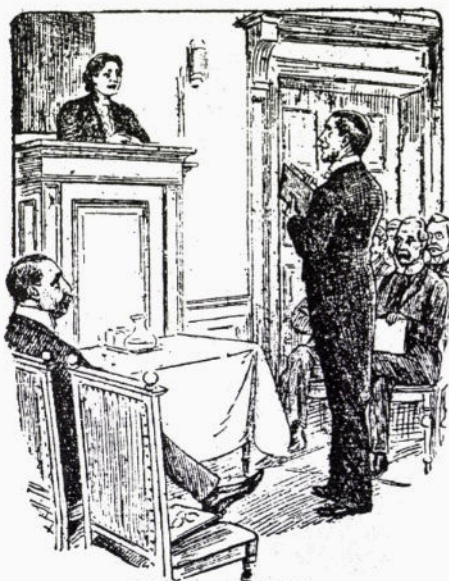
Kvinnelige læger gennem 100 år

Munksgaard, København 1984

ISBN 87-16-09741-6

Danmarks første kvindelige Dr. med.

Disputatsen igaar.

Frk. Dr. med. Ell Møller.

«Fra Politiken 10. marts 1906». Illustra- sjon fra boka.

Medisinske tilbud til voldtektsofre i Oslo

Nyere forskning viser at de psykiske lang tidsvirkningene er de mest alvorlige av de medisinske konsekvensene av voldtekt, og

det er helsevesenets ansvar å sørge for at ofrene får et tilfredsstillende behandlingstilbud. Gruppen bak utredningen fra Oslo Helseråd slår imidlertid fast at det medisinske tilbudet i dag begrenses til rettsmedisinsk undersøkelse, som for øvrig krever at voldtekten er politianmeldt.

Rapporten konkluderer med at det er behov for en samlet, sentralisert medisinsk tjeneste med høyt kvalifisert personell, og drøfter ulike alternative organisasjonsmodeller.

Rapporten inneholder også en rekke generelle problemstillinger omkring voldtekt; blant annet hva voldtekt er, hvem gjerningsmannen er og hvordan forebygge voldtekt.

Lisbeth Bang, Kirsti Malterud og Kitty Strand:

Medisinske tilbud til voldtekts ofre i Oslo. En utredning om helsevesenets muligheter, begrensninger og forpliktelser.
Oslo Helseråd, juni 1984.

Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger

Analysen, som særlig er konsentrert om tiårsperioden 1970–1980, er foretatt på grunnlag av en intervjuundersøkelse om kvinners arbeid utført av Statistisk Sentralbyrå i 1980 (Kvinnens arbeid, NOS B 242). I denne undersøkelsen ble det foretatt en grundig registrering av en del opplysninger om kvinners livsløp, særlig knyttet til yrkesaktivitet.

Forfatterne har sett på historiske endringer: Kvinner har andre forutsetninger og muligheter for inntektsgivende arbeid nå enn tidligere. Videre har de tatt opp livsløpsendringer, endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger etter som de

gjennomlever ulike faser. Og sist, men ikke minst, historiske endringer i kvinners tilpasninger i ulike livsløpsfaser.

Anne Lise Ellingsæter og Gunvor Iversen
Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger
Samfunnsøkonomiske studier 55
Statistisk Sentralbyrå, Oslo–Kongsvinger
1984
ISBN 82-537-2039-4

Utdanning og arbeidsmarked mot år 2000

Første delrapport fra et prosjekt som har pågått ved NAVFs utredningsinstitutt siden 1980 foreligger nå. Rapporten har til formål å gi en innføring i prosjektets problemstillinger og en statistisk orientert oversikt over utviklingen i utdanningssektoren og på arbeidsmarkedet i 1970-årene. Arbeidet har spesielt hatt som mål å trekke sammen resultater fra Utredningsinstituttets egne analyser og fra Statistisk Sentralbyrås undersøkelser og statistikker. Stoffet er først og fremst valgt ut for å danne et foreløpig grunnlag for arbeidet med framtidsperspektivene, ikke en fullstendig ajourført oversikt over feltet.

Rapporten kan bestilles fra NAVFs utredningsinstitutt, Wergelandsveien 15, 0167 Oslo 1.

Fride Eeg-Henriksen, Erik Hernæs og Knut Arild Larsen
Utdanning og arbeidsmarked mot år 2000, Del 1
NAVF's utredningsinstitutt,
melding 1984: 4.

Å forske – veiledning

Gruppen for ressursstudier har gitt ut en veiledning for nybegynnere i samfunnsvitenskapelig forsknings- og utviklingsarbeid. Dette er i første rekke en håndbok, men to kapitler er viet teoretiske tema: begreper som står sentralt i forskningssammenheng. Diskusjonen holdes på et elementært nivå, og for videre fordypning i de problemstillinger som reises er det gitt lister over litteratur som kan være en innfallsport til videre studier.

Veiledningen er også ment å kunne være til nytte for folk som vil lese og/eller benytte seg av utrednings- og forskningsarbeid.

Knut Halvorsen og Jan-Evert Nilsson
Å forske

Gruppen for ressursstudier, Oslo 1984
ISBN 82-7302-169-6

Dette skrev kvinner

Statens bibliotekhøgskole har gitt ut en bibliografi over 528 norske kvinnelige forfattere. Bibliografien er utarbeidet som hovedoppgaver av i alt 25 studenter i løpet av en fireårsperiode.

De registrerte forfatterne har debutert før 1931 med et selvstendig verk innen skjønnlitteratur, memoarer, slektshistorie, historie, litteraturhistorie, kvinnesak eller politikk. Forfatternes verker omfatter utgaver fram til 1980.

Bibliografien kan kjøpes hos BRODD (Bibliotekhøgskolens rådgivnings- og oppdragsavdeling), Dælenenggata 26, 0567 Oslo 5. Tlf. (02) 35 73 90. Prisen er kr. 100,- for institusjoner og 30,- for private.

Dette skrev kvinner.

Bibliografi over norske kvinnelige forfattere med debut før 1931.

Statens bibliotekhøgskole, Oslo 1984.
ISBN 82-579-0010-9.

Likestillingsloven

Til tross for all omtale i massemedia, har likestillingsloven – som trådte i kraft 15.3.79 – ikke før nå blitt gitt en juridisk systematisk framstilling.

Gudrun Holgersens bok konsentrerer seg særlig om lovens anvendelse i utdanning og arbeidsliv. Forbudet mot forskjellsbehandling på disse områdene er presisert i egne bestemmelser i loven. I forbindelse med arbeidslivet er de mest aktuelle spørsmål knyttet til utlysning, ansettelse og avlønninger av stillinger. I utdanningssammenheng er det særlig utvelgelse av søkere som har betydning, og

blant spørsmålene som reises er hva det innebærer at kjønnene skal behandles likt ved opptak til utdanning.

Boka er bygget opp med en generell og en spesiell del. Den generelle delen tar blant annet opp en rekke spørsmål vedrørende den praktiske betydning av likestillingsloven. Dette gjelder særlig reglene om

håndheving av lovens bestemmelser og spørsmål om gjennomslagskraft overfor andre lover, forskrifter, tariffavtaler m.m

Gudrun Holgersen

Likestillingsloven

Universitetsforlaget, 1984.

ISBN 82-00-07138-3

MØTER SEMINARE

KONFERANSER

Woman, work and computerization

Reiserapport fra en konferanse, Italia, september 1984

Konferansen, som ble arrangert av International Federation of Information Processing (IFIP), var organisert med innledninger, paneldebatter, samt arbeidsgrupper som arbeidet hele uka.

Emnene var automatisering i kvinneyrker (kontor og fjernarbeid), kvinner i edb-yrker og utvikling av edb-systemer på kvinners premisser. Deltakerne var kvinner i edb-yrker, arbeidsforskere og representanter fra arbeidsplasser og fagforeninger.

Vårt referat tar opp noen av emnene, og vi har lagt ved en oversikt over papers for

interesserte. Det er nedsatt en redaksjonskomité, og det vil bli gitt ut en bok med bidrag fra seminaret.

Kontorautomatisering

Innlegg fra USA, Frankrike og Østerrike diskuterte innføring av tekstbehandling, mens det norske innlegget tok for seg kontorautomatisering generelt.

En undersøkelse fra USA viste at de ansatte med tekstbehandling lærte mer om databehandling og ble kvalifisert til nye oppgaver dersom de hadde nær kontakt med

saksbehandlerne i organisasjonen. Hvis de var isolert fra dem, ble tekstbehandlig en ny karriereblindvei (Taylor & McD. Johnson). I Frankrike hadde innføring av tekstbehandling ført til sterkere arbeidsdeling, bl.a. i den offentlige sektor ble det planlagt å skille inntasting av tekst fra redigering og retting. Sekretær- og skrivemaskinarbeidet ble på denne måten oppstykket og utarmet (Glogau).

Et meget interessant innlegg fra Østerrike tok for seg kvinners motsetningsfylte erfaringer med nye tekstbehandlingsanlegg. Systemene ble innført ut fra en datalogikk som stemmer med menns forhold til teknologi, men ikke med kvinners. Kvinners noe utydelige negative erfaringer med stress og arbeidspress ble ikke brakt fram fordi fordelene i arbeidet var så mye mer tydelige for dem (effektivitet og penere produkter). Innlegget beskrev kvinners forskjellige mestringsstrategier som ble offensive eller defensive ut fra deres forskjellige stilling i organisasjonen (Wagner).

Det norske innlegget framhevet at den forespeilte kontorrevolusjonen med det papirløse kontor ikke var kommet. Dette ble forklart med at kontorarbeidet og de kvalifikasjonene som trengs i dette arbeidet er sterkt undervurdert fordi så mye av arbeidet er usynlig (service og informasjonsformidling) og utføres av kvinner. Den norske undersøkelsen viste hvordan mulighetene til å yte service hadde endret seg til det verre ved innføring av datasystemer. Kontakten mellom de ansatte hadde forandret innhold og dermed var læringsmulighetene i arbeidet forringet. Arbeidet var også blitt mer abstrakt, og tidspresset ved dataskjermene førte til «ventestress» (Lie og Rasmussen).

Fjernarbeid

62 Fjernarbeid betyr at arbeid kan utføres

hjemme eller i nabolagssentraler i boligområdene og sendes arbeidsgiveren via data/telekommunikasjoner. Det er særlig kvinnelige forskere som har engasjert seg når det gjelder de sosiale sidene – fordi dette virker som skremmende perspektiver for kvinner, derimot spennende for mange menn. Det pågår eksperimenter og forskning i flere land, spesielt Frankrike og Sverige. Perspektivene og mulige strategier ble diskutert. Det var enighet om at dette ikke er et teknisk spørsmål. Viktige strategier dreier seg om sosiale goder som barnehager, arbeid for kvinner, offentlig kommunikasjon osv., slik at kvinner ikke tvinges til hjemmearbeid. Fra Tyskland ble det lagt stor vekt på lovgivning for å sikre hjemmearbeidere arbeidstakerrettigheter som sykepenger osv.

Kvinner, edb og kvalifikasjoner

Et av hovedinnleggene tok opp dette emnet generelt, diskuterte begrepet kvalifikasjoner og hvordan *alle* arbeidsoppgaver krever visse kvalifikasjoner. Kvinnekvalifikasjoner er knyttet til kvinners tradisjonelle oppgaver i omsorg for andre mennesker, og de er ikke anerkjent i arbeidslivet. Gjennom flere eksempler ble det vist hvordan innføring av datateknologi ikke tok hensyn til kvinners yrkeskvalifikasjoner (Goodman & Perby).

Deltakelse i design og systemutvikling

Det har vært stilt spørsmål om kvinner vil lage annen teknologi enn menn. Brede og generelle påstander om dette fikk liten tilslutning. Derimot var det en interessant innledning fra to danske dataloger om hvilke aspekter det er viktig å ta hensyn til ved systemutvikling, og hvilke kvalifikasjoner dataeksperter trenger. De var opptatt av

ikke-kvantifiserbare aspekter i organisasjoner (sosiale relasjoner, kreativitet, initiativ osv.). For at dataeksperten skal få tak i slike ikke-kvantifiserbare aspekter, trengs kvalifikasjoner som f.eks. evne til å lytte, identifisere seg med andre personer, samarbeidsevner, pedagogiske evner. Man må kunne tolke det folk uttrykker i relasjon til deres situasjon, holdninger til jobben, deres stilling, personlighet og holdning til dataeksperten. Deres sluttpoeng er at de fleste av de kvalifikasjonene de finner er viktigst innen systemutvikling, er det en vanligvis karakteriserer som typiske kvinneegenskaper (Nielsen og Thomsen).

Nasjonale rapporter

Det ble også nedsatt en gruppe med representanter fra alle landene som skulle diskutere og sammenlikne forholdene i de forskjellige land mht. kvinnearbeid og data-teknologi. Det vanlige mønsteret avtegnet seg raskt, nemlig at de skandinaviske land er kommet lengst (selv om det på langt nær er nok) når det gjelder offentlig initiativ på dette feltet. I plenumsinnlegget fra Norge la vi vekt på en beskrivelse av kvinnesekretariatet som eksempel på en offentlig finansiert «pressgruppe» og formidlingssenter for forskere, planleggere, media, offentlig administrasjon og kvinnebevegelsen. Det ble stor interesse for det.

For oss var det interessant å få høre om en del mer uformelle initiativ som var blitt tatt i andre land. I England har en gruppe på 6 feminister som alle arbeider i datayrker, gått sammen og dannet «Microsyster». Deres målsetting er bl.a.:

- Å bidra med konsulenthjelp om datasystemer til kvinner og kvinneorganisasjoner. De hjelper også til å velge og installere det mest hensiktsmessige «software» og «hardware» når en gruppe

har bestemt seg for å kjøpe en datamaskin.

- Å ta kontakt med og støtte andre feminister som jobber innenfor datayrker.
- Å hjelpe fram kunnskap og erfaring som er nødvendig for at kvinner både skal kunne *benytte* og få et kritisk perspektiv på ny teknologi.

De arbeider også med å etablere «Women's training centers» hvor de får en del offentlig finansiering. Her tilbyr de 1 års kurs i data, elektronikk, programmering osv. Kvinnene blir tatt opp etter intervju. Kvinner over 25 år fra arbeiderklassen og/eller minoritetsgrupper blir prioritert. De sørger for barnepassordninger og reise-penger. Det er *bare* kvinner på kursene, og hensikten er at de skal fungere praktisk og støttende. De har lange ventelister.

Et eksempel fra USA er organisasjonen «9 to 5» som samler kvinner innenfor kontoryrker og prøver å gi dem kunnskap og sjøltillit til å gå inn i fagbevegelsen. Det trengs i et land med så lav organiseringsprosent, spesielt blant kvinner. Bare 3% av sekretærene er organisert. 1 av 5 som prøver å organisere seg, blir oppsagt.

*Elin Kvande, Merete Lie og
Bente Rasmussen*

Institutt for industriell miljøforskning
(IFIM), SINTEF, Trondheim.

Liste over papers fra Riva del Sole

- Bermann, Tamar: *Not only Windmills*, Female service workers and new technologies.
- Bradley, Gunilla: *Computers and Work Content, Work Load and Stress* – analysis and women's participation strategies.
- Craemer-Kachru, Asha P.: *A holistic approach to work and computers* (innledningsforedrag).
- De Cindio, F. and C. Simone: *Women and work in*

the age of computers: (Many problems) one opportunity and two challenges.

Elling, Monica: *Remote work - telecommuting.*

Goodman, Sara og Perby, Maja, Lisa: *What does computerization mean for skill in women's work?*

Grönfeldt, Jannet og Kandrup, Susanne: *Women, Work and Computerization* or «Still dancing after all these years».

Kaiser, Heidrun and Brigitte Maschmann-Schulz: *Impacts of computerization on women in working life - Experiences from consulting workers during the introduction of computers.*

Kvande, Elin: *Resisters or Outsiders? On Female Engineering students at the Technical University of Trondheim.*

Lie, Merete og Bente Rasmussen: *Office Work and Skills.*

Lie, Merete: *Is remote work the way to «the good life» - for women as well as for men?*

Monod, Elsbeth: *Telecommuting - a new word, but is it still the same old story?*

Nielsen, Gitte M. og Thomsen, Kristine: *Systems Development in a women's perspective.*

Qwerin, Agneta: *Women as EDP-professionals.*

Wagner, Ina: *Women in the automated Office.*

Contradictory experiences, individual and collective coping strategies.

Kvinner i medisinsk forskning

Rapport fra en konferanse

«Hvordan få flere kvinner inn i medisinsk forskning» var ett av de sentrale spørsmål som ble diskutert på en konferanse i november i fjor. NAVFs sekretariat for kvinneforskning arrangerte konferansen i samarbeid med, og med finansiering fra, Rådet for medisinsk forskning (NAVF). Nærmere 100 kvinner + 2 menn deltok.

NAVFs tverrfaglige sekretariat for kvinneforskning har som målsetting å øke rekrutteringen av kvinner til forskning og å initiere og fremme kvinneforskning. Konferansen må ses på som ledd i dette arbeidet. Interessen for å delta var overveldende. Ikke bare fra medisinerne selv, men også

fra andre yrkesgrupper som har sitt daglige virke i medisinsk forskning – odontologer, realister m.fl.

Programmet var delt i to. Første dag presenterte 9 kvinnelige forskere sine resultater fra ulike prosjekter. Hensikten med disse innleggene var å gi gode og inspirerende eksempler på hva kvinner arbeider med. De var hentet fra eksperimentell, klinisk og samfunnsmedisinsk forskning. Foredragene var av høy kvalitet, så vel innholdsmessig som måten de ble framført på. I tillegg ble det hengt opp ca. 50 posters som presenterte ulike forskningsprosjekter. Også disse vakte stor interesse.

Neste dag var viet strategier for å øke rekrutteringen, spørsmålet om spesielle forskningsområder som bør prioriteres, og hvorvidt kvinner har særlige forutsetninger og noe spesielt å bidra med i medisinsk forskning. Etter innledningsforedragene «Dagens helsepolitikk sett fra et kvinnesynspunkt» (Trine Normann), «Kvinner deltakelse innen ulike forskningsområder» (Britt Ingjerd Nesheim), «Er du blitt forsker, jenta mi?» (Rannveig Nordhagen) og «Kvinnelige forskeres spesielle veiledningsansvar og -muligheter» (Kirsten Kjelsberg Osen), ble forsamlingen delt i 6 grupper – som hver fikk sin oppgave å arbeide med. (Foredragene er gjengitt i en rapport som kan fås gratis ved henvendelse til Sekretariatet for kvinneforskning.)

Det overordnede spørsmålet for gruppearbeidet var: Hvordan styrke kvinners innsats i medisinsk forskning? Gruppene diskuterte i denne sammenheng spørsmål som dreide seg om studentrekruttering, utdannings- og rekrutteringsstadiet, kontaktnett, struktur og behov i medisinsk forskning og videreføring av det arbeid som nylig er begynt. Sentrale stikkord som gikk igjen i samtlige diskusjoner var *informasjon* og *stimulering*. Nedenfor gir vi en kort oppsummering av diskusjonene under de enkelte punkter.

Studentrekruttering

Rekrutteringen bør starte så tidlig som mulig i studiet, bl.a. gjennom NAVFs studentstipendordninger, og gjennom særopp-gaver eller spesialoppgaver. Ordningen med studentstipend bør flere benytte, også i den kliniske del av studiet. Ikke minst viktig er det at lærerne gjør studentene opp-merksomme på disse mulighetene.

Undersøkelser viser (bl.a. Svein Kyvik og Kirsten Voje: *Rekruttering til forskning*, delrapport 5 fra prosjektet «Forskning ved universitetene», melding 1984; 3, NAVFs utredningsinstitut) at *kvinnelige studenter har langt svakere karriereplaner enn de mannlige*.

Dette gir seg utslag i at guttene ofte kommer av seg selv for å få studentstipend-prosjekter å arbeide med, jentene må stort sett dyttes til å benytte seg av ordningen. Deltakere fra Tromsø framhevet betydningen av obligatorisk studentoppgave i den valgfrie delen av studiet. Studentoppgave-ne er med på å skape interesse for forskning og gir ofte inspirasjon til å skrive mer.

(I parentes bemerkt er andelen av nye kvinnelige utdanningsstipendiater under RMF i medisin i Tromsø 1984–85, 50%; for hele landet 30,3%.)

Utdannings-/rekrutteringsstipend

Under dette punktet diskuterer man særlig mulighetene for å få stipend etter noen år i klinisk arbeid. Situasjonen er den at mange kvinner fatter interesse for forskning først etter en tid i arbeidslivet. Men å gå inn i forskning på dette tidspunkt kan by på store problemer. Det er ofte dårlige betingelser for forskning i kliniske stillinger, da arbeidspresset er stort og kravene til effektivitet av økonomiske grunner stadig blir større. Dette rammer kvinner spesielt. Med fulltidsyrke og familieansvar har de fleste av dem begrensede muligheter for å forske

på fritiden. Deres overordnede erkjenner dette, og trekker den konsekvens at det må bli de yngre mannlige kollegene som bør stimuleres til forskning. (RMF bevilger inntil 1 års kliniske stipend for at påbegynte arbeider kan føre frem til en doktorgrad. For 1985 var det 15 søkere til denne typen stipend – alle menn.)

Når så yngre kvinnelige leger med interesse for klinisk eller annen praksisrelatert forskning søker om stipend, stiller de svakt i konkurransen siden de som regel har ingen eller minimal forskningserfaring å vise for seg.

Ut fra dette ble det på konferansen understreket at det er behov for å øke forskningsmulighetene for kvinnelige leger med noen års klinisk eller annen praksiserfaring. Slike muligheter ville man kunne få gjennom stipendier til mindre arbeider enn dr.-gradsnivå, for eksempel litteraturstipend eller andre korttidsstipend, eventuelt kombinert med et veiledningsopplegg. Generelt ble det ytret ønske om større fleksibilitet med hensyn til stipendtidens lengde. Det ville være ønskelig med 1 års forlengelse ved fødsel (1/2 år i dag) og forlengelse for alle med omsorgsansvar (i dag bare for kvinnelige eneforsørgere). Med hensyn til spørsmålet om kvinner burde prioriteres til spesielle områder, var holdningen at det ble viktigst å få begynt å forske, uansett hvilket felt. Imidlertid bør man arbeide spesielt for å få kvinner med på felter der de er i mindretall, og på forskningsområder som er i ekspansjon.

Veiledning

Å finne veileder eller veiledende miljøer som helt fra starten av kan være behjelpelig med å utarbeide et prosjekt og gi praktisk søknadsveiledning, ble understreket som en nødvendighet. Det ble videre understreket at stipendiater og vitenskapelige assistenter i løpet av rekrutteringsperioden

må få anledning til å kvalifisere seg, og ikke brukes til å utføre andre oppgaver. Spørsmålet om hva som er veileders funksjon og ansvar ble trukket fram både i et av foredragene og i gruppediskusjonen. Forskere både på veiledernivå og på rekrutteringsnivå understreket behovet for veilederopprustning, så vel hva kvalitet som kvantitet angår. Det var stor oppslutning om forslaget om et veilederseminar som K-sekretariatet i samarbeid med RMF eventuelt kunne arrangere i 1985.

Forskning over rekrutteringsstadiet

For forskere som ønsker å kvalifisere seg utover rekrutteringsstadiet, er mulighetene særlig innen klinisk medisin relativt begrenset. Den tidligere nevnte undersøkelsen «Rekruttering til forskning» viser at svært få kvinner som er rekruttert, fortsetter å publisere. De få unntakene finnes først og fremst i pre- og parakliniske fag. Kvalifisering til toppnivå innen klinisk medisin skjer så å si utelukkende ved å forske på fritiden ved siden av full klinisk stilling – altså en umulighet for de fleste kvinner. Det paradoksale er at de kliniske toppstillinger krever topp innsats både i forskning og klinikk.

Det er derfor et stort behov for å finne løsninger som kan ta vare på kvinnelige forskere som har avsluttet sin rekrutteringsfase slik at de får anledning til å kvalifisere seg videre. Et forslag som fikk sterk og enstemmig støtte var forslaget om *forskerlønn til kvinnelige forskere med mellomstillingskompetanse*. Henstillingen om å gi slike muligheter hadde først og fremst adresse til RMF. Et annet forslag som ble reist med tanke på å få kvinner i toppstillinger, var at universitetene i større utstrekning argumenterer for omgjøring av mellomgruppestillinger til toppstillinger. Moderat kjønnskvoltering ved slike omgjøring ville være en måte å synliggjøre kva-

lifiserte kvinner på.

Det ble i plenumsdebatten trukket fram at det kan være en byrde å være i toppstilling, men at det er en byrde også kvinner må påta seg. På den annen side burde kvinner i toppstillinger på sikt kunne påvirke innholdet i disse stillingene – til fordel for alle innehavere av slike stillinger?

Også i gruppen som diskuterte spørsmålet om rekruttering av ikke-medisinere til medisinsk forskning, var temaet om avansement til faste stillinger sentralt, selv om det for denne forskerkategorien ikke er et spesifikt kvinneproblem.

Kontaktnett

Kvinnelige forskere innen medisinske fagfelt har få kvinnelige kolleger i sitt eget miljø. Den største verdi av konferansen på kort sikt ble sagt å være at kvinner i medisinsk forskning lærte hverandre å kjenne, kunne diskutere felles problemer, gi hverandre støtte og inspirasjon, synliggjøre hverandre og ikke minst planlegge framtidig samarbeid.

Erkjennelsen av dette lå til grunn for den store tilslutningen til tanken om å bygge opp et kontaktnett av kvinnelige forskere i medisin. Kontaktnettet skulle være landsomfattende, men med grupper ved hvert universitet, bestående av forskere, stipendiater og studenter som driver forskning. Flere stipendiater, blant annet av RMFs egne, var umiddelbart innstilt på å gå inn for å danne slike kontaktgrupper. Behovet for landsomfattende kontakt ville kunne ivaretas gjennom kontaktseminarer.

En styrking av kvinners deltakelse i medisinsk forskning må skje innen alle de berørte forskningsmiljøene. Universitetene mangler ennå organer som kan tillegges ansvar på dette området. Konferansedeltakerne mente derfor at NAVF ved K-sekretariatet og RMF fremdeles bør ha ansvaret for å initiere og koordinere formelle

tiltak, samt være pådrivere overfor andre instanser som har befatning med problemstillingene.

Som ett av mange forslag som kom fram på konferansen, ble NAVF oppfordret til å arrangere kurs i presentasjon av forskningsresultater. Videre ble det foreslått å nedsette en arbeidsgruppe som kunne diskutere saker og strategier for det framtidige arbeid. For øvrig ble det trukket fram at kvinnelige veiledere burde kunne gi verdifulle bidrag i arbeidet med å utvikle ideer og skape strategier. Viktigheten av å få kvinnelige forskere med i forskningspolitiske fora og strukturer ble også framhevet.

Oppfølging

Som en konsekvens av de synspunkter som kom fram på konferansen, påpeker RMF i sitt budsjettforslag for 1986 nødvendigheten av å øke interessen når det gjelder forskerstipend på høyere nivå, ikke minst med tanke på å øke andelen av kvinner i toppstillinger. Etter at konferansen fant sted, har Sekretariatet for kvinneforskning satt i verk følgende tiltak: 1) En arbeidsgruppe som skal komme med forslag til hvordan arbeidet med kvinnespesifikke problemområder kan videreføres og videreutvikles. Den består av 7 medlemmer. RMF og K-sekretariatet er representert, de andre er valgt fra ulike stillingsnivåer ved universiteter og forskningsinstitusjoner. 2) Sekretariatet arbeider med utgivelsen av en informasjonsbrosjyre med oversikt over stipendordninger og andre støttetiltak. 3) Sekretariatet vil snarlig ha ferdig en rapport der samtlige foredrag på konferansen trykkes. Rapporten vil bli gratis og kan fås ved henvendelse til Sekretariatet for kvinneforskning, Munthesgt. 29, 0260 Oslo 2, tlf. (02) 56 52 90. 4) K-sekretariatet og RMF har startet de første forberedelsene til en en-dags konferanse der problemer i forbindelse med veiledning vil bli behandlet.

På et senere tidspunkt vil K-sekretariatet vurdere å iverksette flere andre av de tiltak som ble foreslått på konferansen.

Oslo, februar 1985

Grete Botten

Institutt for forebyggende medisin,
Universitetet i Oslo

Ragnhild Knudsen

Rådet for medisinsk forskning, NAVF

Aina Schiøtz

Sekretariatet for kvinneforskning, NAVF

UNESCO-ekspertmøte i Paris

Rapport fra «Theoretical Frameworks and Methodological Approaches to Studies on the Role of Women in History as Actors in Economic, Social, Political and Ideological Processes»

Møtet, som fant sted i Paris sist november, samlet 17 eksperter og 6 observatører fra 13 land. Den svenske observatør møtte ikke, den norske observatør var derfor eneste tilstedeværende fra de nordiske land.

Programmet bestod av innlegg som dels

tok opp utviklingen av teori og metode i kvinnehistorisk forskning, dels ga en oversikt over hvilke temaer som hadde opptatt kvinnehistorikere i de forskjellige land. Innleggene var samlet omkring hovedtemaene: teori og metode; kvinner, stat og politikk; kvinner, arbeid og familie; og generering av data og metodologi for framtidig forskning.

Det var ikke sendt ut papirer på forhånd, slik at de enkelte innlegg bestod av korte oppsummeringer av de stensilene som ble utdelt ved møtets begynnelse. Diskusjonene, som også observatørene deltok i, var noe preget av dette, men viste ellers til fulle det vitenskapelig nyttige i at forskere med ulik nasjonal bakgrunn fikk anledning til å gjennomdrøfte sentrale sider av sitt fag.

Som ventet var kvinnehistorisk forskning mer omfattende i USA og Vest-Europa enn i andre deler av verden. Møtet drøftet de vanskeligheter som kunne ligge i at faglige teorier på noen områder kunne representere en ukritisk overføring av vestlig terminologi og ideologi til andre kulturer. Dette førte til givende diskusjoner av begreper og av en rekke fenomeners ulike betydning for kvinneemansipasjonens historiske utvikling i forskjellige sosio-kulturelle sammenhenger. Særlig interesse knyttet det seg til konsekvenser for kvinner av fundamentalistisk religiøs renessanse i såvel islamske som i kristne kulturer. Også spørsmålet om slaveøkonomiens betydning for kvinner både i prekoloniale, koloniale og postkoloniale perioder, samt forholdet mellom rase, klasse og kjønn stod sentralt i diskusjonene og førte kanskje særlig for vestlige forskeres vedkommende til ny innsikt.

Møtet vedtok en rekke rekommandasjoner for framtidig kvinnehistorisk forskning og for formidling av forskningsresultater både mellom kvinnehistorikere innbyrdes, til andre forskere og til et bredere publikum.

Det relativt lave deltakerantall og det felles ønske om å nå fram til større forståelse av kvinnehistoriske problemer i ulike kulturer, dempet de politiske motsetninger som sannsynligvis var til stede. Til tross for de begrensninger den særegne møteformen i Unesco la på deltakerne, var møtet derfor faglig meget vellykket.

Ida Blom

Historisk institutt,
Universitetet i Bergen

Kvinner og arbeid

Referat fra et seminar

Det var historikerne som dominerte den første dagen av seminaret *Kvinner og arbeid* på Bardøla Hotell, Geilo, 18.–20. november. Vår første professor i kvinnehistorie, Ida Blom, åpnet seminaret. Hun tok utgangspunkt i følgende definisjon av begrepet arbeid:

«... den virksomhet hvorved individer gjennom omforming av omgivelsene opprettholder sin eksistens».

Ut fra denne definisjonen kan også det å føde barn og stelle dem betegnes som *arbeid*. De siste 150 år har dette arbeidet undergått endringer av samme karakter som annen produksjon. Gradvis er produksjonen av barn flyttet ut av hjemmet. I dag utføres arbeidet omtrent uten risiko, men omkostningen har vært kvinneklinikkens «hvite kulde».

Kari Martinsens innlegg var også knyttet til den perinatale omsorg. Hun konsentrerte seg imidlertid om legens forhold til svangerskap, barsel- og spebarnsdød. Legene ble interessert i svangerskapet for å gi mor og barn bedre vilkår. Samtidig var dette en mulighet for å utvide eget marked.

Husarbeid var neste post på programmet. Anna-Jorunn Avdem beskrev utviklingen i bygde-Norge det siste hundreåret. I

naturalhusholdet var arbeidsfeltet til husmora stort og altomfattende. Det moderne husarbeidet, derimot, er stort sett ribbet for produktive funksjoner. Avdem kom inn på at valgfriheten til husmora har økt. I dag er derfor mange bygdekvinner «trippelarbeidende».

By-perspektivet ble ivaretatt av *Kari Melby* som konsentrerte seg om framveksten av en ny husmoderlig ideologi imellomkrigstidens byer. Organiseringen rundt kvinners komplementære arbeidsoppgaver, hjem og sosialt arbeid, var et uttrykk for den voksende «huslighet». Den klareste representant for denne ideologien var Hjemmenes Vels Landsforbund – Norges Husmorforbund fra 1933.

Dagens siste tema, arbeid og arbeidsløshet, brakte oss tilbake til vår egen tid: *Bente Ingebrigtsen* nøyde seg derfor med å gå tilbake til 60-åra i sitt innlegg om arbeidsbegrepet og dets fasetter. Hun understreket at vi ikke må la all aktivitet bli kalt arbeid. Begrepet ulønnet arbeid må beholdes, men vi bør skille mellom fritid/forlystelse og arbeid. Kanskje det er mest hensiktsmessig å la definisjonen variere etter formålet med analysen?

Signe Syrrist tok utgangspunkt i det såkalte arbeidsløshetssyndromet: at arbeidsløses livssituasjon er preget av en rekke felles kjennetegn som alle peker i samme (negative) retning. Avslutningsvis hevdet hun at analyser av arbeidsløshet må «ta vare på den relasjonelle tilknytning arbeidsløshetsopplevelser har i forhold til erfaringer med lønnsarbeid». Dette ble betegnet som et *arbeidspolitisk perspektiv*.

Arbeidslivsforskning i humanistisk perspektiv

Knut Venneslan innledet fra en undersøkelse om arbeidsdeling og arbeidsorganisering med vekt på kjønnsrolleproblematikk ved Laksevåg mekaniske verksted.

Han studerer hvilken betydning det har at kvinner øker sin relative andel av arbeidstokken på en typisk mannsdominert arbeidsplass. Dette blir utført ved å analysere endringer fra 1945 fram til i dag, den gradvise overgang fra en arbeidsplass uten kvinner til dagens situasjon med kvinnelige fagarbeidere. Han er opptatt av å studere hva som skjer, oppleves og erfares av de kvinnelige og mannlige arbeiderne i denne prosessen, i den hensikt å undersøke om endringen i kjønns sammensetningen fører til endret atmosfære på arbeidsplassen.

Elbjørg Fossgard orienterte om endringer i arbeidsorganisering innenfor husholdet i vestnorsk jordbruk etter 1960, ut fra sin undersøkelse fra Stord kommune i Hordaland. Hun undersøker hvordan endringene i arbeidsorganiseringa virker på menn, kvinner og barn i husholdet. Fossgard er opptatt av å få fram betingelser for ny arbeidsorganisering, endringer i arbeidsorganiseringa i etterkrigstida, og om folks normer og verdier i forhold til arbeidet er endra. Hun viser at fjøsarbeidet for en stor del er blitt mannens ansvarsområde, men ikke i like sterk grad som utearbeidet. Minst endringer er skjedd i arbeidsdelinga mellom kjønnene i inne- og omsorgsarbeid, der kvinnene har bortimot eneansvaret. Imidlertid har kvinner i større grad enn tidligere innsikt i økonomien til husholdet. Hun reiste spørsmålet om den nye arbeidsorganiseringa har skapt en ny, men fortsatt særpreget bondekultur og -identitet. Selv om enkelte forhold er uforandret, har utviklingen gitt større likhet med andre yrkesgrupper. Fossgard vil komme tilbake til denne problemstillingen i videreføringen av prosjektet.

Teknologisk endring

Gro Hageman innledet om teknologi og kjønnsarbeidsdeling 1870–1940 ut fra sitt prosjekt om kvinners yrkesarbeid i Norge i

denne perioden. Undersøkelsen, som går inn på industrialiseringsprosessen innenfor sømproduksjonen, viser at den kvinnelige arbeidskraften er blitt brukt til å ivareta spesielle oppgaver. Undersøkelsen har videre vist at kvinners svakere utgangspunkt når det gjelder kvalifikasjoner og organisasjon er utilstrekkelig til å forklare hvorfor det moderne arbeidsmarkedet kjønnsdeles med kvinner i det mest tempopregede og dårligst betalte arbeidet. Den almene kjønnsarbeidsdelingen i samfunnet, og særlig kvinnes spesielle tilknytning til familien, er med på å gi kvinners arbeidskraft spesielle egenskaper. For kapitalisten blir dermed kjønnsforhold som framstår som «naturgitte», et middel til kjønnsmessig oppdeling av arbeiderklassen og dermed til å oppnå kontroll.

Merete Lie innledet fra prosjektet «Kan kontordamene automatiseres?» innenfor temaet «Teknologi og arbeidsdeling». Lie gikk inn på at den kjønnsmessige arbeidsdelingen er en av de sosiale forutsetningene som er med på å prege den teknologiske utviklingen. Hun viste til at den forespeilte kontorautomatisering ikke er gjennomført. Dette forklarte hun med at kontorarbeidet har vært sterkt undervurdert, fordi det på samme måte som annet kvinnearbeid, som hus- og omsorgsarbeid, preges av usynlighet. Videre skjer læringen av kontorrutinene uformelt. Idealene i teknologisk systemutvikling, som kontroll, enhet og klare alternativer, er dermed ikke overførbare til kontorarbeid.

Rapport fra seminaret vil bli utarbeidet av NAVFs kvinneforskningssekretariat.

Berit Skog

Institutt for sosiologi og samfunnsvitenskap, AVH, Trondheim

Ulla Forseth

Norsk institutt for sykehusforskning, Trondheim

KOMMER

Socialpolitisk symposium i Finland i juni 1985

«The Post-Industrial Age: A Challenge for Social Policy and Action» är temat för ICSW:S (International Council on Social Welfare) regionala symposium, som ordnas i Finland 9.–14.6.1985. Till symposiet väntas 200 representanter för världsorganisationen och experter på området från länderna i Europa, kring Medelhavet och i Mellan-Östern.

Symposiet syftar till en linjedragning för socialpolitiken och det sociala arbetet i informationssamhället genom att informera om de samhälleliga verkningarna av den teknologiska utvecklingen. Vid symposiet granskas teknologins inverkan på den mänskliga välfärden, de samhälleliga strukturerna, behoven av social trygghet, de sociala nätverken, kulturvärdena, arbetslivet, fritiden o.s.v. Dessutom uppskisseras den framtida socialpolitikens och det framtida sociala arbetets innehåll, medel och värderingar.

Symposiet går av stapeln i Åbo i sydvästra Finland och arrangemangen ombesörjs av Finlands ICSW-kommitté. Språket vid symposiet är engelska och franska.

Broschyr och program kan beställas från Finlands ICSW-kommitté, generalsekretär Tuula Buch, Estnäsgatan 6 A 11, SF-00170 Helsingfors, Finland.

Kjønnsrollestudier ved Universitetet i Oslo

Våren 1984 ble det første studietilbudet i kjønnsrollestudier ved universitetene prøvd ut ved Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo. Det følgende er et forsøk på å sammenfatte de foreløpige erfaringene med dette.

Studieopplegg

Studiet i kjønnsrollestudier var lagt opp som et *semesteremne*, dvs. et ett-semesterstudium som blir godkjent som del av en cand.mag.-grad med 1/2 år eller 10 vekt-tall.

Emnet forutsatte at studentene hadde tatt minst én fageksamen, et grunnfag i et historisk-filosofisk fag på forhånd. Undervisningen var beregnet på heltidsstudenter. Det ble krevd aktiv deltakelse i undervisningen.

Eksamen ble holdt ved slutten av semesteret. Den besto av en semesteroppgave over et selvvalgt emne, en skriftlig 8 timers prøve og en muntlig prøve. Det ble gitt karakterene godkjent/ikke godkjent.

Innhold og pensum

Emnet var lagt opp tverrfaglig, men forankret i en humanistisk fagtradisjon. Målet med studiet var å gi innsikt i hvordan kjønnsrollene har vokst fram, og hvordan de ytrer seg og blir opprettholdt. Gjennom studiet ønsket man å vise hvordan tanker og holdninger, sosiale og materielle forhold har virket sammen og påvirket menneskers vilkår til forskjellige tider. Særlig ville man prøve å belyse i hvilken grad forholdene har virket ulikt for kvinner og menn.

Studiet omfattet dels et oversiktsstudium som var knyttet til et *fellespensum* (ca. 600 s.), dels et fordypelsesstudium knyttet til et *spesialtema* (ca. 600 s. pensum) og en *semesteroppgave*. Fellespensum var utarbeidet på forhånd, pensum til spesialtemaet ble utarbeidet underveis. I tillegg skulle studentene legge opp et *tekstutvalg* på ca. 200 s. til belysning av kjønnsroller og 4 *skjønnlitterære verk* til belysning av problemstillinger i fellespensum eller spesialtema.

Administrasjon

Administrasjonen av emnet var knyttet til

et koordineringsutvalg som ble ledet av undervisningsleder ved Historisk institutt, førsteamanuensis Anne-Lise Seip. Utvalget omfattet ellers 5 faglærere og en kursleder som var hovedansvarlig for studiegjennomføringen.

Gjennomføring

Det meldte seg 7 studenter til emnet, 6 kvinner og 1 mann. 5 av disse gjennomførte eksamen. Kravet om faglig bakgrunn i et historisk-filosofisk fag ble frafalt. Det innebar at studentene som gruppe hadde en mer sammensatt faglig bakgrunn enn opprinnelig forutsatt.

Det ble gitt en forelesningsrekke på 18 timer med faglærere hentet fra ulike humanistiske og samfunnsvitenskapelige fag. Undervisningen omfattet ellers et seminar som var knyttet til spesialtemaet. Dette ble ledet av kursleder, mag.art. Brit Berggreen som var engasjert på timelærerbasis tilsvarende 3 timer pr. uke i 14 uker. Dessuten dannet studentene en egen arbeidsgruppe (kollokvium) som arbeidet selvstendig og parallelt med den øvrige undervisningen. Som spesialtema hadde kursleder valgt: *Bonden i historisk, ideologisk og sosialt perspektiv*. Ut fra dette tema valgte studentene selv emne for sine semesteroppgaver.

Vurdering

7. desember f.å. holdt koordineringsutvalget et dagsseminar med kritisk drøfting av erfaringene med semesteremne. Seminaret fikk støtte fra NAVF og samlet ca. 30 forskere og studenter fra Det historisk-filosofiske og Det samfunnsvitenskapelige fakultet. Drøftingene kan kort oppsummeres slik:

Kritikk av innholdet:

Det ble hevdet at det ligger en tvetydighet i

opplegget i forhold til det mål en har satt seg for studiet. Denne kommer til uttrykk allerede i navnet «Kjønnsrollestudier». Kjønnsroller er et samfunnsvitenskapelig begrep og ikke dekkende for det humanistiske perspektiv man ønsker å formidle. Tvetydigheten strekker seg videre inn i pensum som legger for stor vekt på sosial atferd i forhold til historisk og ideologisk analyse. Det ble understreket at den humanistiske dimensjon bør ivaretas bedre. I denne er fortolkning det sentrale, ikke virkeligheten selv. Kursleder mente at humanister savner et tilsvarende referansebegrep som samfunnsviternes «samfunn» og mente at kanskje «kultur» kan være et slikt begrep. De ulike aspekter av kultur er humanistenes hovedsakelige arbeidsfelt, de lange historiske linjene er uløselig knyttet til deres virksomhet og hermeneutikken er humanistenes hovedsakelige arbeidsredskap.

Kvinneforskere reiste spørsmål om man gjennom tvetydigheten ønsket å skjule at det er kvinnestudier det dreier seg om. Det ble hevdet at kvinnekritikken av den humanistiske fagkritikken må være med. Fra Koordineringsutvalget ble det svart at pensum var lagt opp ut fra et bevisst ønske om å se kvinnerollen i forhold til mannenrollen, selv om hovedvekten kom til å ligge på kvinners situasjon.

Det ble ellers tatt opp at pensum spriker for mye – for mange fag er representert. Det ble pekt på hvor vanskelig det er å få til ekte tverrfaglighet ved integrasjon mellom fagene. Det blir lett mangfoldighet i stedet. Særlig ble pensum i historie kritisert. Historievitenskapen har fått en uklar stilling i emnet, slik at sammenhengen mellom ideologi og materialitet kommer for dårlig fram.

På den ene siden ble det stilt krav om å artikulere de metodiske problemstillinger man ønsker å formidle, mer stringent – på den andre siden ble det ytret ønske om å

beholde det eksperimentelle ved opplegget: at det fins ulike kilder til kunnskap.

Kritikk av praktisk gjennomføring

Først og fremst ble det pekt på at undervisningstilbudet var for spredt og dårlig samordnet, vesentlig fordi for få lærerressurser var satt inn. Studentene savnet kommunikasjon med faglærere og faglig støtte. De ble for mye overlatt til seg selv i forhold til omfanget av pensum og den undervisning de fikk. De følte også behov for bedre litteratur- og bibliotekveiledning.

Det må tas hensyn til at studentene ikke var heltidsstudenter. De hadde familieforpliktelser og jobb ved siden av og var ikke innstilt på heltids innsats fem dager i uken.

Forkunnskapskravet bør utvides til å gjelde et hvilket som helst fag. Det viktigste er at studentene har et visst studienivå på forhånd.

Som forberedelse til eksamen skulle studentene presentere sine semesteroppgaver muntlig i et seminar. Dette fungerte ikke tilfredsstillende og bør vurderes nærmere før semesteremnet skal gjennomføres neste gang. Muligheten for muntlig gruppeeksamen bør også overveies nærmere. Dessuten byr administrasjonen av semesteremnet på problemer som må løses bedre.

Videreføring

Koordineringsutvalget er i gang med å forberede neste semesteremne som skal komme høsten 1985. Utvalget tar sikte på å styrke undervisningsopplegget betraktelig. Det vil sannsynligvis også bli mindre justeringer i pensum og eksamensordning. Styrkingen vil først og fremst bestå i en bedre samordning av undervisningstilbudet, og i at det knyttes faste faglærere til en

større del av undervisningen. En lærer i historie og en i nordisk litteratur vil forestå seminaret i spesialtemaet. Dette er foreløpig formulert slik: *Sosialisering av barn til gutter og jenter i perioden 1850-1914*. Dessuten skal det knyttes en koordinator til studieopplegget på timelærerbasis. Koordinatoreren vil få som oppgave å binde enkeltforelesninger fra de ulike fagområdene sammen innbyrdes, og å trekke forbindelseslinjer fra disse til spesialtemaet. Dessuten vil koordinatoren få ansvar for en del av veiledningen som er knyttet til arbeidet med semesteroppgave.

Teori- og metodespørsmål vil forøvrig bli tatt opp i et *tverrfaglig seminar* som blir arrangert av Koordineringsutvalget med støtte fra NAVF i Oslo 9.-10. mai i år.

Nærmere opplysninger om semesteremnet i kjønnsrollestudier kan fås ved henvendelse til Anne-Lise Seip, Historisk institutt, postboks 1008 Blindern, 0315 Oslo 3, eller til Grete K. Starheim, Det historisk-filosofiske fakultet, postboks 1079 Blindern, 0316 Oslo 3.

Grete K. Starheim
Det historisk-filosofiske fakultet,
Universitetet i Oslo

Kvinneperspektiv også i filosofifaget

Både når det gjelder lærerstab og faglig innhold, er filosofifaget et av de mest mannsdominerte fag ved universitetet. Men også her skjer det positive ting:

– I Tromsø utarbeides det nå et spesialpensum med kvinneperspektiv, på grunn- og mellomfag.

– «Kjønnspolitisk tenkning» har vært et spesialområde til grunn- og mellomfag i Oslo i noen semestre. Instituttets undervisningstilbud i vårsemesteret 1985 har også med et seminar under tittelen «Kjønnspolitiske ideer». Seminaret ledes av universitetsstipendiat Else Viestad.

Høsten 1983 ble det utgitt nye pensumbøker i filosofihistorie til examen philosophicum. Bøkene har med en del kvinne-relevant stoff. Forfatterne er Anfinn Stigen, som har utgitt på Gyldendal, og Trond Berg Eriksen, Guttorm Fløistad og Knut Erik Tranøy, utgitt på Universitetsforlaget.

– Og endelig fikk studentene i Oslo høsten 1984, og for første gang i historien, et kvinnefaglig tema til examen philosophicum. Oppgavene lød:

«a) Kvinnediskriminerende oppfatninger har stort sett vært begrunnet biologisk og/eller religiøst. Nevn eksempler på disse to ulike begrunnelsesmåter som du kjenner fra filosofi- og vitenskapshistorien.

b) Kvinnenes frigjøring og politiske likestilling har hatt betydelige forkjempere i nyere tids filosofi. Gjør rede for noen hovedsynspunkter hos en eller flere av disse. Gå særlig inn på de beskrivelser og analyser av ekteskapsinstitusjonen som blir gitt av J. S. Mill og/eller Engels.»

Fortrinnsrett for kvinnelige søkere til professorater

På bakgrunn av et rundskriv fra Forbruker- og administrasjonsdepartementet og fra Kultur- og vitenskapsdepartementet fant kollegiet i møte 5. oktober 1984 at man i kunngjøringen av professorater inntil videre måtte sløyfe opplysningen om at kvinnelige søkere har fortrinnsrett forutsatt like kvalifikasjoner.

Men i et nytt brev, datert 7. januar i år, har Forbruker- og administrasjonsdepartementet kommet med en del presiseringer, og konkluderer nå med at det er «mulig å ta i bruk moderat kvotering ved besettelser av f.eks. professorater». Departementet uttaler at Kongen i statsråd har adgang til å bruke kjønnskvoltering som et virkemiddel for å øke kvinneandelen også ved embetsutnevnelser.

Etter denne siste redegjørelsen fra Forbruker- og administrasjonsdepartementet konstaterer kollegiets arbeidsutvalg at universitetet har adgang til å ta opp igjen sin tidligere praksis og kunngjøre professoratene med fortrinnsrett for kvinnelige søkere forutsatt like kvalifikasjoner:

«Dersom flere søkere anses å ha like kvalifikasjoner etter at både de vitenskapelige/faglige og de pedagogiske kvalifikasjoner er vurdert, vil en kvinnelig søker av universitetet bli stilt foran en mannlig søker.»

Under henvisning til dette finner universitetsdirektøren at den tidligere praksis også må kunne gjøres gjeldende i arbeidet med besettelse av de embeter som er blitt kunngjort i den tid som er gått etter at kollegiet gjorde sitt vedtak i møte 5. oktober 1984 og selv om altså nevnte passus da ikke har vært tatt med i kunngjøringen.

Det dreier seg om fem professorater (tre

i teologi, et i informatikk og et i mikrobiologi), og de berørte fakulteter er i eget brev underrettet om saken.

Forum for kvinner i forskning og planlegging

er åpnet i Trondheim. På åpningsmøtet 4. mars snakket professor Harriet Holter ved Psykologisk institutt, Universitetet i Oslo, om «Vitenskapens verden – av, for og om menn?»

Kontaktpersoner er Agnes Andenæs, Psykologisk institutt, Lade, Juile Feilberg, Institutt for anvendt språkvitenskap, Dragvoll, og Merete Lie, IFIM, Sintef.

Fødselspremiering – er det løsningen?

Ifølge avisa *Nordlys* ble det under behandlingen av generalplanen i Karlsøy kommune i Tromsø satt fram forslag om å belønne hver fødsel i kommunen med 5000 kroner. Kommunestyret vedtok å vurdere fødselspremiering. Sterk nedgang i fødselstallet har ført til «forgubbing» og uro for befolkningsutviklingen framover.

Nordlys skriver videre: «Tiltakskonsulent Signe Foldal sier at hun ikke er overbevist om at dette er den beste måten å skape økt bosetting og aktivitet i kommunen. –Etter min mening bør vi heller bygge flere barnehager. Dette vil bidra til at mødrene i større grad ser muligheter for å sette flere barn til verden, sier Signe Foldal.»

Vi tilføyer: Skaff flere arbeidsplasser for kvinner.

Mer penger til kvinneforskning? – Forskningsprogrammet «Kvinner og utvikling»

I forrige nummer av *Nytt om kvinneforskning* kom vi i skade for å si at Departementet for utviklingshjelp har bevilget et årlig beløp på tre millioner kroner i fem år fra og med 1985, til et forskningsprogram om «Kvinner og utvikling». Det dreier seg imidlertid om et forslag. Men det arbeides aktivt for å sikre denne bevilgningen, og vedtaket vil sannsynligvis bli fattet med det første.

Forskningsprogrammet skal utvikles i samarbeid med NAVF, og vi kommer tilbake med nærmere presentasjon av dette.

Bedriftsøkonomi

Øremerking av stipend for kvalifisert kvinnelig søker

Rådet for samfunnsvitenskapelig forskning (RSF), NAVF, har etter oppfordring av Sekretariatet for kvinneforskning fattet følgende vedtak:

–Ett av doktorgradsstipendene innefor RSFs program for forskerutdanning i bedriftsøkonomi reserveres for kvalifisert kvinnelig søker.

Reserveringen gjelder fra og med 1985. Nærmere opplysninger om programmet kan rettes til RSF, NAVF, Munthesgt. 29, 0260 Oslo 2, tlf. (02) 56 52 90.

Sekretariatet har også anmodet RSF om å opprette 3 stipend for viderekomne kvinnelige studenter i økonomifagene. Denne anmodningen vil RSF ta stilling til i løpet av våren.

Stipend

Studentstipend for kvinner i matematikk og fysikk

Rådet for naturvitenskapelig forskning (RNF) i NAVF har for 1985 satt av midler til seks studentstipend til kvinnelige hovedfagsstudenter i matematikk og fysikk. Studentene skal ha en veileder som har godkjent hovedfagsopplegget. Det forutsettes at studentenes kvalifikasjoner er gode.

Stipend gis for 1 år. Stipendets størrelse er i samsvar med normalstøtten (lån og stipend, inkl. borteboerstøtte) fra Statens lånekasse for utdanning.

Søknadsfrist er 15. april 1985. Søkere bes benytte NAVFs vanlige søknadsskjema.

Dr.stipend – naturvitenskap

RNF tildeler dr.stipend til gjennomføring av dr.scient./dr.ing. studier ved våre universiteter og høyskoler, og til tilsvarende dr.grads-ordning ved en utenlandsk institusjon. Minst 30% av stipendmånedene er reservert for kvinner. Stipend gis for maksimalt to år. Stipendets størrelse tilsvarer statens ltr. 18–20. Ved tildeling av stipend legges det særlig vekt på søkerens kvalifikasjoner, men også på fagområder RNF har prioritert.

Søknadsfrist er 15. april og 15. oktober 1985. Søkere bes benytte NAVFs vanlige søknadsskjema.

Støtte til publisering

Fra og med 1985 disponerer Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk forskning (NOS-H) midler for publisering av arbeider som er fremkommet av nordiske forskningsprosjekt som tidligere er støttet av nemnden.

NOS-H tar stilling til søknader om publiseringstøtte 2 ganger pr. år. Søknadsfristene er *senest 15. februar* eller *senest 1. juni*.

Ytterligere opplysninger samt søknadsskjema kan fås av Barbro Hänström, Nordisk samarbeidsnemnd for humanistisk forskning, c/o HSFR, Box 6712, 113 85 Stockholm, tlf. 08-15 15 80.

Japanske forskerstipend

Matsumae International Foundation har innbudt norske borgere til å søke på stipend for forskningsopphold i Japan i perioden 1. april 1986 til 31. mars 1987.

Fondet vil utdele 20 stipend til viderekomne studenter, (post-graduates)/forskere for en periode av inntil 6 måneder ved universitet eller forskningsinstitutt i Japan. Søkere må ikke være over 40 år, og søkere fra naturvitenskapene, medisin og tekniske fag vil ha prioritet. Ingen stipend er øremerket for nordmenn, men norske borgere

kan søke i konkurranse med søkere fra andre land.

Stipendene omfatter et månedlig beløp på mellom 200 000 og 300 000 yen, samt gratis flybillett tur/retur Japan. Stipendiatene mottar dessuten et engangsbeløp ved ankomst på 300 000 yen. Søknadsskjemaer og nærmere opplysninger om Matsumae-stipendene kan fås ved henvendelse til Utenriksdepartementets Presse- og kulturavdeling, tlf. (02) 20 41 70, linje 224. Søknadsfrist: 1. september 1985.

Prosjektbidrag fra NORDINFO

NORDINFO (Nordiska samarbetsorganer för vetenskaplig information) er understilt Nordiska ministerrådets sekretariat for nordisk kulturelt samarbeid. NORDINFO finansierer nordiske prosjekt innen biblioteks-, dokumentasjons- og informasjonssektoren. Søknadsterminer i 1985 er: *15. februar 1985* for prosjekt som påbegynnes i 1985, *15. september 1985* for prosjekt som påbegynnes i 1986.

Søknader sendes til: NORDINFOs sekretariat, c/o Tekniska högskolans bibliotek, Otnasvägen 9, SF-02150 ESBO, Finland. Tlf. 385-0-455-2633, (90) 455 2633.

Priskonkurranse

Rådet for forskning for samfunnsplanlegging (RFSP) ønsker å stimulere til forskning omkring framtidig arbeidsmarked og sysselsettingspolitikk. Rådets styringsgruppe for forskningsprogrammet «Arbeid i 80-åra» utlyser derfor en priskonkurranse for beste besvarelse på oppgaven:

«Hvilke institusjonelle, organisatoriske eller andre betingelser må oppfylles for å gi Norge større frihet til å føre en sysselsettingspolitikk som ikke er så direkte bundet til svingninger og endringer i internasjonal økonomi? Skissér forventede virkninger for viktige samfunnssektorer og grupper, med spesiell vekt på arbeidsmarked og sysselsetting.»

Besvarelsen

Det er ønskelig at besvarelsene har et omfang på 30–50 maskinskrevne A4-sider med enkel linjeavstand og medregnet plass til illustrasjoner. Detaljeringsgrad overlates til forfatterne, men en ser gjerne at behovet for detaljering begrenses der det er mulig gjennom henvisning til annen tilgjengelig forskning og utredning.

Bedømmelse og premiering

Det vil bli nedsatt en egen bedømmelseskommité, og ved sammensetning av juryen vil det bli tatt hensyn til besvarelsenes faglige orientering.

Det er avsatt et prisbeløp på inntil kr 25.000,–. Bedømmelseskommiteen får fullmakt til å fordele dette beløpet på inntil 3 premierte besvarer. Maksimumsbeløp for 1. pris er satt til inntil kr 20.000,–, for 2. pris inntil kr 10.000,– og for 3. pris inntil kr 5.000,–. Bedømmelseskommiteen får således fullmakt til å fastsette premiebeløp avhengig av besvarelsenes kvalitet.

Innsending

Rapportene som innsendes for bedømmelse skal være anonyme. Forfatterens navn medsendes i lukket konvolutt merket med besvarelsens tittel.

Besvarelsen merkes «Priskonkurranse A80» og sendes *innen 1. mai 1985* til:

RFSP/NAVF
Munthes gt. 29
0260 Oslo 2.

Nye kvinnelige stipendiater, forskere og prosjektledere i NAVF fra 1985 –

Fortsettelse fra forrige nummer

Oversikten i forrige nummer av *Nytt om kvinneforskning* omfattet ikke **Rådet for naturvitenskapelig forskning** – som følger her:

Matematikkfag

Lise Wenstrøm Arneberg
Matematisk institutt, Oslo

Ragnhild Skjorten
Institutt for informatikk,
Oslo

Jaqueline Naze Tjøtta
Matematisk institutt, Bergen

Inger Johanne Håland
Institutt for matematikk og statistikk,
AVH, Trondheim

Idun Reiten
Institutt for matematikk og statistikk,
AVH, Trondheim

Solveig Torgersen

Plane kurver av gitt grad med gitte
singularitetstyper (Studentstipend)

Stofftransport over blodårevegg studert
ved numerisk løsning av diffusjons- og
væskebevegelsesligning (Studentstipend)

Undervannsakustikk
(Prosjektleder)

Representasjonsteorien for artinske
algebraer (Studentstipend)

Vridde grupperinger
(Prosjektleder)

Computer-science. Opphold ved Cornell
University, N.Y. (Dr. stipend)

Fysikkfag

Aase Ch. Bøe Tjølsten
Fysisk institutt, Bergen

Anne Borg
Fysikkseksjonen, NTH

Strømninger av væsker i porøse
boreprøver (Studentstipend)

Optisk overflatespektroskopi
(Dr. stipend)

Kjemifag

Karen Bibow
Kjemisk institutt, Oslo

Tordis Beate Øyen
Biokjemisk institutt, Oslo

Kontroll av feilkilder ved spormetaller i
biologisk/hydrologisk materiale
(Dr. stipend)

Studie av rekombinant DNA i gjær
(Prosjektleder)

Marit Lambrechts
Farmasøytisk institutt, Oslo

Undersøkelse av sporstoffer i narkotika.
Opphold ved kriminaltekniske laboratorier
i England, Nederland og USA
(Dr. stipend)

Berit Helene Berg
Biokjemisk institutt, Bergen

Reguleringsmekanismer for første trinn
i proteinsyntesen (Forskningstermin)

Synnøve Liaaen Jensen
Kjemiavdelingen, NTH

Carotenoider – algesystematikk –
matkjedemarkører (Prosjektleder)

Signe K. Ratkje
Kjemiavdelingen, NTH

Teknisk diffusjon
(Prosjektleder)

Geofag

Berit Markussen
Institutt for geologi, Oslo

Datering av sekvertære sedimenter
fra det østlige Polhavet
(Stipendiat)

Else-Ragnhild Neumann
Mineral-geologisk museum, Oslo

Isotopstudier ved UCSB, California
(Forskningstermin)

Biofag

Reidun Sirevåg
Biologisk institutt, Oslo

Rensing og karakterisering av en termofil
dehydrogenase. Gjestestipend for forsker
Ellen Howland (Prosjektleder)

Wenche Blix Gundersen
Biologisk institutt, Oslo

Opphold ved Uppsala Universitets
Biomedicinska Centrum, Mikrobiologiska
Institutionen (Forskningstermin)

Wenche Blix Gundersen
Biologisk institutt, Oslo

Gener og genregulering i *acillus*
licheniformis (Prosjektleder)

Reidun Aalen
Biologisk institutt, Oslo

Replikasjon, gener og genprodukter
hos plasmider fra *Neissera gonorrhoeae*
(Post dr. stipend)

Winnie Eskild
Institutt for ernæringsforskning, Oslo

Endocytose i lever endothelceller
(Dr. stipend)

Hildur Krog
Botanisk Hage og Museum, Oslo

Grunnarbeide for en norsk skorpeflora
(Prosjektleder)

Vigdis Torsvik
Institutt for mikrobiologi og
plantefysiologi, Bergen

Måling av reassosiering og DNA-
hybridisering

Hanna Mustaparta
AVH, Trondheim

Prosesser i luktehjernen hos insekter

Rita Kumar
AVH, Trondheim

Undersøkelse av mutasjonsfrekvenser ved
gjendannelse av nye planter fra
protoplaster og cellekulturer (Dr. stipend)

Sunniva Vader Lønning
Institutt for biologi og geologi, Tromsø

Forskningstermin

RNF har forøvrig gitt ut en oversikt over prosjekter Rådet støtter i 1985. Prosjektene er ordnet i fem faggrupper: Matematikkfag, fysikkfag, kjemifag, geofar og biofag, med opplysninger om bl.a. prosjektleder – periode og tittel – samt evt. NAVF-tilsatte medarbeidere og bevilgning for 1985.

Videre lyser RNF ut studentstipend og doktorgradstipend med søknadsfrist 15. april. Se nærmere omtale under «Stipend».

PUBLIKASJONER

Bøker

Beller, E. Kuno:
Udviklingsbeskrivelse af småbørn – et
pedagogisk hjelpemiddel.
På dansk ved Hans Weltzer.
Dansk Psykologisk Forlag, København
1984

Borum, Kristine, Bente
Danneskiold-Samsøe, Vibeke Jørgensen,
Aggi Kjær, Susanne Kroon, Annie
Schondel og Kirsten Sølvsten Sørensen
(red.):
I Nielsines fodspor.
Kvindelæger gennem 100 år.
Munksgaard, København 1984

Ellingsæther, Anne Lise og Gunvor
Iversen:
*Endringer i kvinners arbeidsmarkeds-
tilpasninger.*
Statistisk Sentralbyrå, 1984.

Engelstad, Irene:
Sammenbrudd og gjennombrudd.
Amalie Skrams romaner om ekteskap og
sinnssykdom.
Pax Forlag A/s 1984.

Holgersen, Gudrun:
Likestillingsloven.
Universitetsforlaget 1984.

Kitzinger, Sheila:
Kvinner og kjærlighet.
Gyldendal Norsk Forlag 1984.

Lidman, Sara:
Den vidunderlige mannen.
Gyldendal Norsk Forlag 1984.

Martinsen, Kari:
Sykepleiens historie. Freidige og uforsagte diakonisser. Et omsorgsyrke vokser fram 1860–1905.
Aschehoug 1984.

Møller, Marchen og Marina Teste:
Troldens trin - en studie i kvindeudvikling.
Dansk Psykologisk Forlag, København 1984.

Skard, Torild:
Det koster å være kar – særlig når en er kvinne.
Arbeidspsykologisk institutt og Norsk Journalistlag 1984.

Tidsskrifter

Ammenytt, nr. 4/84

Arbeid og læring, nr. 4/84

Barn
Nytt fra forskning om barn i Norge,
nr. 4/84

Crew Reports. Vol. IV No. 12, 1984.

Decade for Women Information Resources for 1985 Contact lists. (A list of women's periodicals from Africa, Asia, the Caribbean, Europe, North America and the South Pacific. Oct. 1984

Decade for Women Information Resources for 1985. Special issues of periodicals. Nov. 1984

Feminist Review, 18, Winter 1984

Forskningen & Samfundet, nr. 7/84

Forskningen & Samfundet, Nr. 8/84
Forskningspolitikk, nr. 3–4/84

FOU-trender, okt. 1984

Fysioterapeuten, nr. 11/84

Fysioterapeuten, nr. 12/84

Hertha, nr. 5/84

Humanistiske data 3–84. NAVFs
EDB-senter for humanistisk forskning 1984.

Immigranten, nr. 3/84

Kvindeliv, nr. 4/84. Tema: Ældre kvinder.

Kvinnesaks-nytt, nr. 1–2/84.
Jubileumsnummer 1884–1984.

Kvinnesaks-nytt, nr. 1–2, nov. 1984

Kvinnobulletinen, nr. 6/84

Kvinnoforskningsstenciler, nr. 3/84

Kvinnor och forskning, nr. 7/84

Kvinnovetenskaplig tidskrift, nr. 4/84

Lige nu! Nr. 12, 1984.

LIV, kulturtidsskrift, nr. 3/84 og 4/84

Materialisten, nr. 3/84

Materialisten, nr. 4/84

Nyt om uddannelsesforskning, nr. 4/84

Nytt Norsk Tidsskrift, nr. 4/84

Plan & Arbeid, nr. 7/84

Plan & Arbeid, nr. 8/84

Quehaceres, No. 6/84

Signs. Journal of women in culture and society. Vol. 10, no. 1/84

Statsviteren, nr. 2–3/84

The Women's Review of Books, Vol. II, No. 4

Tidsskrift for samfunnsforskning, nr. 6/84

Tværtanten, nr. 5/84

Win News, no. 4/83

Women of Europe, No. 36/84

Women's Studies International Forum,
Vol. 7, No. 5/84

Special issue: Featuring.

Artikler, hovedoppgaver, oversikter, prosjektnotater og rapporter

Bang, Lisbeth, Kirsti Malterud og Kitty
Strand:

Medisinske tilbud til voldtektsofre i Oslo.
En utredning om helsevesenets muligheter,
begrensninger og forpliktelser.
Oslo helseråd, juni 1984.

Bjerke, I., Gaarder, I. M., Hilmo, I.,
Munkebye, R., Vogt, S.:
Rapport om kjønnsroller i skolens
lærebøker og barnelitteratur. Oktober
1982.

Dette skrev kvinner. Bibliografi over
norske kvinnelige forfattere med debut før
1931. Statens bibliotekhøgskole 1984.

Distriktenes utbyggingsfond:
Rapport fra konferanse om kvinners
sysselsettingsmuligheter i distriktene, Oslo
6. og 7. juni 1984.

Eeg-Henriksen, Fride, Erik Hernæs og
Knut Arild Larsen:
Utdanning og arbeidsmarked mot år 2000.
Del I. NAVFs utredningsinstitutt 1984: 4.

Ellingsæter, Anne Lise og Iversen,
Gunvor:
Endringer i kvinners arbeidsmarkeds-
tilpasninger. Samfunnsøkonomiske studier
55. Statistisk Sentralbyrå 1984.

Etude sur l'accès des jeunes filles et des
femmes aux études, à la formation et aux
activités scientifiques et techniques en
France. Organisation des Nations Unies
pour l'éducation, la science et la culture.
Oktober 1984.

Helga Stene. 1904–1983. (Minneskrift)

Helleday, Ann og Anna-Lena Lindquist:
Examination som pedagogisk redskap.
Arbetsrapport UHÅ foU 1984: 4.

Lie, Suzanne:

Innvandrerkvinnerns levekår i Norge. En
studie av britiske, jugoslaviske og
chilenske innvandrerkvinner. Skriftserie
om innvandrerforskning nr. 5/83.
Kommunal- og arbeidsdepartementet.

Norsk voksenpedagogisk institutt:
Voksenopplæring for svakstilte grupper.
Lokale samarbeidsbetingelser – tiltak for
enslige forsørgere. Rapportsammendrag
nr. 1/84.

Norsk voksenpedagogisk institutt:
Kurs som skaper arbeid og miljø i bygda.
Rapportsammendrag nr. 2/84.

Norsk voksenpedagogisk institutt:
Alternativ yrkesretta høgre utdanning.
Rapportsammendrag nr. 3/84.

Norske kvinners sanitetsforening:
Årsmelding for 1982 og 1983.

Omstillings- og styringsproblemer i
høyere utdanning. Melding 1984: 6,
NAVFs utredningsinstitutt.

Women and men of Europe in 1983.
Commission of the European
communities. Oktober 1984.

Women at work. Cumulative index
1977–83. International Labour Office,
Geneva.

Women in development

– Nordic seminar, part 1. Summary of seminar proceedings. Publications of the Office of the Prime Minister. 1984: 3.

Women in development

– Nordic seminar, part 2. Papers presented at the seminar. Publications of the Office of the Prime Minister. 1984: 4.

World Health Organization, Regional office for Europe: Health Promotion. A discussion document on the concept and principles. Sept. 1984.

Publikasjoner fra Sekretariatet

Arbeidsnotater

Arbeidsnotat nr. 7/78:

Kvinnens plass i levekårsundersøkelsen. Av Ingeborg Astrid Kleppe.

Arbeidsnotat nr. 1/79:

Kvinnens levekår – en seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 4/79:

Kvinnefellesskap og kvinneinteresser. Ved Siri Gerrard, Aud Grandaunet, Marit Hoel og Merete Lie. Arbeidsnotat nr. 2/79 fra veiledningsprosjekt.

Arbeidsnotat nr. 5/79:

Lønnet og ulønnet omsorg. En seminarrapport.

Arbeidsnotat nr. 2/80:

Teori og metode i kvinneforskningen. Rapport fra en konferanse.

Arbeidsnotat nr. 1/81:

Forholdet mellom kvinneforskningen og kvinnebevegelsen. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/81:

Kvinner, overgang og aldring. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 2/82:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner. Litteratur og

prosjekter. Ved Marianne Noodt.

Arbeidsnotat nr. 1/83:

Humanistisk konferanse om kvinneforskning. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/83:

Kvinneforskning for samfunnsplanlegging. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 3/83:

Kvinner og arbeid 1750–1914 i England og Frankrike. En oversikt over kvinnehistorisk forskning.

Arbeidsnotat nr. 4/83:

Medisinsk kvinneforskning. Rapport fra et seminar.

Arbeidsnotat nr. 1/84:

Nordisk Kvinnehistoriemøte, Oslo 20.–23. februar 1983. Konferanserapport.

Arbeidsnotat nr. 2/84:

Velferdsstaten, likestilling og fordelingsmekanismer. Arbeidskonferanse i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. Delrapport nr. 1.

Arbeidsnotat nr. 3/84:

Kvinner, nærings- og distriktspolitikk, teknologi og foretaksstrategier. Arbeidskonferanse i samfunnsvitenskapelig kvinneforskning. Delrapport nr. 2.

Arbeidsnotat nr. 4/84:

Oversikt over humanistisk forskning om kvinner. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 5/84:

Kvinner og helse. Bibliografisk oversikt. Litteratur og prosjekter.

Arbeidsnotat nr. 6/84:

Kvinner i u-land. Rapport fra en arbeidskonferanse 4.–6. juni 1984.

Arbeidsnotat nr. 1/85:

Kvinner og arbeid.

Rapport fra en tverrfaglig konferanse, 18.–20. november 1984.

Øvrige numre er utgått!

Sekretariatets styre:

Professor Åse Hiorth Lervik, leder (repr. for humaniora)
Førsteamanuensis Grete Botten (repr. for medisin)
Byråsjef Per Miljeteig-Olssen (repr. for FAD)
Professor Agnar Sandmo (repr. for samfunnsvitenskap)
Førsteamanuensis Berit Riddervold Heimdal (repr. for naturvitenskap)

Varamedlemmer:

Professor Jorunn Hareide
Dr. philos. Anne-Brit Kolstø
Konsulent Ragnhild Grennes
Professor Asbjørn Hordvik
Amanuensis Beatrice Halsaa
Førsteamanuensis Odd Erik Johansen

I sekretariatet:

Daglig leder Aina Schiøtz
Konsulent Ingvild Gaasemyr
Førstekontorfullmektig Randi Borgen
Førstekontorfullmektig Lisbeth Larsen
Forskningsleder Hanne Haavind

Nye numre i Sekretariatets arbeidsnotat-serie:

Nr. 1/1985:

Kvinner og arbeid. Rapport fra en tverrfaglig
konferanse 18–20. November 1984.

Nr. 2/1985:

Kvinner i medisinsk forskning. Rapport fra en
konferanse 5.–6. november 1984.

Nr. 3/1985:

Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om
kvinner. Litteratur og prosjekter. *Ny revidert utgave.*

Nr. 4/1985:

Kvinner i velferdsstaten.

Rapportene kan forhåndsbestilles ved henvendelse
til Sekretariatet for kvinneforskning.

Adresse:

Returadresse:
NAVF's sekretariat
for kvinneforskning
Munthes gt. 29
Oslo 2

Informasjon
om

KVINNE- FORSKNING

Innformasjonshefter om kvinneforskning, stipend og forskningsbidrag, om hvordan skrive gode søknader og oversikt over kontaktpersoner m.m., kan bestilles gratis fra NAVFs sekretariat for kvinneforskning, Munthesgt. 29, Oslo 2. Oppgi fagområde ved bestilling.

Forsknings-
midler

Forsknings-
miljøer

Gratis
hefter

Kvinne- & Forskning

Samfunnsfag

Kvinne- & Forskning

Realfag

Kvinne- & Forskning

Medisinske fag

Kvinne- & Forskning

Humanistiske fag

Informasjon
om

**KVINNE-
FORSKNING**

ISSN: 0333-0265